

A veszprémi egyházmegye alsópapságának fegyelmi ügyei, konfliktusai 1847 és 1849 között (Esettanulmányok)¹

Fogl Krisztián Sándor

Bevezetés

Évszázadokon keresztül a papság volt a magyar társadalom tudatformáló rétege, a latinus műveltséggel felvértezett plébános állt a helyi egyházközségek élén, tekintélyével fontos szerepet betöltve a hívek lelki életében.² 1848-ban a plébános és a hívek között konfrontációt okozó problémák, mint a tized eltörlése, a forradalmi ígéretek (szabadság, egyenlőség, testvériség) és a felvilágosodás észre építő filozófiai eszmerendszere átértékelte a papság társadalmi szerepét. Írásomban arra keresem a választ, hogy az 1848–1849-es események hogyan hatottak a veszprémi egyházmegye alsópapságának magatartására, fegyelmi életére. Ezek a vélt vagy jogosan kifogásolt kihágások nem a forradalomnak voltak köszönhetőek, de mint a lentebb bemutatott Huszár György sümegcsehi plébános és kerületi alesperes (1845–1851) esetéből jól kivehető, mindez eszköz volt a plébános elmozdításának kísérletéhez. Írásomban sokkal inkább az erkölcsi jellegű bűnöket vizsgáltam (részegeskedés, verekedés stb.), illetve azt, hogy a büntetésüket töltő egyháziak hogyan látták saját helyzetüket a „deficiencia” zárt ajtó mögött. Dolgozatom fő forrása a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban található, az egyházi hatóság hivatalos levelezéseit tartalmazó „Acta Dioecesana”³ volt. Ebben a fondban szerepelnek a szentszéki jegyzőkönyvek rövid regesztái, melyek tartalmazzák a fő kiindulópontként szolgáló vádpontokat, továbbá az ezekhez tartozó vádleveleket, esperesi jelentéseket vizsgáltam.

Alábbiakban két esettanulmányt mutatok be, először Huszár György sümegcsehi plébános és a hívek kapcsolatát, majd Nemesovits János (1800–1863) életpályáját vettem górcső alá, mint a fegyelmi problémákkal küszködő egyházi személyek prototípusait. Mindkét fent említett papnál megállapítható a papi hivatás, mint „ugródeszka” a társadalmi felemelkedéshez. Végül azt próbálom bemutatni, hogy a veszprémi Aggypapok Intézetének lakói hogyan látták saját helyzetüket. Ehhez Fittler Gábor (1801–1865) és Szalay Sándor (1801–1855) 1849. augusztusi panaszleveleit vizsgáltam.

¹ A XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekciójában, Budapest, 2015. április 9-én tartott előadás szerkesztett változata.

² GYÖNGYÖSSY ORSOLYA: Plébánia és társadalom, A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében. (Kézirat. Doktori értekezés.) Szeged, 2013. 6. p.; CSORBA LÁSZLÓ: A katolikus egyházi értelmiség társadalmi gyökerei a polgári átalakulás korában. In: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. I. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Kövér György. Bp., 2002. 442. p.

³ Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (továbbiakban: VÉL.) I. 1. (= Veszprémi Püspöki Levéltár, Intimata regia.) 41a.

Huszár György Sümegcsehi esperes-plébános és a hívek közötti ellentétek 1849-ben

Huszár György sümegcsehi plébános esete egyfajta „állatorvosi lóként” szolgál a fegyelem hanyatlásának szemléltetésére, ugyanis olyan vádakkal illették, amik több szentszéki eljárásban is megmutatkoznak, többek között az ágyast tartó, botrányokat okozó, részeges, lelkipásztori feladatait elhanyagoló pap 19. századi modelljének tekinthető. Az ügyek alapos vizsgálatával kimutatható a plébános és a hívek közötti rossz viszony, ami vizsgálatom egyik fő irányvonalát képezi.

Sümegcsehi népessége etnikai szempontból színmagyar, felekezeti összetételére jellemző a katolikus dominancia.⁴ A települést „*possessio Chehy*” néven 1370-ben egy a veszprémi káptalan által kiállított oklevél említette először, birtokosa a középkortól kezdve folyamatosan a veszprémi püspökség volt.⁵ A veszprémi egyházmegye sümegi espereskerületéhez tartozott, a sümegi püspöki uradalom része 1945-ig. Plébániája anyaegyház volt, amihez 1733-tól Nagy- és Kisgörbő, Óhíd, Mihályfa, 1749-től pedig Bazsi is tartozott.⁶ A 19. században már csak két leányegyházzal (filiával) bírt: Bazsi és Prága.⁷ A sümegcsehi anyaplébánia törzstőkéje 1415 forint volt, Bazsié 993 forint 50 krajcár, Prágáé pedig 1167 forint 15 krajcár.⁸ Ha összehasonlítjuk az anyaegyház törzstőkéjét egy szintén püspöki birtok, Balatoncsicsó 275 forintból álló tőkéjével, látjuk, hogy számottevő a kettő közötti különbség.⁹

A plébános jövedelmei, akár az ingó, akár az ingatlan vagyont nézzük, jelentősek. Volt a plébánosnak a parókia környékén egy hold két mérő nagyságú területe, ehhez még jött az egy fertály területű kenderföld és káposztáskert, valamint további szántóföldekkel is rendelkezett.¹⁰ Összességében az egyházközséghez tartozó szántó, rét, legelő területe egyaránt jelentős. A lelkipásztor hívektől szedett jövedelmei közé tartozott a három fertály mérő rozsnak megfelelő lectiális (más néven „lélekgabona”), amit minden házaspárnak, társadalmi különbség nélkül, kötelessége volt természetben a plébános részére beszolgáltatnia. Az özvegyembereknek a felét kellett adniuk az említett gabonából. Lélekpénz gyanánt az 1778-as *visitatio canonica* előírása szerint minden házaspár tartozott 15 krajcárt fizetni, az özvegyek ennek is a felét fizették. Érkezett még rendszeresen a sümegi uradalomtól segélyként harminc forint 21 krajcár. Emellett kötelező volt a

⁴ 1845-ben nevezte ki Zichy Domonkos megyéspüspök Huszár Györgyöt Sümegcsehi plébánosának. A településen ekkor 1808 katolikus mellett 19 fő izraelita vallású lakos élt. *Schematismus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Veszprimiensis, Veszprimii, 1845.* 99. p.

⁵ CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. Bp., 1897. 42. p.; KOVACSICS JÓZSEF: Zala megye helytörténeti lexikona. Bp., 1991.

⁶ Zala megye helytörténeti lexikona. Szerk.: Kovacsics József. Bp., 1991. 114. p.

⁷ Ma: Sümegprága, a helysége név 1908-ban kapta megkülönböztető előtagját. Része volt a tárgyalta időszakban a sümegi uradalomnak, így a források használják a Sümegprága helysége nevet is. Földesura 1848 után is a mindenkori veszprémi püspök maradt. KOVACSICS JÓZSEF – ILA BÁLINT: Veszprém megye helytörténeti lexikona. II. köt. Bp., 1988. 361. p.

⁸ VÉL. I. 1. 6. (= Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta Parochialia) 50. (= Sümegcsehi) 1838.

⁹ VÉL. I. 1. 6. 28. (= Balatoncsicsó) 1846.

¹⁰ VÉL. I. 1. 6. 50. 1838.

tűzifa biztosítása, stóladíj fizetése, 1834-től pedig kötelező jelleggel írta elő a korábbi *visitatio* az ún. ebédpénzt. Az egyházi javadalmak közül a sümegcsehi plébánia jövedelme elég jónak számított, amiből arra következtethetünk, hogy erre a plébániára nem akárkit nevezett ki a megyéspüspök.

Huszár Györgyöt 1845. január 6-án iktatták be a sümegcsehi plébánia élére. Huszár 1811. április 14-én született Veszprémben Huszár Lőrinc kézműves és Bóda Erzsébet házasságából. Alsóbb tanulmányait szülővárosában kezdte, a filozófiát Győrött és Pécsen, a teológiát Veszprémben a Szent Anna szemináriumban, illetve Pesten végezte.¹¹ Ahhoz a papi generációhoz tartozott, ahol még tetten érhető a jozefinista szellemiség. 1834. május 4-én szentelték pappá, már ekkor a veszprémi püspöki aulában találjuk, mint levéltárost. Iratrendezési feladatokat látott el, melynek gyakorlati haszna az volt, hogy belelátott az egyházkormányzati ügyekbe, illetve az egyházmegye gazdasági tevékenységébe.¹² Kopácsy József püspök szentszéki jegyzőnek, majd 1841. május 4-én püspöki titkárnak nevezte ki. A veszprémi egyházmegye kormányzatát 1842. február 24-én vette át Zichy Domonkos, aki még ez év szeptemberében szentszéki ülnöknek nevezte ki Huszár Györgyöt. Két püspök bizalmát is élvezte. Családi hátterét, valamint a püspöki aulában folytatott tevékenységét tekintve, megállapíthatjuk, hogy esetében a papi pálya a társadalmi felemelkedés eszközének számított, prototípusa volt a 19. századi „hivatalnok-papnak”.¹³

A főpásztori bizalmat mutatja, hogy lelkipásztorkodásban káplánként szerzett tapasztalatok nélkül került Sümegcsehire, egyben ő lett a sümegi esperesi kerület előjárója is. A hívek és a plébános közötti ellentétekben közrejátszott többek között Huszár „tapasztalatlansága” is. Az 1847-es év rossz termést hozott, a fiatal pap nem értette meg a nép nyomorúságos helyzetét, ugyanúgy megkövetelte a szolgáltatást a jobbágyoktól, mint a bő termésű években.¹⁴ A hívek már 1846 végén át akarták helyeztetni lakóhelyükről, így Farkas Gábor megállapítása annyiban egészíthető ki, hogy már ekkor is precízen, némi túlkapásokkal (hivatalnoki múltjának megfelelően) szedette be a hívektől tartozásaikat. A dologban az a furcsa, hogy a vádlevélben teljesen más vádakkal illeték plébánosukat, nem az anyagi túlkapások képezték panaszlevelük tartalmának jelentős részét, hanem sokkal inkább Huszár György botrányos élete.

A hívek először 1846. december 30-án folyamodtak a püspökhöz, illetve a székeskáptalanhoz. Levelükben beszámoltak arról, hogy Huszár György plébános botrányos életével veszélyeztetni lelki épülésüket, ezért elmozdítását kérték. Gyanús kapcsolatáról a vádlók a következőt írták:

¹¹ Tanulmányaival kapcsolatosan a források eltérnek. A sümegcsehi plébánia historia domusa szerint a filozófiát Győrött és Pécsen, a teológiát Veszprémben hallgatta. HD Sümegcsehi. – VÉL. (Historia Domus töredék) (továbbiakban: HD Sümegcsehi.) 38. p. Csak Pestet, Farkas Gábor pedig Győrt és Pestet említi: PFEIFFER JÁNOS: A veszprémi egyházmegye történeti névtára. (1690–1950) München, 1987. (továbbiakban: (továbbiakban: PFEIFFER, 1987.) 538. p.; FARKAS GÁBOR: A római katolikus egyház története Sümegcsehén. Bp., 1990. (továbbiakban: FARKAS, 1990.) 31. p.

¹² FARKAS, 1990. 31. p.

¹³ Vö. FARKAS GÁBOR: Történelmi családok Sümegcsehiben. In: Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve, 35. 2005. 51. p.

¹⁴ Uo.

„Hozzánk jöveletekor azon asszonyszemélyi viszonya ki jelenleg is nála vagyon már gyanúsna látszott előttünk, de gyanunk, 1846. év szentháromság szombat, s vasárnapja, midőn minden poggyászával anyjával és gyermekeivel együtt tőle a marcali plébános úr közbejöttével tőle elküldötte, derült napfényre, s nekünk lelki romlásunkra példát adó élete.” Nyíltan azzal vádolták, hogy gazdasszonyával titkos viszonyt folytatott, ami megbotránkoztatta a híveket. A vádat súlyosbította az a tény, hogy ennek az asszonynak esküdt férje volt, tehát nem elég, hogy az ágyastartást felhozták ellene, emellett még paráznsággal is vádolták. Az esetet tetézte, hogy ez a nő nyilvánosan veszekedett az utcán a plébánossal: „Te kurvás kurafi, hunczut, nem vörös öv a derekadra, hanem kötél a nyakadra, hová tetted a gyermekemet, és hová rejtetted, azt voltam keresni.”¹⁵ A gyanús életű nőszemély egész családjával a plébánosnál lakott, az anyával is volt némi konfliktusa.

Emellett a hívek azt kifogásolták, hogy az istentiszteletet sem jól végzi el, számos kihágásáról számoltak be, többek között arról, hogy az oltárhoz stóla és kazula nélkül ment misét celebrálni, onnan fordult vissza rendesen felöltözni. Vasárnapi szentmise alatt a kelyhet leejtette, az Oltáriszentség a földre került, végül a ministráns gyerekek söpörték össze.¹⁶ 1847. január 2-án a püspöki szentszék meghagyta Huszár Györgynek, hogy a vádpontokra 15 napon belül feleljen, és február 5-én jelenjen meg Veszprémben a szentszék előtt.¹⁷ Február 2-án kelt levelében a plébános megnevezte Csondor János csabrendeki jegyzőt, aki a folyamodványt két csehi elöljáró kérésére írta. Fél árkus papírra leírva hozták a jegyzőhöz, amin az írás el volt teljesen változtatva. A két elöljáró Simon János, csehi bírása, illetve a templomatyja, a másik testvére, Ferenc volt. Egyikőjük azt az utasítást adta Csondor-nak, hogy írja le a levelet, jól megfizetik érte, megjegyezte továbbá, hogy „nagyobb ember az ő tanácsadójuk, mint az esperes, s Markl kanonok urat egyenesen meg is nevezte”.¹⁸ Markl neve mellett káplánját, Polák Istvánt is megemlítette, mint aki sokat tud erről az ügyről, hozzátéve, hogy neki nagy ellensége. A szövevényes ügyben érzékelhető egy konfliktus a káplán és a plébános között is.

A sümegcsehi plébánosnak ekkor két káplánja volt, és nem csak Polák, hanem Péntek Antal is Simon János fővádló cinkosának bizonyult. A vádlevelet igyekeztek úgy beállítani, hogy azt Markl Ignác utasítására írták. Az aláírások is alátámasztják, hogy valószínűleg egy konfliktus húzódik meg az ügy hátterében, ugyanis a feltüntetett tanúk valamennyien a plébános telekszomszédjai voltak.¹⁹ További furcsaság a két vádlevelben a tanúk aláírása. Egyrészt neveiket utólag írta rá ugyanaz a személy – az íráskép eltér

¹⁵ Quidam Csehiensis parochum suum de scandalosa cum oeconomia conversatione in causantes a beneficio parochiali dimoverint supplicans. Sümegcsehi, 1847. január 1. – VÉL. I. 1. 41a. 1/1847. (A csehi hívek vádlevele magyar nyelven.)

¹⁶ Uo. – A vádlevelben megfigyelhető, hogy az anyagi túlkapásokat nem nagyon említi, így olyan vádakot hoznak fel a plébános ellen, ami miatt a szentszék megindíthatja a javadalomfosztási pert.

¹⁷ Szentszéki ülés jegyzőkönyve. Veszprém, 1847. január 2. – VÉL. I. 1. 41a. 2/1847.

¹⁸ Szentszéki ülés jegyzőkönyve, illetve vádlevel, Veszprém, 1848. február 5. – VÉL. I. 1. 41a. 97/1847.

¹⁹ Lásd. VÉL. I. 1. 6. 50. Sümegcsehi.

a levél szövegének írásképetől –, másrészt, míg az egyik levélben négy személyt tüntettek fel, a másikon hat szerepelt, mint írástudatlan. Február 5-én a szentszék előtt hivatalos oklevelekkel bizonyította Huszár György az ártatlanságát, emellett kiderült, hogy a folyamodvány Simon János templomatya „kontaktására” (= vádolására) készült, aki úgy íratta alá a tanúkkal, hogy a vádat nem olvasta fel előttük. Közben tizenegy személy kijelentette, hogy ezekről a botrányokról semmi ismerettel nem rendelkeztek, ami a plébános ártatlansága mellett szólt, így a szentszék meg is intette a híveket hamis vádjaik miatt.²⁰

Újabb vádatok fogalmaztak meg ellene 1849-ben, melyeknek kiindulópontja a papi járandóságok megtagadása volt. Csehiben a dézsmazedés joga a veszprémi püspököt illette, aminek egy tizenhatod részét engedte át a plébánosnak. A tizedről a papság 1848-ban lemondott, az állam kárpótlást ígért, aminek Csehiben csak 1852-ben lett foganatja.²¹ Ehhez kapcsolódik a *História Domusban* Huszár György epés megjegyzése: „1848. Ugyan azon évben a papi dézsma megszüntetvén az országgyűlés által, a plébánia is sedecimáját elvesztette, 40 akó bort és 40 kereszt gabonát, kárpótlás ugyan ígértetett, de abból alig lesz valami, ha lesz is, nagy köszönet nem lesz benne.”²² 1849. május végéig nem történt intézkedés a kárpótlással kapcsolatban, ezért Huszár felkereste Simon János helyi bírót, aki megtagadta földjei megszántását és mindennemű egyházi juttatást, továbbá a híveket ugyanerre szólította fel.

Simon János csehi bíró döntését 1849. június 18-án anélkül hozta meg, hogy ezzel kapcsolatban a helység lakosaival egyeztetett volna, ezért Huszár György plébános feljelentette Csertán Sándor Zala megyei kormánybiztosnál, aki Keszthelyen rendezkedett be. Arra kérte, hogy Simon bírót dorgálják meg, mert több esetben is gorombaságokkal illette őt, olyasmit emlegetve, hogy minden urakat, papokat, zsidókat fel kellene akasztani, továbbá a bíró kijelentette a bizottmány előtt, hogy agyonlövete Huszárt, ha nem helyezik át másik plébániára.²³ Ezen folyamodással azt nyerte a plébános, hogy a bírónak – valamelyik jólelkű pap barátja által – tudomására jutott, ő is folyamodott a plébános ellen a fent nevezett biztoshoz, és hazaárulással vádolta. 1849. június 18-án Szmodis János püspöki helynöknek adta elő panaszát a lelkipásztor. Levelében a köztörténetre is utal:

„Nagyságod most feje, és attya egyszersmind árva megyénknek. Kinek másnak részvétteljes kebelébe öntsük ki tehát panaszinkat, fájdalmainkat, kinek mondjuk el sérelmeinket? Ezen édes kedves viszonynál fogva bátorodom nagyságodat a következőkrül alázatosan tudósítani. Történt az most, hogy a magyar dolgok jobb fordulatot vőnek, hogy Simon János csehi bíró, irántam folyvást táplált rossz indulatját követve földjeimnek mun-

²⁰ Szentszéki ülés jegyzőkönyve, illetve vádlevél. Veszprém, 1848. február 5. – VÉL. I. 1. 41a. 96/1847.

²¹ FARKAS, 1990. 34. p.

²² HD Sümegcsehi. Vö. FARKAS, 1990. 35.

²³ HD Sümegcsehi. Vö. VÉL. I. 1. 41a. 359/1849.

káztatását, s minden néven nevezendő papi adózást tőlem kerekdeden megtagadott.”²⁴

Jogorvoslatért folyamodott Oszterhueber Kristóf szolgabíróhoz, ezután Csertán Sándor kormánybiztoshoz, de próbálkozása nem járt eredménnyel.

A plébánost egy világi tisztviselő barátja figyelmeztette, hogy Simon János feljelentette őt, mint alávaló hazaárulót, a hivatalos eljárás is megindult ellene. Levelében társadalomkritikát fogalmazott meg azzal kapcsolatosan, hogy bánik a magyar kormány a lelkipásztorokkal, akiknek segítségét, ha a szükség úgy kívánta igénybe vette:

„Méltóztatik ezekbül is átlátni, minő sors várakozik most a clérusra? Minő francia konvent eljárás fenyeget? [...] Sokkal jobban sértve látom az egész papi hivatalt csekély személyemben, hogy sem magamat védelmezni akár kívánám, akár pedig akarnám!”²⁵

A plébános ellen vádlók voltak Nagy Pál bíró Mihályfalváról, aki a kormánybiztos sógora volt, Rotfischer János volt káplár és keller („pincér”), ebben az időszakban sómérő, a papság esküdt ellensége, aki a parasztokat ellenük ingerelte. Azt hangoztatta, hogy minden pap „ilyen, amolyan” mind agyon kellene verni. Ebből nyilvánvalóan kiderül, hogy Huszár Györggyel is ellenséges volt a viszonya. Ő volt az ellene felhozott vádak ügyvivője, akiről kiderült, hogy levelezésben állt Csertán kormánybiztossal. További tanúk voltak Édeskúty Gábor evangélikus felekezethez tartozó bábos mester, valamint Takács Lajos protestáns ügyvéd is, aki nem volt olyan dühös patrióta, mint ő, egyenesen felmagasztaltatná. Osztenhueber Kristóf szolgabírónak volt egy olyan kijelentése, ami azt feltételezi, hogy ő maga szólította fel Simon János bírót, hogy adjon be a plébános ellen folyamodványt. Ezt alátámasztja Huszár György június 2-án kelt jelentésének egyik sora: „Most az üdeje, most lehet a papot elnyomni.” Az eljárást vizsgáló bizottság azt is meg akarta tudni, hogy a hívők hogyan viszonyultak lelkipásztorukhoz. A prágai filiálisban élő hívek egyöntetűen a támogatásukról biztosították, a bazsi hívek sem ellene, sem mellette nem nyilatkoztak, az anyahelységben, Csehiben élő hívek közül 24-en esküdtek fel ellene.²⁶ A bíró vakmerő kijelentéseket tett a kiküldöttség előtt is, miszerint a plébánost agyonlövi, ha el nem teszik innen más plébániákra, a küldöttség tagjai ezt nem is kifogásolták.²⁷

Odáig fajult a helyzet, hogy a helység tagadta meg a szolgálatokat, mert a pap hazaáruló volt. Megtörtént a vizsgálat, amelyben 20 tanú vett részt, akik az 1847-es folyamodványnál is tanúskodtak. Csombó Pál, Simon János, Simon Ferenc is a plébános bűnössége mellett foglalt állást. Azt vallot-

²⁴ VÉL. I. 1. 41a. 335/1849. Utalás történt Zichy Domonkos üldöztetésére, aki az egyházmegye kormányzását Szmodis Jánosra bízta, emellett arra a tényre, hogy ekkor a magyar kormány parancsolt, ami pont jól jött Simon Jánosnak, hogy újabb vádlevelet nyújtson be, immáron a világi hatóságoknak.

²⁵ Huszár György csehi alesperes plébános jelenti, hogy a helység bírása föladására a világi hatóság ellene vizsgálatot rendeltetett. – VÉL. I. 1. 41a. 335/1849.

²⁶ Csehi alesperes méltatlan üldözéséről újabban jelentést tesz. – VÉL. I. 1. 41a. 359/1849.

²⁷ HD Sümegcsehi. 43. p.

ták, hogy Huszár György Windischgrätz herceg proklamációit a templomban kihirdette, megmagyarázta és nyíltan Kossuth Lajost gyalázta. Emellett azt is többször hirdette híveinek 1848 szeptemberében, hogy Jellasics a föld népét nem fogja bántani. Ez utóbbi Rotfischer rágalmai között szerepelt, melyet még ősszel Sümegen, a városháza előtt mondott.²⁸ Az eljárásban a plébánost meg sem hallgatták, egyből őrizetbe vették.²⁹ 1849. június 23-án Csertán a kormánybiztos a plébánost hazaárulás vádjával letartóztattatta, házi őrizetbe vetette, ami alatt még templomba sem mehetett egy nemzetőr kíséréte nélkül.³⁰ Ugyanezen a napon kelt Huszár György óvása, amiben azt kifogásolta, hogy az ellene vizsgálatot elrendelt bizottság tagjai között nem volt egyházi személy.

Szmodis János kérvénnyel fordult a kormánybiztoshoz a plébános ügyében. Levelében azt kifogásolta, hogy a vádlott lelkészt őrizet alatt tartották, ami hivatalos működésében gátolta, a hívő nyáj botránnyára, lelki üdvének kárára – az egyházi rend és hivatal nem csekély megaláztatásával – bűnhődésre ítélte Huszárt. Ezért arra kérte Csertán Sándort, hogy minél előbb intézkedjen annak érdekében, hogy a plébánost engedjék szabadon, mert lelkipásztori kötelezettségeit teljesítenie kell.³¹

Két dolgról győződött meg a plébános. Az első megállapítása, miszerint a papokban egymás iránt milyen kevés a szeretet, megmutatja a korszakban a papi összetartás hiányát. Megemlítette Farkas Constantin csabrendeki plébános nevét, aki fogsága idején együttérzését adva, két ízben is meglátogatta – mindamellet, hogy a hívek után maga is hasonló eljárástól tartott. Második szempont, hogy a népben az akkori körülmények forgatógában megbízni nem lehetett.³²

A forrásokból világos számunkra, hogy olyan személyek, mint Simon János bíró vagy a protestáns Rotfisher János egyértelműen szították a nép indulatát plébánosuk ellen. Az eljárás minőségét mutatja, hogy egyetlen katolikus egyházi személyt sem hallgattak meg az ügyben. Egyértelműen el akarták tenni Sümegcsehiről Huszár Györgyöt. Az esetből kiderül, hogy a hívek plébánosukkal való szembenállásának hátterében az úrbéri szolgáltatások megtagadása állt. A nép indulatát fokozta az a tény is, hogy az uradalmi tisztek nem egyszer a plébánostól kértek információt Bazsiban, Prágában vagy Csehiben élő személyekről.³³ A dokumentumokból kitűnt, hogy az anyaegyházban és filiáiban élő hívek álláspontja jelentős mértékben megoszlott. Az említett személyek leginkább Csehiben érték el a céljukat, míg Prága egyöntetűen a plébános mellett állt, Bazsiban ki ellene, ki mellette volt. Huszár György 25 napot töltött házi őrizetben. Az elhurcolástól úgy menekült meg, hogy a császári csapatok pacifikálták Sümegcsehi környékét.³⁴ 1851-ben áthelyezték a kiskomáromi³⁵ plébánia élére, ahova már-

²⁸ Ld. 26. sz. jegyz.

²⁹ HD Sümegcsehi. 43. p.

³⁰ PFEIFFER, 1987. 538. p.; FARKAS, 1990. 35. p.

³¹ Zala megyei kormánybiztos felszólaltatik csehi plébános-alesperes ügyében. – VÉL. I. 1. 41a. 360/1849.

³² HD Sümegcsehi. 45. p.

³³ FARKAS, 1990. 35. p.

³⁴ Uo.; vö. PFEIFFER, 1987. 538. p.

³⁵ Mai Zalakomárom, ami 1969-ben Kiskomárom és Komárváros egyesítésével jött létre.

cius 30-án iktatta be az egyházmegyei hatóság. Itt is halt meg 1865. május 5-én.³⁶ Simon János bíró és Huszár György sümegcsehi plébános kerületi alesperes konfliktusának háttérében egyértelműen két politikai álláspont ütközése fedezhető fel. A bíró jelentésében a régi idők emberének minősítette a plébánost, aki nem tud azonosulni a nemzeti átalakulás nagy kérdéseivel, akit konzervatív álláspontja miatt az átalakulás ellenségének tartott.³⁷

Nemesovits János életpályája Veszprémtől Vásárosdombóig

Nemesovits János életútjának rekonstruálása igen összetett feladat, ugyanis nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy az „ambíció” vagy a „törtetés” irányította cselekedeteit. Alakjának felidézését az indokolja, hogy mintegy prototípusát nyújtja a fegyelmi problémákkal küszködő egyházi személynek, továbbá a téma forrásadottsága lehetőséget nyújt a bővebb elemzésre.

Nemesovits János 1800. január 24-én született Nemesovits Mátyás és Senk Borbála gyermekeként. A család anyagi helyzetéről nagyon csekély adatunk van. Egy helyen azt írják, hogy pozsonyi tartózkodása alatt szülei örökségéből élt, de hogy ez összegre pontosan mit jelentett, nem derül ki a vonatkozó levélből.³⁸ A filozófiát két évig Győrött hallgatta, a teológiát a pesti szeminárium növendékeként végezte el.³⁹ Tanulmányait, mint az iratokból kiderül, támogatta Makay Antal veszprémi püspök (1822–1824), szigorlati költségeire 1822. január 1-jén 20 forintot kapott.⁴⁰

Még nem szentelték pappá, mikor már Veszprémben, a püspöki aulában, mint levéltáros tevékenykedett. Ami hasonlóság van az előző fejezetben tárgyalt Huszár Györggyel, hogy ő is azt a papi generációt erősítette, akiknek gondolkodásmódját áthatotta a jozefinista nevelés. Egyházi pályáját egyből aulistiként kezdte, és mint a források mutatják, nagyon ragaszkodott ahhoz, hogy a püspök közelében lehessen, érezze atyái támogatását.⁴¹ Nemesovits esetében is korlátozottan ugyan, de megállapítható, hogy a papi pálya és a püspöki aula, valamint a császári hadsereg egyfajta „társadalmi ugródeszkát” jelentett számára.

A sümegi plébániatemplomban 1824 tavaszán szentelte pappá Makay Antal főpásztor.⁴² Egyházjogból doktori fokozatot szerzett. Még ebben az évben Kaposvárra helyezték káplánnak, 1826. június 17-ével a püspök áthelyezte Mezőkomáromba, szintén segédlelkészi feladatok ellátására.⁴³ Nemesovits János anyanyelve mellett kiválóan beszélt németül és értette a szláv nyelveket, ez kiderül abból a dokumentumból, amiben tábori lelkészi

³⁶ PFEIFFER, 1987. 538. p.

³⁷ FARKAS GÁBOR: A Sümeg vidéki falvak múltjából. (Sümegcsehi, Bazsi, Prága.) (A veszprémi püspöki uradalom történetéhez.) In: Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve, 33. Szerk.: Fülöp Gyula. Székesfehérvár, 2003. 61–108. p., 106. p.

³⁸ Nemesovits János levele Zichy Domonkoshoz. – VÉL. I. 1. 41a. 625/1848. 1848. július 4.

³⁹ PFEIFFER, 1987. 769. p.

⁴⁰ Nemesovits János tanulmányi előmeneteléről. – VÉL. I. 1. 10. 32/58.

⁴¹ Nemesovits János iratai. VÉL. I. 1. 10. 32/56–75. Több alkalommal panaszkodott, hogy nem érzi Kopácsy József vagy Zichy Domonkos pártfogását.

⁴² PFEIFFER, 1987. 769. p.

⁴³ Nemesovits János Kaposvárott segédlelkész lett. – VÉL. I. 1. 10. 32/60.

szolgálatra jelentkezett 1827. október 21-én. Az október 30-án kelt, az „angoly” huszárezredbe való felvételi kérelmét tartalmazó levelében alkalmasságát azzal indokolta, hogy „kora, erős testalkata, egészséges gondolkodásmódja, nyugodt lelke” folytán képes ellátni a lelkészi szolgálatot.⁴⁴ Az utóbbi két jellemvonás korántsem mondható el az 1840-es évekbeli Nemesovits Jánosról, aki hírhedtté vált egyházmegyei szinten botrányairól, valamint kiállhatatlan természetéről. Próbálkozását siker koronázta, ugyanis november 11-étől tábori lelkész volt először a megpályázott huszárezrednél, majd a Radeckzy lovasoknál. 1832-ben felmentették állásából és hazatért.

Jelleme jól tanulmányozható azon, ahogy 1831 óta próbált szentszéki titkári pozícióba jutni. Ebben az évben levelek sora érkezett Kopácsy József veszprémi püspökhöz (1825–1839), amelyekben könyörgött, hogy elnyerhesse a püspöki aula valamelyik üresedésben lévő hivatalát, de főként „notárius” akart lenni: „Egy tudósításból hallottam, hogy a Balassa secretarius úr nyirádi plébános lett [...] könyörgök, hogy a notáriusi hivatalt elnyerjem.”⁴⁵ Leveleiből kitűnnek ambíciói, kitartása, habár próbálkozása 1831-ben hiábavalónak tűnt. Emberi kapcsolatai a forrásokban eléggé ellentmondásosak. A fentebb idézett levelében barátjaként említi Markl Ignácot, azonban 1832. augusztus 11-én már arról írt, hogy az egyházmegyéből nem érintkezik senkivel, barátai sincsenek. A dokumentumból világosnak tűnik, hogy korábbi mellőzését kudarcélménynek tekintette, és mindenáron a bűnbakot kereste, aki megakadályozta célja elérésében, hogy szentszéki titkár lehessen.

Levelében említette, hogy valaki az egyházmegyéből rágalmakkal illette, ami becsületét, hírnevét aláásta. Konkrét sérelmeket nem hozott fel, az általa bűnbaknak tartott személy kilétét nem hozta nyilvánosságra, csak annyit írt róla, hogy sejtí, ki lehetett az: „Hogy azon gyalázó és kisebbitő híresztelésnek ki lehetett kezdője, sajdítani, vagy igazsággal előtalálni nekem nem nehéz [...] egy szóval kimondhatnám annak a nevét aki azon istentelenségeket szórja ellenem.”⁴⁶ A fentiekből nagyon óvatosan következtethetünk arra, hogy az őt befeketítő személyből ellenszenvet válthattak ki Nemesovits ambíciói. Erre az 1832. augusztus 11-i levél csak burkoltan utal: „Ha uraság, gazdagság volna az amiért én excellentiád előtt oly sokszor, annyi időtől fogva és oly forrón esedeztem talán menthetőbb volna a magam csekély ítélete.”⁴⁷ Növendék pap korától kezdve arra készítette fel magát, hogy a püspöki aulában tevékenykedjen, csekély anyagi helyzetére is tett némi utalást.

Mindent összevetve úgy vélem, hogy Nemesovits János a papi pályában elsősorban a társadalmi felemelkedés forrását látta. Sérelmezte, hogy a püspöktől semmi pártfogást nem kapott, meggyőződése volt, hogy ha más státuszt választott volna magának, akkor abban sokkal szerencsésebb lett volna, mint a papi státuszban. Szentszéki jegyző volt 1833. január 21-től, ezt követően néhány hónapig az egyházmegyei hivatal titkára.⁴⁸ 1848. augusztus 24-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium határozatban uta-

⁴⁴ Nemesovits János tábori lelkészi szolgálatra jelentkezett. – VÉL. I. 1. 10. 32/61.

⁴⁵ Nemesovits János levele Kopácsy Józsefhez, 1831. december 2. – VÉL. I. 1. 10. 32/71.

⁴⁶ Nemesovits János levele Kopácsy Józsefhez, 1832. augusztus 11. – VÉL. I. 1. 10. 32/72.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ PFEIFFER, 1987. 769. p.

sította el Nemesovits nyugdíjazása iránti kérelmét. A dokumentum szövege a papot püspöki titoknoknak említi, nem egyházmegyei titkárnak, további érdekessége a forrásnak, hogy kezdetben egy sikerekkel teli egyházi pályát mutatott be, annak ellenére, hogy évekig próbálkozott, mire alkalmazták a püspöki aulában, mint szentszéki jegyzőt.⁴⁹

Az 1848-as források általában párban említik Kovács Ignáccal, akivel egy évet töltöttek el Pozsonyban, az irgalmas rend zárdájában. Mindkét pap fegyelmi okok miatt került erre a helyre, mint visszaeső vétkesek. Nemesovits János kálváriája 1835-ben kezdődött, amikor Kopácsy püspök a balatoncsicsói plébánia élére helyezte. Balatoncsicsó község földesura a mindenkori megyéspüspök volt. Lakosságának etnikai összetétele kevert, német és magyar egyaránt jelentős arányban élt itt.⁵⁰ A plébánia törzstökéjének viszonylag csekélyebb voltáról már szóltunk.⁵¹ Nemesovits 1848. június 4-én Pozsonyból levelet intézett az akkori főpásztorhoz, Zichy Domonkoshoz, amiben lesújtó képet festett az akkor már csak volt plébániájáról: „Kimondhatatlanul nyomorult és fölöttébb terhes volt plébániám, mert készpénzben alig ütött föl minden jövedelmem 300 váltóforintot.” Képet kaphatunk a plébános néhány kiadásáról és az őt körülvevő személyzetről. A megemlített összegből kellett lovat tartania, gazdasszonyát és két szolgálóját fizetnie, káplánt tartani és magát ruházni. Földjei többnyire Balatoncsicsó község határain, erdők között helyezkedtek el. Terményeit saját bevallása szerint 1843-ban a monoszlói nemesek lelegeltették. A rossznak mondott földek terméketlenek voltak, akadt olyan esztendő, amikor kenyeret úgy kellett vennie, mert nem termett annyi gabona, hogy saját szükségleteire elég lett volna.⁵² Kérte Kopácsy József püspököt, hogy plébániáját hadd cserélje fel egy jobb javadalomra, de a főpásztor nem vette tekintetbe panaszát. Ismerve Nemesovits természetét ez nem volt meglepő. Éhínséggel kellett megküzdenie, ami miatt adósságba verte magát, emellett ekkor már nyilvánvalóak voltak alkoholproblémái. Nemesovits megfélemlézve papi hivatásáról, ahelyett, hogy a hívek lelki épülését tartotta volna szem előtt, a mértéktelen alkoholfogyasztással törődött, ilyen állapotban botrányokat okozott, szóváltásba került, melyek rendszerint véres verekedésekkel végződtek.⁵³

Nemesovits János ügye kapcsán figyelhető meg a legjobban a szentszéki eljárás „lépcsőzetessége”. Botrányai miatt először megintették a balatoncsicsói plébánost, majd miután magatartásán nem változtatott, csak azután indította meg a veszprémi egyházmegyei püspöki szentszék a javadalomvesztési pert ellene.⁵⁴ Annak érdekében, hogy a pert elkerülje, önként mondott le a plébániáról, ezután került a Szent Pálról elnevezett „agg papok intézetébe”, melyet 1778-ban állítottak fel a maguknak érdemeket szerzett egyházmegyes papok számára, akik koruk vagy egészségi állapotuk

⁴⁹ A Vallás- és Közoktatási Minisztérium határozata, melyben elutasította Nemesovits János nyugdíjaztatása iránti folyamodványát. – VÉL. I. 1. 41a. 710/1848.

⁵⁰ MESZLÉNYI ANTAL: A jozefinizmus kora Magyarországon. (1780–1846) Bp., 1934. 112. p.

⁵¹ Vö. 9. sz. jegyz.

⁵² Nemesovits János levele Zichy Domonkoshoz. – VÉL. I. 1. 41a. 625/1848.

⁵³ Ld. 49. sz. jegyz.

⁵⁴ Uo.

miatt nem tudtak lelkipásztorságot vállalni.⁵⁵ Volt az intézménynek egy olyan funkciója is, hogy a fegyelmi vétségek miatt javadalmától megfosztott papokat is ide helyezték el, hogy bűneiket személyre szabott penitencia mellett megbánhassák.

Nemesovitsnak az 1848. június 4-én Zichy püspöknek, valamint június 6-án Külley János általános helynöknek írt levelei terjedelmesek, tartalmi szempontból jól kiegészítik egymást. Az agg papok intézetében töltött időszakról a következőképp nyilatkozik: „A veszprémi deficienciában, oly gonosz lelkű ember miatt, mint egy Farkas volt, hol minden házi viszonyok felfordultak, midőn a jó ház igazgatóját is meg merte gazolni ezen aljas karakterű ember.”⁵⁶ Külley János helynökhöz címzett levelében „vörös parókásnak” hívta az említett Farkas Mihályt, „mert talán még az ördög is szeret valakit, de a vörös parókás mindenkinek esküdt ellensége, csak a líteri contorás cigánynénak nem”. Kormányzói szerepet akart viselni a házban, és Nemesovits szerint a többi papi egyének között anarchiát tartott fenn.⁵⁷

A papra 1847 őszén újabb panaszok érkeztek. Szeptember 3-án a szentszéki bíróság elé idézték. A vád ellene ugyanaz volt, mint 1845-ben: majdnem mindennapi részegeskedése, és ilyen állapotban való garázdaságai, botrányai. Az idézés ellenére nem jelent meg Veszprémben. Először tettei miatt atyailag megintették, majd – mivel a helyzet nem változott – javulása és főként lelki üdvössége miatt minden egyházi működés gyakorlásától határozatlan időre eltiltották. A visszaeső vétkest, a deficienciát már megjárta papokat rendszerint távolabb eső helyekre küldték. A szentszéki határozat kimondta, hogy egy hónapon keresztül heti két alkalommal kenyér és víz mellett böjtöljön. Bort egyáltalán nem vagy kizárólag orvosi utasításra kaphatott.⁵⁸

Elzárás gyanánt a szentszék az irgalmas rend valamelyik zárdáját tartotta célszerűnek, ezért rögtön felkérték Hrebicsek Hermes pozsonyi perjelt, hogy fogadja a büntetett Nemesovitsot. Így került Pozsonyba, ahol a szintén fegyelmi okokból ott tartózkodó Kovács Ignáccal gyakran említik a levéltári források. Itt is folytatták botrányos életüket, aminek az lett a következménye, hogy a veszprémi egyházmegyei hatóság 1848 nyarán intézkedett arról, hogy a két papot Pozsonyból Veszprémbe, az Aggpapok Inté-

⁵⁵ Nemeskéry Kiss Pál veszprémi nagyprépost az épületet eredetileg szemináriumnak szánta 1770. október 16-án tették le az alapkövet. Az alapítványt Mária Terézia 1778. február 13-án kelt rendeletével hagyta jóvá. Ekkor már aggpapok intézete volt. LUKCSICS PÁL - PFEIFFER JÁNOS: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 1.) 151. p. A kollégium fenntartása anyagi okok miatt nem volt kivitelezhető, így az egyházmegye idős, magatehetetlen papjainak otthona lett. VARGA BÉLA: Veszprém város lexikona. Veszprém, 2009. 12. p.

⁵⁶ Az utalás Farkas Mihályról szól, aki 1846-ban az intézet lelki igazgatója volt. Igen megosztó személyiség lehetett, négy alkalommal fosztották meg javadalmától különböző vádak alapján. Neve a következő fejezetben is előkerül, mert miatta verette meg Szalay Sándort pandúrokkal az aggpapok házának előjárója, Hosszú Márton. Vö. 52. sz. jegyz.

⁵⁷ Nemesovits János levele Külley János általános helynökhöz, 1848. június 6. – VÉL. I. 1. 41a. 625/1848.

⁵⁸ Szentszéki ülés jegyzőkönyve. – VÉL. I. 1. 41a. 640/1847. (Nemesovits ügyét másokkal együtt tárgyalják.)

zetébe visszahozzák. A papnevelde igazgatóját, Kisovits Józsefet bízták meg azzal a feladattal, hogy a határozatban foglaltakat érvényesítse, és Veszprémbe kísérje a fenytett egyháziakat, Nemesovitsot, illetve Kovácsot.⁵⁹

Nemesovits János 1848. augusztus 24-én Majsch Jakab pozsonyi kanonokhoz írt egy levelet, amiben arra kérte, hogy továbbítsa Zichy Domonkos megyéspüspöknek:

„Könyörgöm méltóztasson megírni püspökömnek miszerint püspöki hivatalja hozá magával, mindent elkövetni, hogy juhaj közül csak vagy egy se vesszen el [...] Üldözésétől csak úgy szabadulhatok, meg mi szívemnek, lelkemnek, üdvösségemnek legkedvesebb, legszentebb és legdrágább kincse a hit megváltoztatásom.”

Itt arról van szó, hogy Nemesovits egyrészt a püspök általi üldöztetése, másrészt kilátástalan anyagi helyzete miatt azt a szándékát fejezte ki, hogy vallást változtat: „De elállok édes örömet, csak azon feltétel alatt, ha megyéspüspököm nékem a már régen megkért esztendei 300 pengő forint megadja.”⁶⁰ Megjegyezte továbbá, hogy szolgáltathat olyan információt Zichy Domonkosról, ami kompromittálhatja személyét és püspöki tekintélyét. A fenyegető tartalmú levél végén meg is jegyezte: „Most magyar igazság uralkodik, én pedig az igazságot keresem.” Egy 1857-ből származó levelében így fogalmazott: „Bár a forradalomtól irtoztam mindig.”⁶¹ Levele Pesten kelt, ez a tény, valamint az, hogy a rákövetkező évben a veszprémi egyházmegyébe való visszavételét kérte, alátámasztani látszik azt a feltételezést, hogy kizárták az egyházmegye kötelékéből (Bár erre vonatkozóan konkrét forrással egyelőre nem rendelkezünk.). Pfeiffer János életrajzgyűjteményében nem tett említést Nemesovits kihágásairól, ahogy a többi olyan pap életrajzában sem, akik ellen erkölcsi bűnök miatt fegyelmi eljárás indult. Minden bizonnyal tisztázni akarta az utókor előtt egykori elődeit. Nemesovits János 1859-ben misézési engedélyért, 1860-ban pedig egyházmegyei ajánlásért folyamodott, hogy felvételét kérhesse a pécsi egyházmegyébe. 1862-től 1863. szeptember 25-én bekövetkezett haláláig Vásárosdombón volt kiséítő lelkész.⁶²

1848 volt az utolsó olyan év, amelyből nagyobb mennyiségű adat áll rendelkezésünkre Nemesovits életével kapcsolatosan, minden bizonnyal azért, mert az ellene folytatott eljárások után nemigen alkalmazták őt a lelképásztorkodás területén. Érdekes személyisége volt a veszprémi egyházmegyének, karrierje szorgalmának, kitartásának köszönhetően nagyon jól indult. Leveleiben végig azt hangsúlyozta, hogy nem kapott püspöki támogatást, ami viselkedését követelőzővé tette. A botrányokozás, részeskedés okai részben a korszakban, illetve – bizonyára döntő többségben inkább – jellemhibáiban keresendők. Ha egy papot erkölcsi bűnök

⁵⁹ Levél az irgalmas rend perjelének, Hrebicsek Hermesnek. Veszprém, 1848. augusztus 24. – VÉL. I. 1. 41a. 709/1848.

⁶⁰ Nemesovits levele Majsch Jakab pozsonyi kanonokhoz. Pozsony, 1848. augusztus 23. – VÉL. I. 1. 41a. 725/1848.

⁶¹ Nemesovits nyugdíjazását kéri, 1857. május 18. – VÉL. I. 1. 41a. 323/1857.

⁶² PFEIFFER, 1987. 769. p.

miatt ítélték el, akkor utána az egyházmegye nemigen, vagy csak évek múltán alkalmazta, akkor sem plébánia élére, hanem legfeljebb káplánként.

Fejezet a veszprémi Szent Pál Intézet életéből – erőszak és brutalitás a deficienciában?

A veszprémi, Szent Pál apostolról elnevezett agg papok házának intézménytörténeti vizsgálata, feldolgozása még várat magára. A fentiekben már szó volt arról, hogy Nemesovits János egy súlyos problémát említett Farkas Mihály lelki igazgató ellenszenves viselkedéséről, aki ellentéteket gerjesztett az ott élő papok között. A továbbiakban azt vizsgálom, milyen atrocitások érhatték a botrányos életük miatt „deficienciába” küldött papokat.

A „deficiencia”, más néven „demeritusok háza” a latin „deficiens” = rokkant szóból származik. Az idős, munkaképtelenné váló világi papok otthonának számított. Ide küldte a megyéspüspök határozott időtartamra azokat a papokat is, akik viselkedésükkel közbotrányt okoztak.⁶³ A korábban már sokat idézett, a veszprémi egyházmegyei köztanácskozást előkészítő, 1848. június 19-i választmány tervezetében előkerült a vétkes papok megbüntetése is. A bűnhődésre ítélt egyházi személyek fenyítése és javítása céljából kerületi közpap-javító és fenyítő házak felállítását szorgalmazták, továbbá azt, hogy a visszaeső egyháziakat tegyék le a világiak sorába, ezáltal elveszítve minden, a papi hivatással járó előnyöket és jogokat. Akit már egyszer súlyosabb vétsége miatt elzárásra ítélték, azt mellőzzék a lelkipásztori szolgálatban. A választmányi bizottság hozzátette: „Hathatós szer lenne az még a jelenkorban annyira táugult fegyelmi föntartására is.”⁶⁴ A visszaeső papokkal kapcsolatosan az erdélyi egyházmegyei zsinat is ugyanazt a javaslatot fogalmazta meg, amennyiben a pap ismételt fenyítés után sem adta volna határozott jelét a javulásnak, ilyen esetben az elbocsátást tartották indokoltnak.⁶⁵

A kánonjog kétféle büntetéstípust különböztet meg: a gyógybüntetéseket („poenae medicales”), valamint a bosszúálló büntetéseket („poenae vindicativae”).⁶⁶ A katonának állt egyháziak büntetésüket szintén az agg papok házában töltötték. Lakatos Andor említi, hogy például a kalocsabácsi főegyházmegyében az elítélt katonapapok egy részét Bajára vagy Dunaföldvárra küldték.⁶⁷ További életútjukat vizsgálva megállapította,

⁶³ Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Viczián János. II. köt. Bp., é.n. [1996] 555. p.

⁶⁴ Választmányi Bizottmány munkálata, Veszprém, 1848. június 19. – VÉL. I. 1. 41a. 771/1848.

⁶⁵ TAMÁSI ZSOLT: Papi és szerzetesi fegyelem az 1848-as egyházmegyei zsinat tükrében. In: Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Catholica Latina, 49. Cluj-Napoca, 2004. (továbbiakban: TAMÁSI, 2004.) 139-158. p.; Uő: Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat. Bp., 2013.

⁶⁶ TAMÁSI, 2004. 142. p.; SZEREDY JÓZSEF: Egyházjog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona Tartományaira, a keleti és protestáns egyházakra. I. Pécs, 1874. (továbbiakban: SZEREDY, 1874.) 885-886. p.

⁶⁷ LAKATOS ANDOR: Papi sorsok 1848-49-ben a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében. In: *Vigilia*, 1998. 10. sz. 752. p.; Uő: Szép Ferenc a kalocsai források tükrében. In: Szép Ferenc emlékére. „...Meggyőződéseim parancsolja...” Szép Ferenc (1809-1856) szabadkai plébános és közíró halálának 150. évfordulója alkalmából rendezett emléknappok monográfiája. Szerk.: BLACSI ANTAL. Szabadka, 2007. 100. p.

hogy nem mellőzték őket a lelkipásztori szolgálatban.⁶⁸ Részletezi, milyen lelki büntetéseket, illetve kötelezettségeket szabtak ki rájuk. A veszprémi egyházmegye elsősorban erkölcsi, fegyelmi ügyeit vizsgálva az a meglátásom, hogy az elítélt egyháziak Veszprémben töltötték büntetésüket. Amennyiben visszaesőknek minősültek, egy távolabb eső kolostort jelöltek ki a számukra, mint ahogy Nemesovits János vagy Kovács Ignác esetéből kiderült, akiket az irgalmas rend pozsonyi zárdájába küldtek.

A katonának állt papok esete annyiban más, mint azoké az egyháziaké, akit erkölcsi bűnök miatt ítéltek el, hogy az előbbieket alkalmazták valamilyen plébániai javadalom élére, az utóbbiaknál viszont megfigyelhető a mellőzöttség, ahogy Nemesovits esetében is. Az egyházi iktatókönyvben található dokumentumok között vannak olyanok, melyek rávilágítanak a veszprémi agg papok intézetének belső viszonyaira. E dokumentumoknál nem árt az alaposabb forráskritika, ugyanis olyan papok írásairól van szó, akik napjaikat az intézmény falai között töltötték; mellőzöttségük, elkese-redettségük miatt hajlamosak lehetek túlzásokba esni – de azért forrásaink bizonyos következtetések megfogalmazására nagyon is alkalmasak.

A Szent Pál intézet két lakója, Fittler Gábor és Szalay Sándor 1849 nyarán panaszt tettek Hosszú Márton kanonok, az intézmény igazgatója ellen. Szalay panaszlevele augusztus 11-én, Fittleré 13-án kelt, mindkét levél egy iktatószám alatt található meg az levéltárban.⁶⁹ Mindkét pap részletekbe menően tárgyalta az eseményeket. Szalay Sándor előadta, hogy előző este (augusztus 10-én) nyolc óra körül Hosszú Márton öt korbácsütést mért rá, „mellyeknek kék nyomai ma is testemen láthatók, mint ez inasunk és kövesi borbélunk, kiknek mutattam, látják és bizonyítják”.⁷⁰ Szobája előtt egy folyosó helyezkedett el, aminek ajtaját Szalay becsukta, hogy nyugodtan tudjon pihenni, akarata ellenére az éjjeli belső zár becsukódott. A szomszédos szobában lakott Farkas Mihály, aki később tért vissza az intézetbe, nem tudott bemenni a szobájába, ezért bepanaszolta a kulcsár csillapítása ellenére Szalayt Hosszú Mártonnál, hogy készakarva zárta ki őt. Emiatt büntették veréssel a papot.

Farkas Mihály neve már Nemesovits János 1848 nyarán írt leveleiben is előkerült, amikor kiállhatatlan természetű emberként írta le őt. Személyét jól jellemezte Szalay:

„Ki durva, patvarkodó hajlamáról az egész megyében hol négy plébániát czudar tettei miatt elvesztett, és utólag a Pápai Zárdából az Irgalmas szerzetet kiküszöbölni akarta, igen ismeretes, kinek dölyfösen [...] mindenkire tipródni akarni, s e gonosz vágyának a közrendet, másoknak nyugalmát, és akár mi személyes jogát fölládozni bár akármilyen viszályokban kerüljön is. egyedüli eleme.”

Nemesovits is ehhez hasonló negatív jellemrajzot adott Farkas Mihályról. Dokumentumokkal igazolható Szalay állítása, hogy nem volt kohol-

⁶⁸ Uo. 101. p.

⁶⁹ Szalay Sándor és Fittler Gábor Szt. Pál Intézeti papok Főtisztelendő Igazgatójuk ellen panaszait terjesztik elő. – VÉL. I. 1. 41a. 422/1849.

⁷⁰ Szalay Sándor áldozópap levele Szmodis János püspöki helynökhöz. Veszprém, 1849. augusztus 11. – VÉL. I. 1. 41a. 422/1849.

mány az a megjegyzése, miszerint négyszer mozdították el plébániájáról. Gyékényesen volt plébános 1812-ben, rá egy évre, 1813. július 13-án elmozdították, december 20-tól Nagyrécsén volt adminisztrátor, ahonnan szintén távoznia kellett.⁷¹ Zalagyömörő plébánosa volt 1820-tól. A hívek 1829. augusztus 4-én tettek panaszt ellene Kopácsy József megyéspüspöknél, „elhallgatván több panaszainkat, mivel mindazon leírására egy ökörbőr sem elegendő”. Vádolták garázdálkodással, botrányos viselkedéssel, illetve a gyónási titoktartás megszegésével. Utóbbi vád csak a másodjára, április 23-án felterjesztett panaszlevélben fordult elő.⁷² Ezt a javadalmát is elvesztette. A negyedik plébániát a források nem említik konkrétan.

Az irgalmas rend pápai zárdájának előljárója, Sággy Ákos ezzel a kérelemmel fordult Szmodis Jánoshoz:

„Azért tehát csak arra kérem nagyönfőtisztelendő urat, hogy zárdánkban a nagyobb békesség fenntartása, és gyakori bosszúságoknak elmellőzése végett azon említett Farkas Mihály urat, mentől előbb ha elmozdítani sziveskednék, mert ezen egyén nem csak hogy magunk közt rágalmakat okoz, hanem minden jó plébános, házi barát:urunkat, házunktól elidegeníti, mit én, mint Zárdánknak Előljárója elszenvedni nem tudok, s nemis lehet.”⁷³

Ebben a néhány sorban is érzékelhető Farkas Mihály bomlasztó jelleme, ami megmagyarázza a konfliktusokat közte, illetve a papi otthonban élő néhány személy között. Mindenesetre érdekes figurája a 19. századi veszprémi egyházmegyének.

Fittler Gábor 1849. augusztus 12-én kelt panaszlevelében hasonló esetet tárgyalt. Mint beszámolt róla, augusztus 11-én, 7 óra körül katonák jöttek az agg papok házába szállást kérni. A kulcsár két szobát mutatott nekik, de nem volt számukra megfelelő, mondván, nem tiszteknék való. A bonyodalom akkor kezdődött, amikor Fittler azt mondta a kulcsárnak, miért nem küldi fel a tiszteket az igazgatóhoz, ezután a kulcsár nekitámadt és szidni kezdte a jóhiszemű papot, amit Hosszú Márton meghallott. Kérdőre vonta a szóváltásba került feleket, Fittler előadta, hogy mit javasolt a kulcsárnak, erre az igazgató azt mondta, mi köze hozzá, és egyéb pejoratív szavakkal illette a papot: „Semmire való, akasztófára való huntzut, gaz ember, részeges disznó, holott semmi bajom sem volt, melly szavakra felháborodtam, és mondtam, Főtisztelendő Úr többé illyeseket reám ne ruházzon, egyébkint vissza mondom.”⁷⁴ Az idézetből kitűnik, hogy nem ez volt az első eset, mikor Hosszú Márton megalázta őt, és durva szavakat intézett hozzá. Az eset után a kulcsár hazugságokat mondott neki, ami miatt elküldte a megyeházára hajdúkért és pandúrokért, ami a papi állapot lealacsonyítását jelentette: „És mint a kutyát úgy huzott le a meredek grádisokon, egyik kezem feje és bokám ki is fizamodott, de még azt is mondotta, hogy huszon ötet veret reám.”⁷⁵

⁷¹ PFEIFFER, 1987. 395. p.

⁷² *Protocollum Offici Dioecesanis Weszprimiensis*, 1829. augusztus 4. – VÉL. I. 1. 41a.

⁷³ Sággy Ákos levele, Farkas Mihály elmozdítása. Pápa, 1849. március 6. – VÉL. I. 1. 41a.

⁷⁴ Fittler Gábor áldozópap levele Szmodis János általános helynökhöz. Veszprém, 1849. augusztus 12. – VÉL. I. 1. 41a. 422/1849.

⁷⁵ Uo.

Szalaynál is botütés volt a büntetés, ahogy ebben az esetben is. Ha a két pap levelének tartalma igaz, akkor tetten érhető a brutalitás az agg papok házában. Így megkérdőjeleződik a büntetés gyógyító típusának alkalmazása, mert az erőszakkal nem a fenyték alatt lévő pap javulását, sokkal inkább a visszaesését érheték el.⁷⁶

Nemesovits János ugyan nem említette, hogy őt verték volna, ennek ellenére az agg papok házát úgy mutatja be, mint egy feszültségekkel, konfliktusokkal teli helyet. Ezekből a megjegyzésekből óvatos következtetést vonhatunk le arra vonatkozólag, hogy nem kevés kellemetlen élménynek voltak tanúi a fegyelmi vétségeik miatt odakerült papok.

A verés után Fittler Gábort – elmondása szerint – bezárták egy szűk szobába, ahol a szükség rájött, és hiába kiabált, nem engedték ki, így nagy káromkodások közepette a szobában végezte el dolgát. Jól árnyalja az itt élő papok tekintélyvesztését a levél következő sora: „Most itt könnyes szemekkel hivtelen goromba cselédeknek hatalmaskodása alatt nyögünk, azok az Urak, mi szemétnél alábbvalók, mert tökéletes hatalmuk vagyon rajtunk uralkodni, garázdálkodni.” A pap becsukása után a kulcsár két hajdúval jött le hozzá, a külső ajtót rácsukta, majd visszafelé azt ordította neki: „Most ugathacz, csaholhacz kutya, ez a ház ilyen hunczut, ilyen részeg papok számára vagyon csinálva, mint te is vagy.”⁷⁷ Előadja, hogy a ház előljárójának gazdaasszonya korábban is hol őt, hol a megboldogult Somogyi urat huncutnak, akasztófára valónak nevezte: „Így asztatik, temettetik és romlik el itt a pap, ha előbb Isten anygala volt is, most itt hitele a papnak nincs ha lelkét a markába hordozná is de vagyon a cselédnek.” Meggyalázásának fő okát a kulcsárban jelölte meg, aki veszekedett vele és hazugságokat is terjesztett róla.

Ha összevetjük Szalay és Fittler levelét, kiderül, hogy a kulcsár szerepe az utóbbi esetben negatív, mert ő járta ki a pap megbüntetését. Szalay eseténél viszont pozitív, mert a konfliktusnak gátat kívánt szabni. Előfordulhat, hogy Fittler és a kulcsár között volt valami ellentét. Fittler Gábort az Aggpapok Intézetének igazgatója 1848. november 17-én feljelentette a püspöki szentszéknél. Az volt a vád ellene, hogy lerészegedve a háznál garázdálkodott, a cselédekkel verekedett, és magát, Hosszú Mártont szidalmazta, gyilkossággal fenyegette.⁷⁸ A bevádolt pap tettét azzal indokolta, hogy el volt keseredve, hogy plébániát nem kap. Ekkor atyailag megintették, egy évet tűztek ki neki próbaidőként, ami alatt az alkoholtól tartózkodnia kellett, s a szentszék határozatban mondta ki, hogy amennyiben javulás állna elő, alkalmazni fogják lelkipásztori szolgálatra. A két eset között eltelt több mint egy év, de Fittlert még mindig az agg papok intézetében találjuk.

Az előbbi esettel alátámasztható, hogy Hosszú Mártonnal rendkívül feszült volt a viszonya, és talán tekintélyét akarta aláásni a kanonoknak címzett panaszával. Pongrácz József hetesi plébános titkos információjában jó lelkipásztornak, igaz embernek, szép jellemnek írta le Hosszú Mártont, aki

⁷⁶ A büntetések típusairól ld.: SZEREDY, 1874. 885–886. p.; GÓZONY GYÖRGY: Egyházi törvénykezés Magyar-országban, Papok, ügyvédek s perlekedők használatára. Pest, 1841. 237. p.; TAMÁSI, 2004. 149. p.

⁷⁷ Ld. 74. sz. jegyz.

⁷⁸ Szentszéki jegyzőkönyv. Veszprém, 1848. november 17. – VÉL. I. 1. 41a. 905/1848.

jókedvű, közlékeny és tiszteletre méltó, minden hiba nélkül.⁷⁹ Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy egy ilyen makulátlannak bemutatott ember így megalázta volna a meghasonlott papokat?

Fittler Gábor és Szalay Sándor panaszos folyamodványát az 1849. szeptember 1-jén tartott szentszéki ülés tárgyalta, ahol határozat született az ügyben. Az okozott botrányok miatt a két papot három hónapra minden papi funkció végzésétől felfüggesztették, emellett minden alkoholtól eltiltották őket, és elrendelték az alsó lakban elzárásukat. Büntetésük addig tartott, amíg hibáikat elismerték, és javulásukra alapos reményt nem szolgáltak. A lelki (spirituális) igazgatót megbízták, hogy heti egy alkalommal látogassa meg őket, üdvös foglalkozást adjon nekik,⁸⁰ utóbbi valamilyen elmélkedésben nyilvánult meg, amit írásba foglaltak. Az ítéletben az a furcsa, hogy amikor őket büntették meg, Hosszú Márton is az ítélmesterek között volt.

A két pap panaszos folyamodványának alapos elemzéséből megmutatkozott a deficiencia „árnyoldala”, attól függetlenül, hogy a bántalmazások, az erőszakosság valóság alapja csak részben bizonyítható, számos, az intézményben kialakult konfliktusra utalnak. A cselédek viselkedése jól mutatja, hogy a meghasonlott papok elveszítették tekintélyüket, nehéz volt nekik visszaintegrálódni a papi társadalmi rétegbe, csak jóval később alkalmazták őket a lelkipásztori szolgálatra, de akkor sem javadalmas plébánosként, hanem káplánként, esetleg adminisztrátorként vagy kisegítőként.

Fittler Gábor 1828 és 1830 között volt Zalaszántón káplán. Plébánosa, Galambos Ferenc így jellemezte: „Példás élete, feddhetetlen társalkodása, a lelkek megnyerésében való páratlan buzgósága, kimeríthetetlen békesség tűrése által sörkentő példa és égő szövétnek az eltévelyedett juhok keresésében.”⁸¹ A nyilatkozat róla pozitív színben tünteti fel, így kiderül, hogy botrányos tette valóban elkeseredéséből adódott, mert plébániát nem kapott. Élete utolsó éveiben 1852-től ismét Zalaszántón volt kisegítő, majd 1854. november 6–24-ig ideiglenes adminisztrátor Gyulafiratóton. 1862-ig életrajzában hiátus figyelhető meg, ekkor Szentkirályszabadján találjuk. 1865. április 17-én hunyt el Veszprémben.⁸² Szalay Sándor további életéről kevés adat áll rendelkezésre, ami biztos, hogy 1851-től Simonyiban lakott. 1855. május 15-én halt meg Búcsúszentlászlón.⁸³

⁷⁹ Pfeiffer János hagyatéka. – VÉL. VIII. 31. 8. dob. A fenti jellemzések nem kerültek be a papi névtárba. Vö. PFEIFFER, 1987. 121. p.

⁸⁰ Szentszéki ülés jegyzőkönyv. Veszprém, 1849. szeptember 1. – VÉL. I. 1. 41a. 431/1849.

⁸¹ PFEIFFER, 1987. 408. p.

⁸² Uo.

⁸³ PFEIFFER, 1987. 965. p.

Zsidókérdés a két világháború közötti Lengyelország vezető katolikus napilapjaiban¹

Debreceni Péter

A katolikus egyház a legnagyobb létszámú felekezetet jelentette a két világháború közötti Lengyelországban, aminek betudhatóan számottevő politikai befolyással rendelkezett, az 1921-es alkotmány alapján fontos helyet foglalt el az állam életében,² mely biztosította nekik a saját jogokkal történő irányítást, és elismerték vezető pozíciójukat a többi egyenjogú vallás között.³ Az alábbi táblázatból láthatjuk, a lengyel társadalom hozzávetőlegesen háromnegyede határozta meg magát katolikusnak a korszak során, az összlakosságnak pedig mintegy kétharmada tartozott a római katolikus egyházhoz, számuk a korszak során folyamatosan növekedett:⁴

Vallás	1923		1931		1938	
	N (1000)	%	N (1000)	%	N (1000)	%
Római katolikus	18 144	63,7	20 670,1	64,8	22 462	64,9
Görög katolikus	3 136	11,0	3 336,2	10,4	3 600	10,4
Pravoszláv	3 288	11,5	3 762,5	11,8	4 177	12,1
Evangélikus	915	3,2	835,2	2,6	864	2,5
Egyéb keresztény	–	–	145,4	0,5	154	0,4
„Mózes-hitű”	2 989	10,5	3 113	9,8	3 309	9,5
Egyéb nem keresztény	–	–	6,8	0,0	7	0,0
Egyéb, nem meghatározható	16	0,1	45,7	0,1	37	0,1
ÖSSZESEN	29 488	100,0	31 915,8	100,0	34 610	100,0

A vallási sokszínűség jelentős különbséget mutatott területi alapon: míg a római katolikusok egyes régiókban 90% körüli arányban voltak reprezentálva (például Krakkó vagy Kielce térsége), addig más, főleg a keleti,

- ¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges lengyelországi kutatásokat a Visegrádi Alapítvány (IVF) ösztöndíja tette lehetővé.
- ² FAZEKAS CSABA: A felekezetalapítás kérdése a két világháború közötti Magyarországon. In: Magyarország és Európa, 1919–1939. Szerk.: Döbör András – Kiss Gábor Ferenc. Szeged, 2001. (Belvedere kiskönyvtár, 14.) 81–106. p.
- ³ BRZOZA, CZESŁAW – SOWA, ANDRZEJ LEON: Historia Polski, 1918–1945. Kraków, 2006. (továbbiakban: BRZOZA-SOWA, 2006.) 143. p. Jelentőségüket kétségtelenül növelte az a tény, hogy a lengyel nemzetiségű lakosság (ami kb. az összlakosság kétharmada volt) meghatározó többségében volt római katolikus vallású, így az egyháznak járó esetleges előnyökből, előjogokból a tényleges lengyel lakosság is – valamelyest – részesült. Leczyk adatai szerint az önmagukat római katolikusnak deklaráló állampolgárok 98%-a a lengyel nyelvet jelölte meg első nyelvként. LECZYK, MARIAN: Druga Rzeczpospolita. Społeczeństwo, Gospodarka, Kultura, Polityka. Warszawa, 2006. (továbbiakban: LECZYK, 2006.) 107. p.
- ⁴ Forrás: BRZOZA-SOWA, 2006. 141.p. Hivatkozva: *Mały Rocznik Statystyczny*, 1939. 26. p.

ukránok által lakott részeken arányuk a 10%-ot sem közelítette meg,⁵ vagyis a II. Lengyel Köztársaság vallási összetétele szoros összefüggésben állt a nemzetiségi megoszlással.

Politikai tekintetben magát az „Egyház nem azonosította semmilyen elismert politikai mozgalommal, ami kényelmes komfort-helyzetet teremtett neki [...] párhuzamosan több csoport igyekezett megnyerni a támogatását és bevenni a programjaikba a számukra előnyös határozatokat.” Az egyház fontosságát mutatta, hogy „egyes irányzatok számára („chadecja”, „endecja” [tehát inkább a jobboldalinak azonosítható, antikommunista és szocialista-ellenes irányzatok – D. P.] az Egyház érdekeinek támogatása egyenlőnek számított az államérdekkel.”⁶

Az 1921-es szabályozást követően kiemelkedett az a viharos vita után, 1925. augusztus 3-án ratifikált konkordátum, melyben garantálták az Egyház számára a jogot a saját igazságszolgáltatásra belső ügyekben, teljes szabadságot a lelkipásztori munkában, pártfogást és állami segítséget bizonyos egyházi döntések végrehajtásában, felügyeletet a vallásoktatás felett az általános és középiskolákban, birtoktulajdon sérthetlenségét és rendelkezési jogot, valamint állami dotációt. Cserébe az állam befolyási lehetőséget kapott a legfontosabb egyházi tisztségekre és az összes püspöknek fel kellett esküdni a lengyel állam iránti hűségre.⁷ A szabályozások és jogi egyezmények mellett egyes egyházi vezetők szintén kiemelkedő szerepet vállaltak az ország életében, a teljesség nélkül elég Kakowski vagy Hlond nevét feleleveníteni, továbbá jelentős szerepet játszottak a lengyel államban a nunciások, mint például Achille Ratti, aki később XI. Pius néven lett pápa.⁸

A társadalmi-egyesületi életben – a politikai pártokhoz hasonlóan – jelentős szerepet töltött be az egyház, kiemelkedett például az 1920-ban alapított Katolikus Liga, vagy az 1930-ban indított Akcja Katolicka, melyek különböző segélyszervezetekkel működtek együtt (például a Sodalicja Mariańska-val) és a sajtóban is érvényesült befolyásuk.

Jelentős támogatottságuknak (többek között a konkordátumban biztosított kondícióknak konzekvenciájaként járó stabil anyagi körülmények) és szerepüknek betudhatóan a korszak lengyel kulturális és szellemi életében, így a sajtóéletében is fontos szerepet töltöttek be, saját lapokkal, kiadóval, nyomdával rendelkeztek, bár a (lengyel) katolikus sajtó története korszakunkon túlmutató jelenség.⁹

5 Pl. Polesie-ben. Ld.: ROSZKOWSKI, WOJCIECH: Historia Polski, 1914–1990. Warszawa, 1991. 35. p. Roszkowski és más lengyel történészek adatai minimális eltéréseket mutatnak a felekezeti megoszláshoz kapcsolódó statisztikák feldolgozásában.

6 BZROZA-SOWA, 2006. 143. p.

7 Uo. A konkordátumot 1925. február 10-én írták alá, a baloldali csoportok fellépése miatt kellett fél évet várni a ratifikálással. A görög katolikusokkal ugyanazon konkordátumot kötötték meg, az izraelita vallás ügye már 1919-ben szabályozásra került. LECZYK, 2006. 108. p.

8 BRZOZA-SOWA, 2006. 144. p.

9 A korai lengyel katolikus sajtó történetéhez ld.: PLIS, JERZY: Kościół katolicki w Polsce. A prasa, radio i film, 1918–1939. Lublin, 2001. (továbbiakban: PLIS, 2001.) 47–54. p.; a II. Lengyel Köztársaság katolikus sajtójára vonatkozóan: LECHICKI, CZESŁAW: Prasa kato-

Még a 19. sz. végén a felosztott ország Monarchiához tartozó területén, Lwówban jelent meg 1869 és 1871 között az *Unia* lap, heti háromszori kiadásban,¹⁰ szintén a galíciai városban nyomtatták a *Ruch Katolicki*-t (Katolikus Mozgalom) 1897 októberétől, és a politikai átfonódás is gyorsan megfigyelhetővé vált, a lap a Stronnictwa Katolicko-Narodowego (Katolikus-Nemzeti Párt) hivatalos orgánumává vált már 1898 decemberétől.¹¹ Jelentős lapnak számított a Lublinban indított *Polak-Katolik* (Lengyel-Katolikus), mely 1906-tól 1929-ig jelent meg.¹² Az 1930-as évek derekára a teljes lengyel sajtó egyfajta specifikálódásáról, ill. pozitív fordulatáról beszélhetünk. A példányszámok újra növekedésnek indultak, a megjelenő lapok száma és technikai szintje emelkedett, egyre jelentősebb szerepet töltött be az ún. „szenzációs”, vagyis bulvársajtó, olcsó áron kínálva érdekes információkat – főleg – az alacsonyabb társadalmi rétegek számára.

A katolikusok sajtótevékenysége jelentősen élénkült: 1927-ben 131 periodikát jelentettek meg, melyek száma tíz év múlva 228 darabra nőtt.¹³ A termékek között havi-, ill. hetilapok domináltak, zömében 5 és 10 ezer közötti darabszámban nyomtatva – tömeges példányú napilappal ekkor még nem rendelkeztek. Az 1929-es adatok alapján kiemelkedett a hozzávetőlegesen 200 ezres darabszámú *Rycerz Niepokalanej*, valamint a 150

licka Drugiej Rzeczypospolitej. In: *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, 1984. Nr. 2. 45–71. p. (továbbiakban: LECHICKI, 1984.)

¹⁰ BANAS, EWA: Dzienniki katolickie w Polsce do 1939 roku. In: *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, 1986. Nr. 1. 47–69. p. (továbbiakban: BANAS, 1986.)

¹¹ PLIS, 2001. 49. p.

¹² 1921 és 1923 között a lap megjelenése szünetelt. PLIS, 2001. 53. p. A *Polak-Katolik*-kal részletesen foglalkozik Lechicki tanulmánya is, valamint: BANAS, 1986. 53–54. p., A *Ruch Katolicki*-hez részletesen ld. Uo. 49–51. p.

¹³ LECHICKI, 1984. 45. p. Ez a szám 1929-re 205-re nőtt. Feldolgozásában maga a szerző is elismeri, hogy viszonylag nehéz meghatározni, mely lapokat tekinthetünk „katolikus” lapoknak. A szerző idesorolta azon lapokat, melyek az Egyház érdekkörében jelentek meg, valamint a felelős szerkesztői szintén egyházi emberek, ill. az Egyházhhoz kötődő személyek. A katolikus, egyházi lapokkal több jelentős tanulmány is foglalkozik, melyek ismertetésétől eltekintünk. Ezek a teljesség igénye nélkül pl.: BANAS, 1986.; UÓ: Publiczność i zasięg oddziaływania „Małego Dziennika”. In: *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, 1988. Nr. 3. 89–95. p. (továbbiakban: BANAS, 1988.); DUTKA, WOJCIECH: Typologia prasy parafialnej Kosciola Rzymskokatolickiego w okresie II Rzeczypospolitej. In: *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, 2008. z. 1-2. 35–56. p.; KALETA, ANDRZEJ: Rozwój polskiego katolickiego czasopiśmiennictwa misyjnego do 1939 roku. In: *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, 1999. z. 2. 5–24. p.; LECHICKI, CZESLAW: Sprawa Dziennika Katolickiego w Warszawie. In: *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, 1981. Nr. 2. 6–23. p.; LECHICKI, CZESLAW: Prasa katolicka Drugiej Rzeczypospolitej. In: *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, 1984. Nr. 2. 45–71. p. Az egyház és az antiszemitizmus kérdéséhez: MODRAS, RONALD: Kościół katolicki i antysemitizm w Polsce w latach 1933–1939. Kraków, 2004. (továbbiakban: MODRAS, 2004.) Jan Piwowarczyknak, a katolikus sajtó egyik emblemikus figurájának antiszemita publicisztikájához ld.: SYNOWIEC, ANDRZEJ: Problem tzw. kwestii żydowskiej w Polsce w publicystyce ks. Jana Piwowarczyka – wybrana aspekty. In: *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, 2006. z. 1. 19–45. p. A II. világháború után tevékenységéhez lásd még: STACHNIK, PAWEŁ: Książd Jan Piwowarczyk, ojciec „Tygodnika Powszechnego”. In: *Dziennik Polski*, 2013. március 26. Online: <http://www.dziennikpolski24.pl/> – 2015. szeptember.

ezret meghaladó (korszakokon átívelő) *Przewodnik Katolicki* és *Posłaniec Serca Jezusowego* lapok.¹⁴

A helyzet a Vatikán figyelmét is felkeltette, akik országos lefedettséggel rendelkező lap hiányára hívták fel a figyelmet. Hlond 1928-ban kezdeményezett egy „független”, mindennap megjelenő orgánumot, mely realizálása után az alacsony eladási mutatóknak betudhatóan gyorsan megszűnt. Az egyházi állam 1934-ben újra felvetette az ügyet XI. Pius lengyel püspököknek írt levelében, amit mintegy két hónap múlva valósítottak meg: egy olcsó, naponta megjelenő újságot kívántak indítani, saját forrásból.¹⁵

A siker gyorsan megvalósult, az 1935 májusában indult *Mały Dziennik* (Kis Újság) a számottevő lapok közé emelkedett, „mesés karriert”¹⁶ futott be és a korszak (leg)fontosabb „expressz-bulvár” napilapjává válva, elhatárolódott egyéb csoportoktól: „a katolicizmus nem akar, és nem tud kapcsolódni semmilyen politikai rendszerhez és nem fog szolgálatába állni semmilyen harcoló tábornak sem” – hirdették.¹⁷ Ez a gyakorlatban egyáltalán nem jelentett teljes semlegességet, mivel a lap a választások során aktív tevékenységet folytatott (ellentétben más lapok és szervezetek bojkottjával), arra szólítván fel olvasóit, hogy csak olyan jelöltre szavazzanak, amelyik „ismert határozott és kifejezett katolikus meggyőződéséről.” A „felhívás” nem feltétlenül szólt a szanációs berendezkedés ellen, mivel azzal fennállásuk során végig igyekeztek kerülni a konfrontációt.¹⁸

További politikai formát jelentett, hogy egyes szerkesztőségi munkatársak, újságírók az „endecja”-s ONR-hez¹⁹ erősen kötődtek, az ún. Rossman-csoportból kerültek ki, akik a varsói (szintén nemzeti demokrata) *ABC* lapnál dolgoztak. Az ONR-Falangához köthető vonulatot képviselt a politikai híreket 1937-ig irányító Jerzy Rutkowski, míg a külpolitikai események a korábbi konzervatív irányzathoz köthető Adam Romer szerkesztése alatt álltak; a legnagyobb befolyással pedig Kakowski érsek befolyása

¹⁴ LECHICKI, 1984. 45–46. p. A *Przewodnik Katolicki* hetilap volt, a másik két termék havi rendszerességgel jelent meg. A *Posłaniec Serca Jezusowego* Franciaországban alapították. A *Rycerz Niepokalanej* 1922-ben indult, 1938 végére már 1 millió példányban került ki a nyomdából. LECHICKI, 1984. 50. p.

¹⁵ MODRAS, 2004. 61–64. p.

¹⁶ LECHICKI, 1984. 51. p.

¹⁷ WŁADYKA, WIESŁAW: Polityczne oblicze prasy ogólnoinformacyjnej w Drugiej Rzeczypospolitej. In: *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, 1979. z. 4. 100. p.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Az ONR a Dmowski nevével összefonódó nemzeti demokrata irányzat egyik legjelentősebb szervezete volt a két világháború közötti korszakban. Az Obóz Narodowo-Radykalnego (Nemzeti-Radikális Tábor) 1934 tavaszán szerveződött korábbi „endecja”-hoz köthető szervezet alapjain, majd néhány hónapi működés után betiltották. A csoport főleg a fővárosban volt népszerű, elsősorban a fiatal diákok, hallgatók, valamint a munkanélküli csoportok körében. A radikális mozgalom határozott antiszemita ideológiával rendelkezett, a zsidóságot a „gazdasági élet minden fájdalmának fő okozói”-nak deklarálta, akik likvidálása megoldaná a munkanélküliség problémáját, továbbá a zsidó konkurencia kiszorítását követelte. Az ONR történetével több munka is foglalkozik, dolgozatunkhoz használtuk_ RUDNICKI, SZYMON: ONR – Falanga, czyli antysemityzm totalny. In: *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, 1991. Nr. 3. 29–57. p.

érvényesült.²⁰ A lap tényleges adminisztratív feladatait, szállítását a Szeplőtelenek szervezték, főszerkesztő Marian Wójcik atya volt, a „mindenért felelős és mindenről döntő” tényleges irányító pedig Maksymilian Kolbe atya.

A napilap a ferencrendi Szeplőtelenek (Niepokalanów oo. franciszkánók) katolikus kiadványaként jelent meg és gyors népszerűsége tette szert, mintegy – kezdetbéli – 120 ezer körüli darabszámmal,²¹ (igaz, ezzel a számmal is jelentős mértékben elmaradtak a *Rycerz Niepokalanej* havilap-tól).²²

Az újság gyors népszerűségéhez jelentős mértékben hozzájárult olcsó ára (5 groszy egy lap, 1 złoty a havi előfizetés²³), valamint hogy egy részét ingyen terjesztették, ill. egyes számaihoz ajándékokat adtak, például gyógy/ásványvizet Lourdes-ből. Jelentős popularizáló tevékenységet folytattak az ún. versenyek révén, melyek során a legkülönbözőbb nyereményeket osztották szét (varrógéptől vetőgépig, vagy például rádiókat), hogy növeljék előfizetőik számát.²⁴

A *Mały Dziennik* bulvárlap lévén a társadalom minden rétegében talált olvasót,²⁵ igaz, inkább a társadalom alsóbb rétegeinek szólt, gyakran szenzációhajhász, bulvár-jellegű cikkeket és vallási anyagokat közölt, erős antiszemita tartalommal.²⁶ Banaś statisztikái szerint a társadalom minden rétegéhez eljutott a lap, az előfizetők 73%-a volt városi lakos.²⁷

Földrajzilag tekintve leginkább Krakkó, Łódź és Varsó, valamint Wielkopolska és a Tengermellék (Pomorze) régiók kis- és nagyvárosainak lakói sorolhatóak olvasótáborukba, azon rétegek, akikhez „kormánytábor nehezen talált utat.”²⁸ A lap legtöbb előfizetővel a középső országrészekből rendelkezett (érdekes, hogy megrendelőiknek csak 5-6%-a volt varsói lakos), a lakossági arányt véve alapul pedig a nyugati vajdaságokban rendelkeztek számottevő potenciállal. A statisztikai adatok szerint legkevesebb előfizetés Sziléziában történt, nagy valószínűséggel ennek hátterében a

²⁰ PACZKOWSKI, ANDRZEJ: *Prasa Polska, 1918–1939*. Warszawa, 1980. 197. p. (továbbiakban: PACZKOWSKI, 1980.)

²¹ Ez a példányszám 1935 decemberére datálható, folyamatos emelkedés után. PACZKOWSKI, 1980. 196–198. p.

²² BRZOZA-SOWA, 2006. 414. p. A *Rycerz Niepokalanej* a korszak legnagyobb példányszámú sajtóterméke volt Lengyelországban.

²³ Ez az ár a korabeli lengyel napilapok piaci árának kb. fele volt, más irányzatok hasonló terjedelmű és minőségű lapjai 10 groszy körüli összegbe kerültek.

²⁴ BRZOZA-SOWA, 2006. 414. p.

²⁵ WŁADYKA, WIESŁAW: „Jesteśmy głosu milionów...” *Dzienniki sensacyjne Drugiej Rzeczypospolitej*. In: *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, 1980. z. 2. 82. p.

²⁶ BRZOZA-SOWA, 2006. 414. p.

²⁷ BANAŚ, 1988. 95. p.

²⁸ PACZKOWSKI, 1980. 197. p. Ezen említett városokban a lap részlegeket is működtetett és Krakkó, Varsó, Gdynia, Radom, valamint több vajdaságban helyi híreket publikáló mutációkkal rendelkezett. LECHICKI, 1984. 49. p. A *Mały Dziennik* 6 mutációjáról számolt be: BANAŚ, 1986. 66. p.)

térségben kifejezetten erős „chadecja-sajtó”²⁹ konkurenciája állt (például *Siedem Groszy* vagy *Polonia*), néhány száz darabos példányszámban pedig külföldre is eljutott.³⁰

Publicistái a zsidóság elleni harc, a szabadkőművesség elleni küzdelem szellemében írták cikkeiket. A katolikus újság – ahogy eredetileg megfogalmazták – „pártonkívüli, független információs” napilapként határozta meg magát,³¹ példányszámát fokozatosan növelve, mintegy 80 000 előfizetővel rendelkezett,³² egyes források szerint 1938 végére példányszáma elérte a 300 ezret!³³ Az újság terjesztésében a mintegy 8000 fővel rendelkező papi társadalom, és a több ezer kisebb-nagyobb plébánia,³⁴ rendi intézmény fontos szerepet töltött be, a szerzetesek szerkesztésében, nyomtatásában vállaltak munkát, így csökkentve a lap kiadási költségeit.³⁵

A laphoz erősen kötődő lengyel katolikus egyház teljesen másképpen viszonyult a zsidósághoz, mint más nemzetiségekhez, például az ukránokhoz, sokkal mélyebb forrásokból táplálkozott az antiszemitizmusuk, mint az ukrán-ellenes nézeteik.³⁶ Zsidóellenes gondolkodásukról német viszonylatban is képet nyerhetünk. A *Maly Dziennik* szerkesztői úgy vélték, hogy a náci egyházellenessége és a zsidóüldözések két külön forrásból táplálkoztak, a zsidóság eltávolítása a gazdasági, politikai és kulturális életből pedig nem más, mint Németország reakciója a zsidó dominanciára – ami egykor volt például Rómában vagy Spanyolországban. A vallási üldözésekkel kapcsolatban úgy látták, hogy a német politika vissza akar térni a pogányságba, a zsidóság helyzetének oka viszont a zsidó megalománia. A nürnbergi törvényeket kritika nélkül fogadta a lap, sőt az 1939-es esztendő német fenyegetésének súlyát rosszul felmérve, elutasította a lengyel-zsidó kompromisszumos közeledést, a zsidóság elleni gazdasági bojkottról történő lemondást. Maga Hlond beszédében elítélte a (fizikai) erőszakot, de a gazdasági bojkottot jóváhagyta, ahogyan a konkrét reakció is hiányzott az antiszemita fellépésekkel kapcsolatban részükről.³⁷

A korszak legvégére valamelyest csökkenő tendenciájú lengyel antiszemita légkörben a *Maly Dziennik* minden közeledő álláspontot elutasított, hangsúlyozván, hogy Lengyelországnak muszáj harcolnia a létezéséért, párhuzamosan védekezni a német és zsidó fenyegetéssel szemben. A német veszélyt nem látták reálisan. Amikor például a náci Németország Lengyelországot a „legnagyobb európai agresszornak” deklarálta, a *Maly Dziennik*

²⁹ A két világháború közötti lengyel kereszténydemokrata sajtóhoz ld.: DEBRECENI PÉTER: Kereszténydemokrácia és sajtó a II. Lengyel Köztársaságban. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2015. 2. sz. 60–86. p. (továbbiakban: DEBRECENI, 2015.)

³⁰ A *Maly Dziennik* olvasótáborával területi és foglalkozás-szerkezeti megoszlást alapul véve ld.: BANAŚ, 1988. 89–95. p.

³¹ PACZKOWSKI, 1980. 196. p.

³² PACZKOWSKI, 1980. 196. p.

³³ MODRAS, 2004. 64. p.

³⁴ LECZYK, 2006. 107. p.

³⁵ BRZOZA-SOWA, 2006. 414. p.

³⁶ MENDELSON, EZRA: Żydzi Europy Środkowo – Wschodniej w okresie międzywojennym. Warszawa, 1992, 63–64. p.

³⁷ MODRAS, 2004. 58. p.

„ebben csak cinizmust és ostobaságot látott.”³⁸ A lap politikai beállítottságáról egyértelműen megállapítható, hogy erősen kommunista-ellenes volt, melyet jól bizonyít, hogy a spanyol polgárháborúnak komolyabb teret szenteltek, az ott történt kegyetlenségeket pedig a vörös ideológia számlájára írták, megjegyezvén a zsidóság szerepvállalását a baloldali politikai mozgalmakban.³⁹

A katolikus sajtó másik fontos napilapja volt az 1936-ban a Krakkói Érsekség és az Akcja Katolicka érdekkörébe került, korábban a „chadecja” irányzat főorgánumának számító, *Głos Narodu*. A krakkói kiadású lap sokkal magasabb színvonalon volt szerkesztve, mint a *Mały Dziennik*, leginkább az értelmiségi rétegeknek szánva, igényes kivitelezésben. Maga Sapiha érsek fontos szerepet játszott a lapnál, melyet a korszak egyik legjobb publicistája, az érsekkel hűvös viszonyt ápoló konzervatív-jobboldali beállítottságú Jan Piwowarczyk atya irányított.⁴⁰ Piwowarczyk 1939-ben távozott a főszerkesztő pozíciójából (ekkor már több mint 15 éve a lapnál dolgozott), őt Jerzy Turowicz váltotta.⁴¹

A *Głos Narodu* publicisztikájában – akárcsak a *Mały Dziennik* – határozottan ellenségesen viszonyult a politikai baloldalhoz, és nem került az antiszemita hangsúlyt sem, egyházi és világi publicistái elutasították az asszimilációs lehetőséget, a megoldást határozottan a lengyelországi zsidóság emigrációjában látták, annak végrehajtásáig pedig egyesek még a gettósításig visszakanyarodtak. Az ekkor már inkább a kormányzótábor jobboldalához sorolható lap a II. világháború előtti években nem tudta visszanyerni korábbi egzisztenciáját, lapszáma 2000 darab körül volt,⁴² ami csak 1/4-e volt a rekordot jelentő példányszámának, az Akcja Katolicka 600 ezer fős tagságát figyelembe véve kifejezetten alacsonynak mondható.⁴³

A lengyelországi katolikus sajtó egyik legjelentősebb terméke (és a legfontosabb napilapja) a *Mały Dziennik* a korszak sajtótörténetének központi szereplőjévé vált, annak ellenére, hogy csak alig négy esztendőn keresztül jelent meg. A lap – bár igyekezett pártonkívüli, független orgánumnak meghatározni magát – konkrét véleményekkel rendelkezett politikai vonatkozásokban, a zsidókérdést is ideértve, melyet inkább globálisan kezelt. Az antiszemitizmus és a zsidóellenes diszkrimináció publicisztikájukban erős kommunista-ellenességgel párosult, melyet széles körben propagálhattak főleg az aktuális kormányzattal elégedetlen nagy-, ill. kisvárosok alsóbb társadalmi rétegei között. Ezen ideológia publikálásában jelentős tényező volt a szerkesztőségi-újságírói munkatársak átfedése a nemzeti demokrata („endecja”) mozgalmakkal, mint az említett ONR-rel. Kuriózumot az orgánium történetében a gyorsan kibontakozó magas példányszám mellett leginkább terjesztésében találhatunk, melyben a kisebb-nagyobb

³⁸ MODRAS, 2004. 156. p.

³⁹ MODRAS, 2004. 175. p.

⁴⁰ MODRAS, 2004. 64. p.

⁴¹ PACZKOWSKI, 1980. 198. p. Turowicz a lengyel sajtó életének fontos szereplőjévé vált a II. világháború után, 1945-től három év megszakítással 1999-ig (!) a *Tygodnik Powszechny* főszerkesztője volt. A katolikus hetilapot még Adam Sapiha alapította 1945-ben.

⁴² PACZKOWSKI, 1980. 198. p.

⁴³ LECHICKI, 1984, 62. p.

lengyel paplakok, plébániák központi szerepet vállaltak, működésüket ténylegesen befolyásolták. Szintén a katolikusok köreiből került 1936-ban a komoly tradíciókkal bíró *Głos Narodu*. A lap alacsony példányszámának betudhatóan az utolsó években inkább regionális szinten (Krakkó környéke, Dél-, Délnyugat-Lengyelország) dominálhatott, szerkesztésében viszont ismert és meghatározó személyiségek vállaltak feladatot.

A *Mały Dziennik* és a kereszténydemokrata sajtó egyes termékei (mint például a *Polonia*⁴⁴) tartalmi anyagaiban volt átfedés, elsősorban a vallási tárgyú, tartalmú cikkek tekintetében. A *Mały Dziennik* egyházi lap volt, tényleges irányítása (és kivitelezése) a katolikus Egyházzal kapcsolható szervezetekhez kötődött, akárcsak a *Głos Narodu*, mely az Akcja Katolicka befolyása alatt állt 1936-tól. Közvetlen egyházi részvétellel találkozhatunk mindkét lapnál, egyrészt egyházi személyek és csoportok résztulajdon vásárlásával, valamint szerzetesrendek közvetlen munkafolyamatba történő bevonásával, amely például a *Mały Dziennik* esetében komoly anyagi megtakarítást jelentett. E tények befolyásolhatták a lapok működését és szerepét, például – ahogy fentebb említettük – „mindenért felelős és mindenről döntő” szerepet játszott Kolbe atya, ill. közvetett-közvetlen beleszólásuk volt a tartalmi munkákba több más pap-publicistának, melynek betudható, hogy a világ katolikus és vallási eseményei komoly tartalmat adtak a lapnak. Az olvasókért folytatott harc a *Mały Dziennik* története során végig megfigyelhető volt, minden társadalmi csoportból rendelkeztek előfizetőkkel, de a területi lefedettségre vonatkozó információink alapján (például a katolikus lap abban a sziléziai régióban volt legkevésbé megrendelve, ahol a *Polonia* legjobban terjesztve) direkt rivalizálásra nem következtethetünk. Ennek egyik okát abban is láthatjuk, hogy a két világháború közötti lengyel sajtó gyökeresen eltért a magyar lapok helyzetétől: az 5-10 befolyásos, országos hatókörű lap helyett a lengyel félnél csak külön-külön a politikai irányzatok (gyakran) több lappal rendelkeztek, melyek – általában – regionális tagoltságuknak (is) köszönhetően lefedték az országot.

⁴⁴ A *Polonia* napilaphoz és szerkesztőjéhez, Korfantyhoz ld.: DEBRECENI, 2015.

A 2011–2012-es egyházügyi törvények hatásai a Magyar Püünkösdi Egyházra

D. Nagy Balázs Milán

I. Bevezetés

A Magyar Püünkösdi Egyház (a továbbiakban: MPE) az 1920-as évek óta van jelen hazánkban. Nyolc éves betiltásától eltekintve – 1938 és 46 között – folyamatosan működő vallási közösség volt. A kommunista éra alatt az Állami Egyházügyi Hivatal gyámsága alatt állt – a többi egyházal együtt –, „melynek fő feladata az egyházak politikai befolyásolása, széleskörű megfigyelése, ellenőrzése és korlátozása volt”.¹

A 2011-es törvényalkotás idején 127 helyi gyülekezettel és közel 5 ezer fős tagsággal rendelkezett, de a legutóbbi népszámláláskor több mint 7 ezren vallották magukat püünkösdinek.² Az MPE méretéből, hazai jelenlétéből és társadalmi hatásából adódóan az egyházi státusz megszerzését illetően határsávbán helyezkedett el, azonban a több évtizedes kiegyensúlyozottságuk eredményeként sikeres lobby-tevékenységet tudtak folytatni.

Dolgozatunk az MPE 2010–2014-ig terjedő időszakát vizsgálja, amely alakításában kiemelten nagy szerepet játszottak a 2011. évi C. és CCVI., valamint 2012. évi VII. törvények és azok hatásai az MPE-re. A témával kapcsolatos előfeltevéseink az, hogy ezen külső, törvényi, megszorító intézkedések inkább negatív, mint pozitív³ hatással voltak az MPE-re. Témánk jelentőségét abban látjuk, hogy a demokratikus jogalkotás történetében szokatlan esemény a törvényesen működő szervezetek ilyen nagymértékű jogi korlátozása. Az érintett egyházak nézőpontja szerint ez inkább közelít a jogfosztáshoz.⁴ Miközben a hazai sajtóban⁵ arra hivatkozott a jogalkotó, hogy ezzel kiszűri a „biznisz-egyházakat” – nem vallási tevékenységet folytató, ezzel visszaélő egyházakat⁶ –, gyakorlatilag olyanok is elvesztették egyházi státusukat, amelyek valódi hitéleti tevékenységet folytattak. A

¹ Az Állami Egyházügyi Hivatal iratanyagának jegyzékei, I. Adattár. Szerk.: Kiasszonydi Éva. Bp., 2005. (A Magyar Országos Levéltár segédletei. 17.) 7. p.

² Megjegyezzük, az MPE tagjává csak hitvalló bemeztkezésel válhat valaki, gyerekek így nem szerepelnek az egyház tagnyilvántartásában. A statisztikai adatok forrása: Központi Statisztikai Hivatal. Népszámlálás, 2011. Online: www.ksh.hu/nepszamlalas – 2014. november. / Részletes táblák / Vallás, felekezet / Püünkösdi / 2.11.2. A 15 éves és idősebb népesség családi állapot, nemek és korcsoport szerint.

³ Tudományos alapon nyilván nehezen lehetne meghatározni, hogy mit nevezhetünk „pozitív” változásnak. Ám egyházvezetési szempontból könnyen megállapítható, hiszen az egyházak egyik fontos célja a növekedés, terjeszkedés és a társadalmi jelenlét. Munkahipotézisünkben a „pozitív” szó ilyen jelentést takar.

⁴ D. Nagy Tamás (paksi lelkész, dunántúli egyházkerület-vezető, egykori alelnök, Egyház-tanács tag, Csatlakozási Bizottság tag) szóbeli közlése alapján.

⁵ Bizniszegyházak kiszűrése: külföldi példákat is vizsgálnak. In: *hvg.hu*, 2010. november 15. Online: <http://www.hvg.hu> – 2014. december.

⁶ SZATHMÁRY BÉLA: Az új egyházügyi törvény alkotmányossági kérdései. In: *De apicibus iuris disputare. Tanulmányok Máthé Gábor tiszteletére*. Szerk.: Bónis Péter – Mázi András – Tóth J. Zoltán. Bp., 2011. 232–248. p.

biznisz-egyházak problémakörét a hatályos törvények következetes betartatása, ügyészségi keresetindítás, az egyház finanszírozásáról szóló jogszabály módosítás által ki lehetett volna szűrni, a ténylegesen vallási tevékenységet folytató egyházakat pedig ily módon nem érte volna hátrány.⁷ Másrészt a biznisz-egyházak ellen „nem állnak rendelkezésre azok az elmarasztaló jogerős bírói ítéletek, amelyek ezt a sűrűn visszaköszönő vádat megnyugtatóan bizonyíthatnák”.⁸ Az ily módon marginalizált kisközösségek úgy vélik, hogy a valódi „biznisz-egyházak” – amennyiben beszélhetünk ilyenekről – megtalálták a túlélés módját, hiszen éppen a „kaméleonlétre”⁹ specializálódtak. Így szerintük a törvényi változás többnyire a kisebb méretű, de életképes közösségeket sújtotta.

A dolgozatban főként primer forrásokra támaszkodunk, így az MPE Országos Presbitériumának (továbbiakban: OP) 2010 és 2012 közötti jegyzőkönyveire, a 2012-es MPE Közgyűlés jegyzőkönyvére,¹⁰ valamint az Országgyűlés 2011. júliusi jegyzőkönyveire. Mindemellett éltünk az oral history kínálta lehetőségekkel is, készítettünk interjúkat a történet kulcsszereplőivel.¹¹ A dolgozat célja a 2011–12-es egyházügyi törvények közvetlen és közvetett hatásainak vizsgálata az MPE-re nézve, és azon szervezeti és közösségi változások vizsgálata, amelyet a törvény idézett elő. Terjedelmi okokból nem cél e folyamatok egyházsociológia-elméleti besorolása, illetve a törvények mélyreható vizsgálata sem.

I. A 2011–12-es egyházügyi törvények és az MPE vezetőinek közvetlen reakciói

I.1. Az MPE közvetlen véleménye a 2011. évi C. törvényről

A kisebbik kormánypárt, a Kereszténydemokrata Néppárt képviselői 2011. június 14-én törvénytervezetet nyújtottak be az 1990. évi IV. törvény módosítására.¹² Hivatalosan elég későn került a pünkösdieliekhez a törvénytervezet, azonban Pataky a 2011. június 7-i OP ülésen elnöki beszámolójában közölte, hogy Szászfalvi László tájékoztatta őt a törvény koncepciójáról. Mivel több lelkész és gyülekezeti elöljárót zaklatottá tettek a naponta vál-

⁷ SCHWEITZER GÁBOR: Észrevételek az új egyházügyi törvényről. In: *Egyházforum*, 2011. 2. sz. 2–4. p.

⁸ SCHWEITZER GÁBOR: Észrevételek „A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról” szóló 2011. évi C. törvényről. In: *Jogi Iránytű*, 2011. 3. sz. Online: MTA TK Jogtudományi Intézet: http://jog.tk.mta.hu/Kiadvanyok/Korabbi_kiadvanyok-2014_december.

⁹ D. Nagy Tamás szóbeli közlése alapján.

¹⁰ Megtalálható: MPE Országos titkárság iroda. OP Jegyzőkönyvek, 2007–2012. (továbbiakban: OPÜ. Jkv.) Illetve: MPE Országos titkárság iroda. Közgyűlések.

¹¹ Például: Pataky Albert, az MPE elnöke; D. Nagy Tamás, az MPE Egyháztanács tagja; Perjesi István, az Agapé Gyülekezet alapítója; Görbicz Tamás, a Budapesti Autonóm Gyülekezet presbitere. Ld. alább.

¹² A lelkiismeret és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról. Irományszám: T/3507. Magyar Országgyűlés: www.parlament.hu/Iromanyok/Iromanyok_ciklusonkent_iadatai/2010-2014.-2014_december. (A benyújtó KDNP-s képviselők: Lukács Tamás, Vejkey Imre, Varga László, Harrach Péter.)

tozó hírek, Pataky tisztázta, hogy a pünkösdiak az egyházi kategóriába esnek majd.¹³ Pataky később így vélekedett a törvénytervezetről:

„Az a törvénytervezet majdnem mindenkinek megfelelt, ha azt nézem, hogy első körben 45 egyházat írtak le. Még egy-kettőt lehetett volna rátenni, és lobbiztunk is értük, és úgy tűnt, hogy fel is veszik. Az letakarta volna az evangéliumi köröket. [...] Ami hibája volt, hogy A-B-C oszlopokba sorolták az egyházakat, amiről állították, hogy nem jelent semmit [...] Én akkor azt mondtam [...] az államtitkárságon és a minisztereknek, akikkel beszélgettem, hogy olyat el sem tudok képzelni, hogy kategóriákba sorolják az egyházakat, és ennek nem lesz következménye [...] Nem mondom, hogy biztos ez lett volna, de minek kellett akkor három listát csinálni?”¹⁴

A T/3507. számú törvényjavaslatot közel egy hónap vita után július 12-én éjjel 0:30-kor a parlament elfogadta. Viszont a megszavazott törvényjavaslat egészen más volt, mint amit előkészítettek. Július 11-én nyújtották be a T/3507/98-as zárószavazás előtti módosító javaslatot, több mint 30 változtatással.

A 2011. szeptember 6-i OP ülésen Pataky elmondta elnöki beszámolójában, hogy jelen állás szerint a pünkösdiak sem kapnak egyházi státuszt. Bár a Balog Zoltánnal, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárával folytatott telefonbeszélgetésből hamar kiderült, hogy a törvény változni fog, és rajta lesznek az egyházak listáján. Pataky szerint a szándék jó volt, hogy csak egy lista legyen, hiszen ő is ezt szerette volna, de a nagy kapkodásban még rosszabb sült ki belőle. Az MPE egyházelnöksége írt a miniszterelnöknek, hogy „elfogadhatatlan, hogy akár csak egy órára is egyesületként működjenek olyan egyházak, amelyek a kommunista idő alatt is egyházként működtek.”¹⁵

Demeter Árpád OP képviselő javasolta egy tiltakozó levél írását a kormányzatnak. Kovács Béla OP képviselő felvetette, hogy el kell kezdeni felkészülni az egyesületi működésre, hiszen eddig is, és most is, politikailag súlytalan emberek ígérgettek. Városi Ferenc OP képviselő szerint nem szabad lemondani az egyházi státusról, mivel az elengedhetetlen a mindennapi működéshez. Kecser István az MPE főtitkára főtitkári jelentésében osztotta meg aggasztó gondolatait a helyzettel kapcsolatban: „Meg kell vizsgálni a globális és európai helyzetet, és akkor látjuk, hogy a mi ügyünk eléggé eltöprel a miniszterelnök gondjai mellett.” Simon István 1 napos böjtbe és imádkozásba hívta az OP tagjait, és Andelic János is felszólította őket a miniszterelnökért való imádkozásra.

Összességében diverzitást láthatunk az OP tagok véleményében. Az erőszakosabb fellépéstől egészen a teljesen lelki síkra terelt reakciókig, és a külföldi kapcsolatok megmozgatásáig megfigyelhetünk javaslatokat a továbblépésre. A kialakult helyzethez sokban hozzájárult az információ hiá-

¹³ OPÜ. Jkv. 2011. június 7. 6. p.

¹⁴ Interjú Pataky Alberttel. Budapest, 2014. május 22. (továbbiakban: Pataky-interjú, 2014.)

¹⁵ OPÜ. Jkv. 2011. szeptember 6. 6. p. (A jegyzőkönyvekből nem derül ki, hogy érkezett-e válasz.)

nya, illetve az ellentétes információk. Ez csökkentette a kormány iránti bizalmat, viszont elősegítette a társadalmi beágyazottság növeléséért tett lépéseket.

I.2. Pataky véleménye a 2011. évi CCVI. törvényről

A 2011. évi C. törvényt sok kritika érte, miután kihírdették. Az Alkotmánybíróság meghozta a 2011. évi C. törvényre vonatkozó határozatát, miszerint közjogi érvénytelenség miatt megsemmisítette a 2011. évi C. törvényt.¹⁶ Két nappal ezután, 2011. december 21-én Lázár János Fidesz-képviselő nyújtott be új törvényjavaslatot, aminek megszövegezésében Pataky is segített:

„Sikerült olyan szöveget csinálni, amit még Balog sem [...] de szerintem senki sem értett, akik megszavazták. [...] Azt mondtam [ti. Balog Zoltán államtitkárnak], hogy nekünk nem telik semmibe, hogy összegyűjtsünk annyi aláírást. De mondom, ilyen pofán csapást, hogy a Horthy-rendszerben üldözöttek, a Rákosi-rendszerben üldözöttek, a Kádár-rendszerben is átélünk mi mindent, aztán jött a rendszerváltás, és a rendszerváltás után 20 évvel nekünk gyűjteni kell aláírást.”¹⁷

I.3. A 2012. évi VII. törvény

A parlament Emberi Jogi, Kisebbségi, Civil- és Vallásügyi Bizottsága terjesztette be azt a törvényjavaslatot,¹⁸ amely a 2011. évi CCVI. törvény mellékletében felsorolt, az Országgyűlés által elismert vallási közösségek kiegészítéséről rendelkezett. A törvényjavaslat 13 vallási közösséggel bővítette az elismert magyarországi vallásfelekezetek körét. Így az Országgyűlés a 2012. február 29-én kihirdetett 2012. évi VII. törvényben az eddigi 14-ről 27-re növelte a bevett egyházak számát, ami a Magyar Pünkösdi Egyház számára az egyházi státusz jogfolytonos megmaradását jelentette.

II. A törvény hatása a Magyar Pünkösdi Egyházra

A törvény hatására egészen új helyzettel szembesült a pünkösdi egyházvezetés. Az egyházi státusukat elveszített kisebb gyülekezetek és gyülekezeti-hálózatok közül többen keresték a továbbélés módját, és jelezték az MPE-hez történő csatlakozási szándékukat. Főleg olyan szervezetek voltak ezek – közöttük több tucat cigány gyülekezet is –, amelyek dogmatikailag pünkösdi jellegűnek vagy ahhoz közelinek vallották magukat, de szervezetiileg nem tartoztak az MPE-be. Ezek a tények identitásbeli kérdéseket vetettek fel. Ugyanakkor az új helyzet felerősített egy régebbi problémát, mégpedig

¹⁶ 164/2011. (XII. 20.) AB határozat. In: *Az Alkotmánybíróság határozatai*, 2011. 12. sz. 1263. p.

¹⁷ Pataky-interjú, 2014. A Lázár János és képviselőtársai által benyújtott iromány: A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról. Irományszám: T/5315. Magyar Országgyűlés: www.parlament.hu / Irományok / Irományok ciklusonkénti adatai / 2010–2014. – 2014. december.

¹⁸ Törvényjavaslat „A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról” szóló 2011. évi CCVI. törvény módosításáról. Irományszám: T/5839. Magyar Országgyűlés: www.parlament.hu / Irományok / Irományok ciklusonkénti adatai / 2010–2014. – 2014. december.

egy új egyházi struktúra kialakításának szükségességét, amely a jobb szerkezet kialakítása végett produktívabb munkához és expanzióhoz vezet. Az új struktúrában pedig lehetővé kell tenni, hogy a csatlakozni vágyó szervezetek becsatlakozhassanak.

II.1. A pünkösdi küldetés és identitás újragondolása

Már 2010 nyarának második felében a pünkösdi önazonosság-tudat értelmezése problematikus kérdéskörnek számított. Pataky a 2010. szeptember 7-i OP ülésen így nyilatkozott:

„Sok szempontból ideje, hogy elgondolkodjunk azon, hogy hogyan tekintünk a közösségre, mitől gyülekezet egy gyülekezet... Azt is végig kell gondolnunk, hogy mi a célunk azzal, hogy mi egyház vagyunk itt Magyarországon.”¹⁹

A fentebb említett külső tényezők sarkallták a pünkösdi közösség vezetőségét, hogy fogalmazzák meg: kik ők, mekkora a társadalmi súlyuk, politikai befolyásuk, kik voltak, honnan jönnek, és mivé akarnak válni, milyen céljaik vannak. Küldetési Nyilatkozatuk így fogalmaz:

„Küldetésünknek tekintjük, hogy [...] Isten dicsőségére éljünk. Célunk, hogy az egyházunkhoz tartozók [...] segítsék Isten országának növekedését. Küldetésünk, hogy [...] megtapasztalhatóvá tegyünk Isten szeretetét minden ember számára, részt vállalva szükségük betöltésében.”

Az MPE új identitását legjobban az új struktúrája fémjelzi. Egy olyan kis-egyház Magyarországon, aminek célja Isten királyságának építése, valamint az evangéliumi közösségek és a társadalom szolgálata.

II.2. Az új struktúra

Az új identitás meghatározása után strukturális változtatásokat kellett véghezvinni, ami már régóta napirenden volt. A reformok elkerülhetetlené váltak a döntéshozatal rugalmatlansága és az OP túl nagy létszáma miatt, illetve elengedhetetlen volt a kisebb vidéki gyülekezetek támogatása.

Az új struktúrában 6 egyházkerület jött létre, négy földrajzi és két virtuális egyházkerület. Az utóbbiba tartozik a cigány gyülekezetek számára kialakított etnikai egyházkerület, ami az 5. egyházkerület. A társult közösségek egyházkerülete a 6-os számot kapta, amelybe azon közösségek tartoznak, akik a törvényváltozás miatt elvesztették egyházi jogállásukat, de egyházi tevékenységük töretlen folytatásának érdekében hajlandóságot mutattak arra, hogy identitásuk részleges átszabásával – 6. egyházkerületként – belépjenek az MPE ernyője alá. A küldetés és identitás megfogalmazásával egyidejűleg az egyház megváltoztatta a nevét is. Evangéliumi Pünkösdi Közösség (EPK) helyett Magyar Pünkösdi Egyház (MPE) lett, mivel így a hivatalos névben is szerepel az egyház szó.

A csatlakozások ügyében – a csatlakozási tárgyalások lefolytatása után – az Elnökség javaslatára az Egyháztanács döntött. (A 2012 tavaszi csatlakozásoknál a Csatlakozási Bizottság és az OP javaslatára a Közgyűlés

¹⁹ OPÜ. Jkv. 2010. szeptember 7. 6. p.

hozta meg a határozatot.) A csatlakozási tárgyalások lefolytatásával az MPE a Csatlakozási Bizottságot bízta meg, tagjai Pataky Albert, Pintér Imre, id. Kecser István, D. Nagy Tamás, Makovei János, Nagy Miklós, Városi Ferenc lettek. Leszögezték, hogy a társuló gyülekezetek hitvallása nem lehet ellentétes az Egyetemes Pünkösdi Hitvallással. A hatodik egyházkerületbe tartozó gyülekezetek, közösségek csak jogi értelemben az egyház tagjai, de megtartják teljes belső autonómiájukat, és a saját SzMSz-ük szerint működnek. Az Egyháztanács felhatalmazott személye hivatott összekötni a 6. egyházkerület képviselőit az Egyháztanáccsal. A társult gyülekezetek kötelesek az egyházközpont adminisztrációs szolgáltatásaiért az MPE éves költségvetésében meghatározott díjat (úrvacsorázó tagonként havonta 200 Ft-ot) megfizetni. A pünkösdiekkel formális kapcsolatban állnak, nem köteleességük semmilyen pünkösdi rendezvényen, konferencián részt venni. A társult gyülekezetek képviselői nem választók és nem választhatók, illetve nem szólhatnak bele az MPE vezetésébe.²⁰

III. Csatlakozó egyházak

A státusukat veszített egyházak közül némelyek igényt tartottak az állami támogatásra jogi, erkölcsi és anyagi téren is. Többen végeztek jelentős karitatív, oktatási, egészségügyi és szociális munkát (például a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség), működtettek olyan intézményt, amit nem tudtak volna tovább fenntartani (Például a Magyarországi Késői Eső Gyülekezet.). Ezért sokaknak érdekükben állt, hogy becsatlakozzanak egy még meglévő egyházba.

III.1. A Csatlakozási Protokoll

A Csatlakozási Protokoll – amelyet 2011. szeptember 6-án fogadott el az OP – legfontosabb alapelvei a következők:

- Az egyetemes keresztény eklézsia (a keresztény felekezetek összessége) tagjaival történő együttműködési készség kinyilvánítása.
- Nincsen dogmatikai szembenállás a pünkösdi hitvallással.
- XVI. pünkösdi világkonferencia hitvallásának elfogadása.
- Hitvalló bemelegítés (felnőtt kereszttség) gyakorlása.
- Az MPE Alapszabályának és Szervezeti és Működési Szabályzatának elfogadása.
- Etikai kódex elfogadása.

Minden csatlakozó közösségnek kötelessége elfogadni és betartani a Csatlakozási Protokollban leírtakat.

III.2. Csatlakozásokkal kapcsolatos kérdések

Az OP 2011-ben és 2012 tavaszán több alkalommal tűzte napirendjére a csatlakozások kérdését. Felmerült a kérdés, hogy van-e szükség Protokollra. Vörös István OP-tag eleinte túl bonyolultnak találta a Csatlakozási Protokollt.

²⁰ A Magyar Pünkösdi Egyház Szervezeti és Működési Szabályzata. (2012. március.) 7–8., 15–16. p.

„Egy csomó bizottságon kell végigmenniük a csatlakozóknak. Ha én lennék a helyükben, elgondolkodnék, hogy ilyen áron akarnék-e csatlakozni. [...] Ha csak a pénzről van szó, akkor nekem fenntartásaim vannak.”²¹

Fábián Attila OP-tag szerint „itt nem csak pénzről van szó, hanem ez egy gesztus. Ezt kell képviselnünk mindenhol.”²² Kovács Béla OP-tag kérdezte, hogy mikor szűnik meg a társult gyülekezetek tagsága. Ehhez szorosan hozzátartozik az a dilemma, hogy mi van, ha valamelyik társult gyülekezet kilépéskor más anyagi javat is elvinne, mint amit behozott. Egy 10 éves partnerkapcsolat során sok mindent szerezhethet egy közösség, akár ingó, akár ingatlan javakat. Az ilyen probléma fennállása esetén azonban a törvény mindig az egyház oldalán áll, és bármilyen jogi bonyodalomból az egyház jön ki előnyösebben. Ettől fogva az egyház belátásától függ, hogy felajánl-e bármit a távozó közösségnek. Viszont azoknak, akik pár év múlva újra egyházzá akarnak válni, érdemes egyesületként is továbbműködni, mert ha megvan a 20 év hazai működés, akkor újra beadhatják a bejegyzésre irányuló kérelmet.

A 6. egyházkerületbe tartozók jogairól újabb vita bontakozott ki. Felvetődött az, hogy érdemes lenne legalább a 6. kerületbe tartozó lelkészeket meghívni az MPE közgyűléseire és szavazati jogot biztosítani nekik. Pataky véleménye szerint nem szabad több jogot biztosítani nekik, mint az egyházfenntartó gyülekezeteiknek. Nem lenne igazságos, hogy a több évtizede az egyházhoz tartozó, és azért felelősséget vállaló gyülekezetek úgy érezzék, hogy most háttérbe szorultak. „Figyelembe kell venni a régi pünkösdiék érdelemvilágát.”²³ Másrészt vonzóvá kell tenni a négy földrajzi egyházkerületet, mert oda két év elteltével csatlakozhatnak a társult gyülekezetek. Rozgonyi Botond OP-tag szerint fontos a „védőernyő” fogalmának tisztázása, mert a pünkösdi hívek nem értik, hogy milyen folyamatok zajlanak. A csatlakozás nem egyenlő az MPE lelki közösségével való összekapcsolódással, hanem mindössze hivatalos képviseletet jelent az állam felé, ami jogsultságot ad a társult gyülekezeteknek az egyházi státusszal járó kedvezmények igénybevételére. Emellett belső autonómiájukat teljes mértékben megtartják, és nem szólnak bele az MPE életébe, mint ahogyan az MPE sem szól bele az övékébe. A csatlakozási viták során Pataky többször is mondta, hogy „most nem csak irgalmat adunk, hanem törlesztünk is”.²⁴ Utalt ezzel arra, hogy az 1938-as betiltást követő 8 évben a pünkösdi gyülekezetek a helyi evangélikus és a baptista gyülekezetek védőszárnyai alatt találtak menedéket.

III.3. Korai csatlakozó: Magyar Késői Eső Gyülekezet (MKEGY)

Az MKEGY volt az egyetlen olyan közösség, amelynek a csatlakozásáról már 2011-ben döntést hoztak. A 2011. január 11-i OP ülésen felolvasták az MKEGY vezetőitől érkezett levelet. Ebben az állt, hogy – függetlenül a törvény végkimenetelétől – ők szeretnének csatlakozni a pünkösdi közösséghez.

²¹ OPÜ. Jkv. 2011. szeptember 6. 19. p.

²² Uo. 19. p.

²³ Uo. 18. p.

²⁴ Uo. 21. p.

A március 8-i OP ülés előtt Pataky Albert elment az MKEGY központjába, egy vasárnapi istentiszteletre, hogy személyes benyomást szerezzen a gyülekezet működéséről. Tapasztalatairól szóló beszámolója megnyugtatta az OP tagjait. A 2011-es Közgyűlésen a Magyar Késői Eső Gyülekezet az MPE tagja lett.

III.4. „Problémamentes” csatlakozók

A következő közösségek csatlakozását az OP egyhangúlag vagy néhány tartózkodás mellett támogatta.

Golgota Keresztény Gyülekezet

A Golgota Gyülekezetből Bánki Lajos képviselő jött el az április 5-i tárgyalásra. Magyarországon a 90-es évek elején regisztrált egyház mintegy 25 gyülekezettel rendelkezik. Taglétszáma meghaladja a 2000 főt, de kevesebb, mint 20 egyházi személye van.

Élet Gyülekezete, Kazincbarcika

3 gyülekezeti vezető jött Kazincbarcikáról a gyülekezet képviseletében az április 5-i tárgyalásra, Tamás József, Cserba Zoltán, Keszler László. Bár sok belföldi kapcsolattal rendelkezik a körülbelül 30 főt számláló közösség, mégis nehéz állapotban vannak. A Csatlakozási Bizottság támogatta a felvételüket, akár az Észak-Magyarországi Egyházkerületbe is.

Shalom Nyitott Biblia Gyülekezetek

Az 1987-es alapítású gyülekezet az Open Bible Church nevű nemzetközi felekezeti hálózat tagja, amelynek képviseletében Gulyás Mihály érkezett az április 5-i tárgyalásra. Körülbelül 500–600 főből álló kis hálózat, 300 úrvacsorázó taggal, 3 bejelentett egyházi személlyel rendelkezik.

Evangéliumi Barátság Egyház

Az egyház képviseletében Frei Antal, Horváthné Kosán Szilvia és Fehér József érkezett az április 5-i tárgyalásra. 1997-től egyedül kellett végezniük munkájukat Tolna városában, mivel – elmondása szerint – a baptisták nem tudták tolerálni egyes liturgiával kapcsolatos álláspontjukat. Mára azonban a környék gyülekezeteivel jó kapcsolatot ápolnak. A Közgyűlés is támogatta csatlakozásukat, de mielőtt a csatlakozási megállapodásokat aláírták volna, Frei visszalépett.

Magyarországi Szabadkeresztény Gyülekezet

Mézes László, Gere József és Kerekes Ernő érkezett a szabadkeresztények képviseletében az április 5-i tárgyalásra. A szabadkeresztények létszámukat tekintve 1200-1300-an vannak, 8 egyházi személlyel, valamint közel 20 gyülekezettel rendelkeznek.

Új Szövetség Gyülekezet, Esztergom

Törőcsik Péter és Törőcsik Zsuzsa jött el a gyülekezet képviseletében az április 5-i tárgyalásra. A 80 úrvacsorázót számláló 100 fős közösség erős szociális és karitatív munkát végez Esztergomban, és emellett gyerektáborokat is szerveznek 10 éve.

Ekklesia Nyíregyházi Keresztény Gyülekezet

Gergely Csilla, Ferenczi Zsolt és Kiss Zoltán voltak jelen a gyülekezet képviselőjében az április 5-i tárgyaláson. Sok üzletember és egykori ateista tartozik hozzájuk, most 45 bemelegített tagjuk van és közel 50 látogató. Gergely és Ferenczi főállású egyházi személyek.

Paulus Evangéliumi Közösség

A 2006 óta egyházi jogállással rendelkező közösségtől Kazár András lelkipásztor érkezett az április 5-i értekezletre. A felettebb misszió-orientált közösségnek 8 egyházi személye közül 7-en félállásban dolgoznak. Elmondták, 2012-től új missziós csoportokat (óvodai, iskolai és felnőtt csoportokat) szeretnének indítani.

III.5. „Problematikus” csatlakozók Budapesti Autonóm Gyülekezet (BPA)

Már 2010 szeptemberében jelezte Pataky, hogy tárgyalásokat fog folytatni a BPA vezetőivel, amelyek meg is történtek a következő hónapok során. Majd a 2011. szeptemberi, és a 2012. márciusi OP ülésen is felmerült a kérdés, hogy milyen hatással lenne az MPE-nek a Hit Gyülekezetével (HGY) való kapcsolatára, ha a BPA betagozódna a 6. egyházkerületbe. Pataky álláspontja az volt, hogy amennyiben segítségükre lehetnek a BPA-nak, akkor azt tegyék meg a HGY reakciójától függetlenül. A HGY reakciója nem az MPE felelőssége. Már ezeken a nem hivatalos tárgyalásokon is kifejezte az MPE vezetősége nemtetszését a BPA utcai demonstrációival kapcsolatban, hiszen az MPE sohase szervezett magáért demonstrációkat.

A 2012. április 5-i megbeszélésre a BPA presbitériuma jött el: Piszer Ervin, Takács Ferenc, Görbicz Tamás és Fóris Tamás. Elmondásuk szerint a jövőben három lábon állnának: egyházként az MPE-ben, továbbá vallási egyesületként, valamint alapítványként az Oázis 2000 alapítvánnyal, hogy folytathassák szociális munkájukat.²⁵ A BPA vezetői közölték, hogy azért hozták létre a Budapesti Autonóm Gyülekezet Egyesületet – amelyben az egyház vagyona lenne –, hogy azzal vigyék tovább „szabadságharcos” profiljukat, mert azt nem szeretnék feladni. Igyekeznek az utcai megnyilvánulásaikat politikamentessé tenni, és csak az evangélium hirdetésére koncentrálni. A Budapesti Autonóm Gyülekezet Egyesülettel vinnék tovább a szükséges éveket, a státusát vesztett kisegyház pedig Autonóm Keresztény Gyülekezet néven csatlakozna az MPE-hez, és behozna körülbelül 1000 újvasorázó hívet, és még további 500–1000 látogatót. Nem kívánták azonban feladni azt a lehetőséget, hogy jogorvoslati ügyüket továbbvigyék a strasbourgi bíróságon és a magyar Alkotmánybíróságon. A bizottság határozott álláspontja az volt, hogy ha bent lesznek az MPE ernyője alatt, akkor elsősorban a dolog etikusságára való tekintettel „hagyjanak fel a demonstratív megnyilvánulásokkal, ne menjenek a strasbourgi bíróság elé”.²⁶

Az OP megszavazta

²⁵ D. Nagy Tamás jegyzetei a csatlakozási tárgyalásokról, 2012. április 5.

²⁶ OPÜ. Jkv. 2012. április 10. 5. p.

- 1 tartózkodás mellett, hogy az Autonóm Keresztény Gyülekezet hagyjon fel a politikai jellegű demonstrációkkal,
- 12 igen, 6 tartózkodás és 1 ellenszavazat mellett, hogy egyesületként se menjenek a strasbourgi bíróságra,
- 4 tartózkodás mellett, hogy mutassanak be olyan dokumentumot, amelyben kezdeményezték kapcsolatuk rendezését a Hit Gyülekezetével.²⁷

A fentiek fényében az OP a Közgyűlés elé terjesztette a Budapesti Autonóm Gyülekezet csatlakozási kérelmét.²⁸ A Közgyűlés 2012. április 21-én ellenszavazat nélkül, két tartózkodás mellett elfogadta, hogy amíg a BPA nem teljesíti az OP által megfogalmazott kritériumokat, addig nem támogatja a csatlakozási kérelmüket.²⁹

A BPA vezetősége az elutasítást ambivalens érzésekkel fogadta. Egyrészt árulásként élték meg, hogy az MPE olyan feltételeket támasztott, ami – véleményük szerint – teljesíthetetlen. Másrészt hálásak a nemleges válaszáért, mert a csatlakozást lelkiismeretük elleni lépésnek tekintették. Az indoklás és a feltételek azonban rosszul érintették őket.

Görbicz Tamásnak, a BPA presbiterének véleménye szerint a legnagyobb baj az, hogy amíg a törvény minden nem-történelmi egyházat kiszorított, addig mindenki méltánytalannak és igazságtalannak gondolta. Majd amikor jött a 2011. évi CCVI. törvény, és többek bekerültek, elkezdődött a „helyezkedés” és tárgyalás a pünkösdiekkel, holott a törvény ettől függetlenül elvi szinten továbbra is hibás, alkotmányjogi, valamint vallásszabadsági normákat sért. Ezért elfogadhatatlan számukra az a csatlakozási feltétel, hogy ne álljanak ki a jogaikért, akár az Alkotmánybíróságon, akár a strasbourgi bíróságon, akár Budapest utcáin, tüntető jelleggel. Az utcai demonstrációk pedig – az ő olvasatukban – nyilvános istentiszteletnek voltak a parlament előtt, ahol „kinyilvánítottuk azt, hogy nem vagyunk hajlandók elfogadni, hogy politikusok mondjanak értékítéletet a mi hitünkről, és a mi gyülekezetünkről”.³⁰ Az egyházaknak addig kell küzdeniük a jogaikért, amíg megtehetik, ha kell, akkor Pál apostolhoz hasonlóan is, aki az Apostolok cselekedetei 25,10–12. szerint fellebbezett a római császárhoz, és élt római polgári jogaival. Ekként ők is hasonlóképpen járhatnak el, és ebben semmi kivetnivaló nem található. A HGY-vel való kapcsolatrendezés és együttműködés sem rajtuk múlik, hiszen „mi készek vagyunk együttműködni, nem rajtunk múlt eddig sem a dolog, nem mi üldöztük őket, ők üldöztek bennünket”³¹ – állítja a BPA presbitere.

Az MPE egészen más megvilágításból lát egyes részleteket. Előre kell bocsátani, hogy az MPE kritikus az új egyházi törvénnyel, nem tartja igazságosnak az egyházak közötti szelektálás ily módon történő voltát, ugyanakkor tiszteletben tartja és alkalmazkodik hozzá, mert ez a törvény. Egyúttal éppenséggel azzal kívánja áthidalni a valós problémát, hogy a kirekesztettek érdekében megteszi mindazt, amire lehetősége van, és ami kompromisszumképesen vállalható a számára. Az MPE nem vitatja el a

²⁷ Uo. 9–10. p.

²⁸ Uo. 10. p.

²⁹ Jegyzőkönyv a Magyar Pünkösdi Egyház Beszámoló Közgyűléséről, 2012. április 21. 14. p.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

BPA-nak azt a szabadságát, hogy jogainak és érdekeinek érvényesítéséért éljen minden törvényes eszközzel. Az MPE ebben a szabadságban azonban máshol húzza meg az önkorlátozás határait, s joggal elvárja ezt mindazoktól, akik a hívőknek ebbe a családjába kívánnak tartozni.

Az utcai demonstrációkkal való egyet nem értésük éppenséggel annak politikai felhangjából ered. Szerintük az istentiszteleten ne legyen politizálás. Egyébiránt, az MPE sohasem szervezett saját magáért utcai megnyilvánulásokat, nem ezeket az eszközöket használta céljai eléréséhez. Az alkotmánybíróági és a strasbourgi bírósági beadvány visszavonását elsősorban etikai okból kérik. Eszerint, amennyiben a BPA az MPE tagja lenne, és általa már részesülne az egyházi státusz előnyeiben, akkor nem lenne etikus annak látszatát kelteni, mintha mindezért még harcolnia kellene, mintha ez nem lenne meg.

Teljes Evangéliumi Keresztyén Közösség Mahanaim Gyülekezet (TEKK Mahanaim)

Dr. Kováts György, Körös Tibor és Kecskeméti János jött a gyülekezet képviselőivel az április 5-i tárgyalásra. Bejelentették, hogy új gyülekezetet alapítanak Kecskeméti János vezetése alatt, amelynek neve Magvető gyülekezet lenne, és a TEKK Mahanaimot elhagynák. A Mahanaim Gyülekezet a Palánta Misszió keresztül szerteágazó gyermekmissziót végez iskolákban és gyülekezetekben, tábortokat és más gyermekprogramokat szervez. Kovátsék nem hoznák be a Palánta Missziót az MPE-be, de a Palánta misszió közel 60 egyházi személyét és óraadóját a Magvető gyülekezeten keresztül tudnák továbbra is támogatásban részesíteni.

Kifogások merültek fel a Palánta Misszió promóciójának helyenként toladó megnyilvánulási formáival kapcsolatban, amelyek konfliktust teremtettek egyes intézményekben. Félő, ha a jövőben ez így folytatódna az MPE neve alatt, akkor az hátrányos lenne a pünkösdiekre. Patakyék kérték Kovátsékat, hogy ezen a területen legyenek visszafogottak. Fontos, hogy a Mahanaim és a Palánta tevékenysége ne vessen rossz fényt az MPE-re.

Végül abban egyeztek meg, hogy ne legyen névváltoztatás, hanem a TEKK Mahanaimot minden ódiomával együtt felvállalják teljes létszámmal, azt viszont kikötötte Pataky, hogy a támogatást kérő leveleket – melyely anyagi bázist teremtenek a misszióknak – nem írhatják az MPE nevében.

Az OP 1 ellenszavazat és 3 tartózkodás mellett támogatta a TEKK Mahanaim csatlakozási kérelmét.³²

Agapé Gyülekezet

Az Agapé Gyülekezetet Perjesi István és Papp József képviselték az április 5-i tárgyaláson. 1995-ben Perjesi reformtörekvései sok viszályt keltettek a baptista egyházi vezetők között, így Perjesi megalapította az Agapé hálózatot a Pestszentlőrinci Agapé Gyülekezet támogatásával, amely az ő pásztoralása alatt állt. Az évek során sok gyülekezetet plántáltak. Perjesi különös – saját szavaival: atyai – kapcsolatot ápol a hálózatban szolgáló vezetőkkel, és a 37 gyülekezetből többet csak az ő személye tart a hálózatban.

³² OPÜ. Jkv. 2012. április 10. 14. p.

Annak ellenére, hogy 1300-1350 tagú felekezetről beszélünk, mindössze 1 gyülekezettel csatlakoznának, amelyben csak a 12 egyházi személyük lenne, mivel állításuk szerint túl nagy teher lenne számukra az 1300 főt érintő járulékok fizetése. Addig nem is akarták aktivizálni csatlakozásukat, amíg a törvénymódosítás szerint el nem dőlt, hogy milyen formában kell folytatni működésüket. A bizottság tagjaiból visszatetszést váltott ki, hogy az 1300 tagból csak 12-en jönnének. Javasolja a Csatlakozási Bizottság, hogy vagy teljes létszámmal jöjjenek, vagy egyáltalán ne.

Az április 10-i OP ülésen Pataky annyival árnyalta az összképet, hogy a 37 gyülekezetből mindössze 5-nek van egyházi személye, 8 a Pestszentlőrinci Agapéból, a másik 4 pedig vidéki gyülekezetekből. Arra a kompromisszumos megoldásra jutottak, hogy akkor legalább ez az 5 gyülekezet csatlakozzon teljes létszámmal. Pataky felhívta az OP figyelmét arra, hogy az Agapé hálózatból sokaknak egyáltalán nem számít, hogy megkapják-e az egyházi státuszt. Őket nagyon nehéz lenne rávenni, hogy csatlakozzanak, pontosan azért, mert ez a hálózat gyülekezetek laza kapcsolatát jelenti, amit Perjesi személye köt össze. Ott, ahol nincsen egyházi személy, teljesen lényegtelen az egyházi státusz. Pintér Imre javasolta, hogy legalább azok a gyülekezetek csatlakozzanak létszámban is, akik el akarják fogadtatni egyházi személyüket.

Az OP 5 tartózkodás mellett támogatta az Agapé Gyülekezet csatlakozási kérelmét a Pintér Imre által megfogalmazott feltételekkel.³³

Négy Szegletkő Apostoli Hit Nemzetközi Egyház

Németh Tihamér vezető lelkész érkezett képviselőként az április 5-i tárgyalásra, aki 1990-ben hagyta el az Evangéliumi Pünkösdi Közösséget. Elmondása szerint nem pozícióra törekszik, hanem egyszerűen csak az evangéliumot akarja továbbra is hirdetni. Hozzávetőlegesen 800–1200 tagú az egyháza. A Csatlakozási Bizottság véleménye vegyes volt, de abban állapodtak meg, hogy amennyiben tudja finanszírozni a felmerülő költségeket, akkor csatlakozhat.

Április 10-én kisebb vita alakult ki Németh személyével kapcsolatban. Pataky szerint „viharos életszakaszai voltak”, és a pünkösdiiek nem ismerik a gyülekezeteit, emellett még egykor a közösségükhöz is tartozott. Volt már korábban is próbálkozása a visszatérésre, a Gizella utcai gyülekezetbe, amelynek korábban tagja volt, de a gyülekezet vezetősége elutasította őt. Pataky azt javasolta, hogy először keresse fel újra a Gizella utcai gyülekezetet és rendezzék kapcsolatukat, amelyben Monos Mihály Gizella utcai lelkész készséges partner, amennyiben Németh felkeresi őt.

Az OP egyhangúan javasolta, hogy a Négy Szegletkő Apostoli Hit Nemzetközi Egyház kérelmét ne továbbítsák a Közgyűlés felé.

IV. A törvények hosszabb távú hatásai

A továbbiakban néhány olyan területre térünk ki, amik az egyházi törvény és/vagy a csatlakozások révén hoztak változást az egyházak mindennapi életébe, az egyházak közötti kommunikációba, kapcsolatba.³⁴

³³ Uo. 16. p.

³⁴ Interjú Pataky Alberttel. Budapest, 2014. október 18. ill.: Interjú D. Nagy Tamással. Pécel, 2014. november 8. (továbbiakban: D. Nagy-interjú, 2014.)

IV.1. Változások a felekezeti kapcsolatokban

D. Nagy Tamás szerint a törvény megszilárdította a kapcsolatok tendenciáit. Ahol erősödő volt a törvény előtt is, ott tovább erősödött, ahol gyenge volt, ott még inkább meggyengült. Ugyanakkor a korábbi jó kapcsolatokat nem tudta szétzilálni, még akkor sem, ha a felek közül valamelyik elnyerte az egyházi státust. A státusukat elvesztők közül legtöbben hamar alkalmazkodtak az új helyzethez és igyekeztek folytatni eredeti küldetésüket.

2006 körül jött létre egy országos pásztor kör és levelezési lista lelkészek között, amelyen több felekezet képviseltette magát, az erőteljesen karizmatikustól, az anti-karizmatikusig. Ezekon a fórumokon 2010-től az aktuális törvénnyel kapcsolatos fejleményeket is megosztották egymással, sőt véleményezték is.

Heves nézeteltérés mutatkozott azon kiségyházi vezetők személye körül, akik éltek a befolyásos politikusokkal való jó kapcsolataikkal, és arra törekedtek, hogy valamilyen módon előnyt kovácsoljanak ezekből. D. Nagy Tamás megfogalmazása szerint: „Voltak, akik bölcs államférfiaknak, mások opportunistáknak talpnyalóknak bélyegezték őket.”³⁵ A levelező lista és pásztor kör 2012-re megszűnt. Az akkori viták még a mai napig is éreztetik hatásukat, és sok kapcsolat nem állt helyre.

Látunk azonban példát lokális segítségnyújtásra is. Kiss József a debreceni MPE Élet Gyülekezet lelkésze, aki a környékükön élő – státussal nem rendelkező – közösségek lelkészeit a saját gyülekezetén keresztül juttatta egyházi személyi státuszhoz, anélkül, hogy csatlakozott volna az egész gyülekezet Kissékhez.

Pataky elmondta, hogy a nem bejegyzetteknek most kifejezetten jól esik a törődés, odafigyelés, és az ő alkalmakon, rendezvényeiken való megjelenés. Ezért igyekeznek odafigyelni ezekre az apróságnak nevezhető, de fontos dolgokra is.

IV.2. Változások a csatlakozó felekezetek és az MPE kapcsolatában

Az MPE meg akarja hagyni a természetesen kialakult kapcsolatkereteket, és nem szándékozik a társult egyházi vezetők idejét, energiáját lefoglalni azaz, hogy külön szervez rendszeres pásztor kört az MPE-hez társultaknak. Természetesen van egy kötelező jellegű találkozó, ahol a gyakorlati együttműködésről kell beszélni, de ez elsősorban nem lelki jellegű. Azonban léteznek kapcsolatok mentén kialakult egyházvezetői találkozók is. Ilyen például a minden hónap első keddjén megrendezett „imareggelek” a Szi-lági Dezső téri református templomban, ahol többen a társult egyházak (Golgota Keresztény Gyülekezet, Magyarországi Szabadkeresztény Gyülekezet) vezetői közül is részt vesznek. Perjesi is tartozik apostoli körhöz, ahol többek között Nemes Pál, a Székesfehérvári Dávid Satora Gyülekezet lelkésze és Süveges Imre, az Omega Pünkösdi Gyülekezetek Hálózatának „apostola” is tag.

Az MPE-hez csatlakozók mind hálásak a lehetőségért. Frei Antal (Evangéliumi Barátság Egyház) kifejezetten megköszönte a pünkösdieknek

³⁵ D.Nagy-interjú, 2014.

az értük való fáradozásukat, annak ellenére, hogy nem éltek a csatlakozás lehetőségével.³⁶

Az MPE 2004-ben indította Pentefone nevű mobilflottáját az egyik nagy mobilcégnél. Más felekezetek (Magyarországi Szabadkeresztény Gyülekezet, Golgota Keresztény Gyülekezet, TEKK Mahanaim) is rendelkeztek hasonlóakkal, ám a csatlakozások után ezeket a flottákat sikerült fuzionálni a Pentefone-nal, arra hivatkozva, hogy a törvény szerint már egy egyház tagjai lettek mindnyájan. D. Nagy Tamás szerint a cég tíz legnagyobb flottája között vannak több mint tizennégyezer taggal.³⁷

IV.3. Az MPE közös missziói

A Paulus Közösséggel is jó az együttműködés, annak ellenére, hogy eleinte fenntartásokkal kezelték őket nem karizmatikus voltak miatt. A Pünkösdi Teológiai Főiskolán létrehozott hitoktatói bizottság tagja lett a Paulus Közösség vezető hitoktatója. A bizottság feladata az volt, hogy dolgozzák ki a tananyagot és felügyeljék a hitoktatókat.

Tolna városában is együttműködik a Paksi Pünkösdi Gyülekezet és az Evangéliumi Barátság Egyház a hittanoktatásban. Paks városában pedig a Tengelic Istén Népe Gyülekezet diplomás hittanoktatója végzi a pünkösdi hittanoktatást is, holott ez a gyülekezet nem is tartozik az MPE társult közösségeihez.

A különböző közösségek korosztályos missziói is elkezdtek nyitni egymás felé. Most még az ismerkedési fázisnál tartanak, de igyekeznek összehangolni programterveiket, hogy meg tudják látogatni egymás rendezvényeit. D. Nagy szerint elképzelhető az összevont táborozás is, ahol gyermekek és munkatársak több felekezetből vegyesen vesznek részt.

IV.4. Az MPE társadalmi szerepvállalása és megítélése

„Megítélésem szerint túldimenzionáltuk magunkat, a valódinál nagyobb hatást tulajdonítottunk magunknak [...] Ennek a felismerésnek hatására nyitottabbak lettünk arra, hogy a közjó érdekében nagyobb felelősséget vállaljunk”³⁸ – mondta D. Nagy, mikor az MPE társadalmi szerepvállalása került szóba. Ez megjelenik az oktatási, karitatív, egészségügyi és szociális munka különböző területein. Az MPE átvett több állami és alapítványi iskolát, a házigondozói szolgálatnak pedig több mint 10 ezer ellátottja van. Működtetnek idősek otthonát, közétkeztetést, pszichiátriai gondozót, szertetszolgálatot, börtönmissziót és rehabilitációs otthonot is.

A hazai szakpolitikusok örömmel fogadták az Országos Cigány Miszsió (a továbbiakban: OCM) által megjelentetett könyvet, amely a hazai cigányság válságáról szól, és stratégiát dolgoz ki a felzárkóztatásuk érdekében. Az OCM egyébként is jelentős munkát végez cigányok között. „Cigánytelepekre költöznek, lelki gondozást vállalnak, és munkát találnak a mélyszegénységben élő romáknak az egyházi cigánymissziók vezetői. A programok gyakran sikeresebbek, mint az állami felzárkóztató progra-

³⁶ Frei Antallal készített interjú: Az interjút a szerző készítette, 2014. október, Paks.

³⁷ D. Nagy-interjú, 2014.

³⁸ Uo.

mok.”³⁹ Az MPE egyre nyitottabb a társadalmi szükségek felé, és emiatt javul a társadalmi megítélése is. Pataky 2011 szeptemberében kijelentette, hogy: „Egyházi státusunkkal a jövőben úgy kell élni, hogy a társadalmi súlyunk nőjön.”⁴⁰ A fentiek alapján mondhatjuk, hogy valóban ebbe az irányba halad az MPE.

V. Összefoglaló értékelés

Az elmúlt időszak legjelentősebb kisegyházi problémakörének gyökere látszólag a hazánkban túlburjánzott – gyakran üzleti célú – vallási szervezetekre vezethető vissza, habár ilyen jellegű illegális működés hiteles igazolására eddig semmilyen bírósági ítélet nem hozható fel. Mégis ezeknek felszámolására tett kísérletet a Fidesz-KDNP 2011-ben az új törvényekkel. A KDNP által 2011 júniusában benyújtott törvényjavaslat viszonylag kedvező feltételeket szabott az egyházaknak a státusz megszerzéséhez, és majdnem minden jelentősebb hazai bázissal rendelkező – szám szerint 45 – egyház szerepelhetett az egyházi jogállást biztosító listán. Azonban a 3507/98-as zárószavazás előtti módosító javaslat egészen átalakította az addig előkészített törvényjavaslatot. Így az eredetileg javasolt egyházak kétharmada is – köztük a püünkösdiiek – elvesztette egyházi státuszát. A törvényjavaslatot 2011. évi C. törvény néven hirdették ki júliusban, amelyet – mielőtt az Alkotmánybíróság kimondta volna a törvényt megsemmisítő ítéletét – decemberben az Országgyűlés hatályon kívül helyezett. Am új törvényjavaslatot nyújtottak be, ami már lehetővé tette további 13 egyház bejegyztetését 2012. március 1-től, amelyek között már ott volt a Magyar Püünkösdi Egyház. E közel 5 hónapos időszak alatt az MPE vezetésének komoly feladatot jelentett az egyházi jogállás megtartása, illetve visszaszerzése.

Az új törvény különféle reakciót váltott ki a kisebb közösségek vezetőiből. Némelyek vádaskodni kezdtek, és elítélték azokat, akik megkapták az egyházi státust. Voltak, akik aposztáziával is vádolták a bejegyzetteket, mások viszont elfogadva új, hátrányos helyzetüket, stratégiát dolgoztak ki a továbbélésre. Megint mások nem fogadták el a helyzetüket és csatlakoztak más egyházakhoz, vagy fellebbeztek az Alkotmánybíróságnál és a Strasbourg-i Emberi Jogok Bíróságon jogorvoslatért.

Az MPE és közel minden magyarországi vallási közösség életében az elmúlt időszak jelentős átalakulást eredményezett. Ezek zömét a fentebb tárgyalt törvények katalizálták. Több egykori egyház, látva, hogy el fogja veszteni egyházi jogállását, csatlakozási szándékkal kereste meg az MPE vezetőségét. Ezen külső hatások is készítették a püünkösdiakat arra, hogy megfogalmazzák identitásukat és küldetésüket. Az identitás meghatározása után komoly belső szervezeti átalakításokba kezdtek, hogy létrehozzák azt a struktúrát, amely ezen nyilatkozatban kijelentett céljaikat legjobban szolgálja. Miután biztossá vált 2012 év elején, hogy a püünkösdiiek is megkapják az egyházi státust, áprilisban megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások. 12 gyülekezet képviselőjében érkeztek képviselők, hogy bemutassák magukat

³⁹ ZUBOR ZALÁN: „Tipikus cigányéletet éltem, de Isten segített” – cigánypasztoráció Magyarországon. In: *hvg.hu*, 2013. május 13. Online: <http://www.hvg.hu> – 2014. november.

⁴⁰ OPÜ. Jkv. 2011. szeptember 6. 14. p.

és közösségüket – az MPE erre kijelölt testületének – a Csatlakozási Bizottságnak. Az MPE a társult közösségekkel nem igyekszik lelki, szervezeti egységet alkotni, hiszen megígérte, hogy minden közösség megtarthatja belső autonómiáját. Ennek ellenére többek nyitottságot mutatnak arra, hogy összefogással végezzenek közös érdekű projekteket, mint például a magyarországi hitoktatás.

Az MPE felismerte, hogy társadalmi szerepvállalását is erősítenie kell. Ezért átvállalta több állami és alapítványi iskola működtetését. Ezek mellett jelentékeny szociális és karitatív munkát végez, például közétkeztetés, rehabilitációs otthon és idősothton üzemeltetése, roma pasztoráció és felzárkóztatás. Házi-gondozói szolgálatuknak több mint 10 ezer ellátottja van.

Eddigi kutatásaink alapján elmondhatjuk, hogy az egyházügyi törvények nagymértékű változásokat eredményeztek az általunk vizsgált közösségek életében. A ténylegesen vallási tevékenységet végző egyházak és egyesületek missziójuk folytatásához fontosnak tartják az állami elismertséget. Sok esetben nem is az anyagi támogatás miatt, hiszen a legtöbb egyház inkább belső meggyőződésből végzi a missziós munkáját, hanem a társadalmi megítélés miatt, amely sokban függ attól, hogy az állam hogyan véleményezi őket. A negatív színben feltüntetett „egyházakról” kialakulhat egy negatív konnotációval rendelkező „szektázós” kép, így missziós tevékenységük lehetősége és eredményessége is csökkenhet, főként az állami intézményekben, iskolákban és szociális otthonokban. Az is kiderült, hogy az egyházi törvények megváltoztatása mennyire kényes feladat. Nem csak az fent tárgyalt társadalmi megítélés szempontjából, hanem láthatjuk, hogy a nem jól átgondolt törvényhozás nehéz éveket hozhat a vallási közösségek életében.

Munkahipotézisünk szerint az MPE-re inkább negatív, mint pozitív hatással voltak ezen külső, törvényi, megszorító intézkedések, a tapasztalatok azonban épp ennek ellenkezőjére utalnak. A törvények okoztak ugyan kellemetlenséget az MPE vezetőségének, azonban összességében inkább pozitív hatást látunk:

- Az MPE új felekezeti közti kapcsolatokra tehetett szert, főként a csatlakozások révén.
- Az MPE-t olyan hatások érték, melyek miatt meg kellett fogalmaznia identitását, és létre kellett hoznia saját küldetési nyilatkozatát, ami talán az új helyzet nélkül nem történt volna meg.
- Az új helyzet olyan tükröt tartott az MPE elé, amely világos visszajelzést adott, hogy képes-e kifejezni együttérzését és szeretetét mások felé, akár kellemetlenségek vállalása árán is. A visszajelzés pozitív volta erősíti a pünkösdi identitást, mivel a gyakorlat próbálta meg az egyház rugalmasságát és életszerűségét, nem beszélve arról, hogy ezzel nőtt az egyház presztízse és szavahihetősége, nem csak az egyházak, hanem politikusok között is.
- Az MPE korszerűsítette struktúráját egy új egyházkerületi rendszer mentén, amely képes egy sokkal nagyobb létszámú egyház terheinek viselésére is.
- Az MPE az elmúlt években növelte társadalmi beágyazottságát és létszáma is emelkedett. Több iskola működtetését átvállalta, országszerte végzi és felügyeli a pünkösdi hittanoktatást.

Mentőakció a „keresztény sajtóért” 1926-ban (Zichy János levele Festetics Taszilónak)

Fazekas Csaba – Klestenitz Tibor

Az alábbi levél szerzője, Zichy János gróf (1868–1944) a konzervatív-katolikus politika meghatározó személyisége volt a Horthy-korszak Magyarországon. Amellett, hogy betöltötte a Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt elnöki pozícióját, számtalan egyéb legitimista társaságot és katolikus társadalmi egyesületet vezetett. Közéleti ambíciói szempontjából meghatározó szerepe volt a Központi Sajtóvállalat Rt. elnöki funkciójának, hiszen a vállalat napilapjai, a *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* számítottak a politikai katolicizmus fő szócsöveinek.¹

Zichy politikai pályájának indulását az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelme határozta meg, amely komoly sokkhatást jelentett a konzervatív-katolikus tábornak. A polgári házasság és anyakönyvezés bevezetésével, a teljes vallásszabadság törvénybe iktatásával záruló eseménysorozat óriási hatással volt a kortársakra, és még arra is képes volt, hogy felülírja a hagyományos ellentéteket a '48-as és a '67-es tábor között. Az események mindenki számára megmutatták a közvélemény befolyásolására képes napisajtó politikai szerepének jelentőségét, illetve azt, hogy ekkoriban a hírlapok már nem a „nyilvánosság szószékeiként” működtek, ahogyan azt a konzervatív felfogás hagyományosan ábrázolni szerette, hanem elsősorban nyereség termelésére törekvő üzleti vállalkozásokként.² Mivel a konzervatívok meg voltak győződve arról, hogy az ország lakosságának többsége őket támogatja, ezért a sajtó magatartását – a politikai napilapok többsége a szabadelvű kormány álláspontját osztotta – annak korruptságával vélték megmagyarázhatónak. Zichy a tanulságokat a *Fejérmegyei Napló*ban foglalta össze: „ha a sajtó a közvéleményt képviseli, de egyszermind a legtöbbit ígérő által az egyes orgánumok megvásárolhatóak, hát akkor világos dolog, hogy a közvélemény csakis a tőke által befolyásoltatik és így a hatalom szekerét tolja”.³ A gróf számára tehát a sajtó elsősorban a politikai befolyásolás eszközeként volt fontos, amely képes arra, hogy elérjen a szélesebb néprétegekhez, ezáltal népszerűsítve személyét és nézeteit.

Zichy ezután aktív szereplőjévé vált a lapkiadásnak, 1902-ben például közreműködött a krajcáros lapok piacán a katolikus érdekeket érvényesítő *Új Lap* létrehozásában, továbbá számos folyóirat finanszírozásában is részt vett – rendszeresen megtapasztalva az ezzel járó anyagi bizonytalanságokat.⁴ 1918-ban viszont nem vállalt szerepet a jezsuita Bangha Béla által kezdeményezett Központi Sajtóvállalat (KSV) létrehozásában, amely 1919 szeptemberétől megjelentetett napilapjaival a „keresztény kurzus” egyik fontos támaszává vált. A politikai fordulatok, elsősorban a királypuccsok és

¹ KLESTENITZ TIBOR: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932. Bp., 2013. (továbbiakban: KLESTENITZ, 2013.)

² Ennek érdekes példája az 1894-es katolikus és liberális nagygyűlés ábrázolása a sajtóban: KLESTENITZ TIBOR: Két nagygyűlés Budapesten. In: *Médiakutató*, 2013.1.sz. 53–64.p.

³ ZICHY JÁNOS: A mi közvéleményünk. In: *Fejérmegyei Napló*, 1894. május 21. 1. p.

⁴ KLESTENITZ, 2013.

a Habsburg-ház 1921 novemberében kimondott trónfosztása következtében azonban az állam és a KSV szövetsége (mint látni fogjuk, csak ideiglenesen) felbomlott, a vállalat pedig bizonytalan anyagi helyzetbe került. Ezt a helyzetet használta ki a legitimista arisztokraták egy csoportja, amelyet Zichy vezetett. A részvénytársaság 1922. március 4-én rendkívüli közgyűlést tartott, amely 250 ezer darab új részvény kibocsátásával 12 millióról 19 millió koronára emelte az alaptőkét.⁵ Ezt 1923. szeptember 29-én a rendes közgyűlés tovább emelte 20 250 000 koronára.⁶

A befektetők bevonulásával új korszak kezdődött a lapok életében. Az anyagi gondok megoldása jelentősen megnövelte a vállalat mozgásterét a kormánnyal szemben, az új arisztokrata tulajdonosok viszont jobban megbíztak a katolikus sajtó régi embereiben, mint Bangha körében. A KSV politikai arculatát ezután nagyrészt Zichy határozta meg, aki konzervatív felfogású, ellenzéki, de a kormány iránt alapvetően lojális, mérsékelt keresztény párt megalakítására készült.⁷ A lapok alapelvét az 1922-es választásokkal járó csatazaj elülte után ezért az „arany középút” keresése vált. Zichy olyan irányvonalat látott szükségesnek, amelyik nem a tömegek ígéreteit követi, hanem visszatér a konzervatív arisztokrácia világháború előtti, paternalista felfogásához, politikailag pedig „szigorú, de igazságos” kritikát gyakorol a kormány felett.⁸

Csernoch János esztergomi érseket, hercegprímást ugyanakkor aggasztotta annak a lehetősége, hogy a vállalat túlzottan ellenzéki vizekre merészkedik, ezért 1923 februárjában megkísérelte rábírn Zichy Jánost, hogy adja át a lapok irányítását a Bethlen István kormányát támogató Ernst Sándor prelátusnak. Zichy azonban visszautasította a kérést, rámutatva, hogy az Ernst-párt fenntartás nélkül támogatja a miniszterelnököt, ő pedig nem kíván „súlyos elvi kérdésekben a kormánytól messze álló urak pénzeiből” kormánypárti lapokat fenntartani. Zichy öntudatosan hivatkozott az új tulajdonosok eredményeire. Míg belépésük előtt a *Nemzeti Újság* szerinte közel állt a kimúláshoz, azóta viszont nagy előrelépést értek el a lap szellemi vezetésével. Az előfizetők száma emelkedett, a lap tekintélye nőtt, a hirdetési bevételek gyarapodtak.⁹

Zichy és az elvi legitimizmushoz ragaszkodó arisztokraták azonban hamarosan feladták politikai különállásukat, és beilleszkedtek Bethlen rendszerébe. A királpárti politikusok a húszas években már csak a legitimista elvek passzív őrzésére vállalkoztak, többnyire megelégedve a közheles jelszavak hangoztatásával.¹⁰ 1923. december 18-án Zichy társaival megalakította a Keresztény Nemzeti Gazdasági Pártot, amely hivatalosan a konzervatív szellemű kereszténydemokráciát kívánta képviselni, ám az agráriusok és a legitimisták érdekeire is tekintettel volt. Az egyház által is

⁵ Budapest Főváros Levéltár, VII. 2. e. (= Társas cégjegyzék.) 78. köt. 364. p.

⁶ Uo. 365. p.

⁷ GERGELY JENŐ: A keresztényszocializmus Magyarországon, 1924–1944. Gödöllő, 1993. (továbbiakban: GERGELY, 1993.) 15. p.

⁸ Az arany középút. In: *Új Nemzedék*, 1922. június 17. 1. p.

⁹ Zichy János Csernoch Jánosnak. A beérkezés dátuma 1923. február 5. – Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban: EPL.) Cat. C/365-1923.

¹⁰ KARDOS JÓZSEF: Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között. Bp., 1998. 125. p.

támogatott párt a rendszer politikai tartalmának szerepét játszotta el.¹¹ A KSV ennek megfelelően addigi mérsékelt ellenzékiességén is finomított.

A magyar sajtópiacot a trianoni békét követő években a beszűkülés jellemezte.¹² A lapkiadók anyagi helyzete általában nem volt kielégítő, amiben elsősorban az éles konkurenciaharc és a közönség csekély vásárlóereje játszott szerepet.¹³ Ráadásul, míg korábban a világháborús események, majd az 1919 utáni mozgalmas belpolitika növelte az emberek hírigényét és jelentős keresletet gerjesztett a napisajtó iránt, addig a húszas évekre ez a hatás elmúlt. Ez pedig a példányszámok csökkenését eredményezte.¹⁴ A KSV vezetői abban is gondot láttak, hogy a „nagy nekilendülés” elmúltával a városi értelmiségiek a „keresztény” lapoktól elfordulva egyre nagyobb arányban fogadták vissza bizalmukba megszokott, liberális szellemiségű lapjaikat.¹⁵ Tóth László, a *Nemzeti Újság* szerkesztője emellett fontos problémának ítélte, hogy a vállalat lapjait lényegesen többen olvasták, mint ahányan megvásárolták, amit a „keresztény társadalom” anyagi gyengeségével vélt magyarázhatónak.¹⁶

A vállalat azonban nem tudta elkerülni a példányszámok esését. A legitimista grófok tőkeemelései csak ideiglenesen tudták biztosítani a működőképességet, és 1925-re a vállalat ismét végzetes anyagi gondokkal küszködött. A helyzetet az állam rendkívül előzékeny segítsége oldotta meg. Bud János pénzügyminiszter 1925. július 3-án arról számolt be a kormánynak, hogy az állam által a KSV számára korábban nyújtott segélyek elégtelennek bizonyultak, és azonnali intézkedésre volt szükség. A miniszter ezért saját felelősségére május 29-én engedélyezte a Pénzügyminiszeri Központnak, hogy ezermillió korona kölcsönt folyósítson.¹⁷ Októberre a vállalatnak adott állami kölcsön összege összesen már kétezer-öttszáz millió koronára rúgott, de a minisztertanács kétszázmillió korona újabb hitelt engedélyezett.¹⁸

Ezek az összegek azonban nem voltak elegendők a helyzet rendezésére. A Központi Sajtóvállalat vezetősége 1926 elejétől kezdve ezért segélykérről beadványokkal ostromolta a püspöki kart. Az egyik beszámoló szerint korábban a KSV a hirdetési és közgazdasági bevételekből havi hétszáznyolcszáz millió koronához jutott, ami idővel 300 millióra csökkent, és kintlévősége állandóan 1 milliárd felett alakult. A gazdasági feltételek romlását a piaci verseny erősödésével magyarázták. A vezetőség szerint a nagy lapvállalkozások még háborús vagyonuk felélésének árán is arra törekedtek, hogy a konkurenciát tönkretéve megszerezzék az egész piacot. A püspökök meggyőzése érdekében hangsúlyozták, hogy a KSV – bár kénytelen

¹¹ GERGELY, 1993. 19–20. p.

¹² LAKATOS ÉVA: Lapkiadás mint üzlet II. In: *Magyar Könyvszemle*, 1993. 2. sz. 183. p.

¹³ RAICHLE, WALTER: Das ungarische Zeitungswesen. (Ungarische Bibliothek für das Ungarische Institut an der Universität Berlin 22) Berlin, 1939. 96. p.

¹⁴ SIPOS BALÁZS: A politikai újságírás mint hivatás. Bp., 2004. 105. p.

¹⁵ Turi Béla a sajtóról. In: *Nemzeti Újság*. 1922. október 10. 6. p.

¹⁶ A keresztény és nemzeti Nagymagyarországért egységesen küzd a keresztény sajtó. In: *Szózat*, 1922. december 15. 6. p.

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL. OL.) K 27. (= Miniszterelnökség. Kormányülések) 1925. július 3. 10. p.

¹⁸ MNL. OL. K 27. 1925. október 23. 26. p.

volt beszállni az olvasók kegyeiért folyó versenybe – takarékosan gazdálkodott, és a legkisebb volt a hiánya a jelentős kiadók között. A memorandum szerint a KSV két napilapja nagyjából havi 500 millióból működött. A vállalat elsősorban a propaganda céljaira kért támogatást, hogy olvasók szerzésével növelhesse bevételeit.¹⁹

1926 márciusában már sokkal sürgetőbb kéréssel fordultak a hierarchiához. A vállalat három éven át évi hárommilliárd korona támogatásért folyamodott, amit a vezetőség elegendőnek tartott a krízis átvészeléséhez. Az egyházmegyéktől népszerűségük arányában kérték a támogatást, amit a plébániákról hajtottak volna be, hívenként évi 600 koronás fejadó formájában.²⁰

A püspöki kar a „destruktív” sajtó erősödésével kapcsolatos vélekedések, illetve a frankügy tanulságai alapján indokoltnak tartotta a támogatás megszervezését. A cél érdekében a korábbi módszerek felülvizsgálata is szükségessé vált. A püspöki kar határozata szerint

„megfelelő anyagi eszközöket csak az összes egyházközségek arányos adakozásából lehetne meríteni. A gyűjtések kielégítő eredményt nem tudnak fölmutatni. Mivel pedig az országos kat. szervek fönntartása az egyház fontos érdeke s a hívek kötelessége: az országos katolikus célokra bizonyos mértékű egyházi adószázalék kivethető. Azért minden püspök a saját egyházmegyéjében az egyes egyházközségek nagysága és teherbírása szerint vessen ki bizonyos összeget az országos katolikus célokra. [...] Ahol szervezett egyházközség nincs, ott a plébánosokat kell felelőssé tenni, hogy a kivetett összeget a hívektől megszerezzék”.²¹

A határozat ugyanakkor a befolyó összegeket nem kívánta automatikusan a KSV-nek juttatni. Csernoch János hangsúlyozta, hogy a püspöki kar döntése nem jelenti egyben a vállalat tervezetének teljes elfogadását, és csak az első évben látta megkísérelhetőnek ötszáz papírkorona fejadó kivetését.²²

Ezek a fejlemények – érthető módon – nem nyugtatták meg a KSV vezetőit, akik ezért megkezdték a lehetséges új pénzforrások felkutatását. Erről az akcióról tanúskodik az a levél, amelyet Zichy János Festetics Tasziló herceghez intézett.²³ Írásából kiderül, hogy a KSV helyzete magát a kormányt is nyugtalanította, ezért Vass József népjóléti miniszter, miniszterelnök-helyettes arra biztatta őt, hogy a „konzervatív társadalom” befolyásos tagjainak segítségét kérje a KSV megmentéséhez. Indoklása azon alapult, hogy az ország legvagyonosabb embereinek elemi érdeke a keresztény sajtó fenntartása, hiszen csak ez képes meggátolni azt, hogy a „forradalmasító nézetek” 1918 után esetleg ismét rabul ejtsék az elméket. A címzett, Festetics Tasziló (1850–1933) nem volt különösebben aktív közéleti

¹⁹ A KSV memoranduma, dátum nélkül. – EPL. Cat. 63/927-1926.

²⁰ A KSV memoranduma, 1926. március. – EPL. Cat. 63/927-1926.

²¹ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. Szerk.: Beke Margit. I. köt. München–Bp., 1992. (továbbiakban: Püspökkari tanácskozások, 1992.) 176. p.

²² Csernoch János a KSV vezetőségének, 1926. március 23. – EPL. Cat. 46/926-1926.

²³ Zichy János levele Festetics Taszilónak, 1926. április. – MNL. OL. P 253. (= Festetics [II.] Tasziló iratai.) 1. dob. 2. t.

szereplő,²⁴ vagyonánál, társadalmi súlyánál fogva kerülhetett sor arra, hogy Zichy „pénzkérő” levelével megkeresse. (Ezt erősítik a más arisztokrata családok által adományozott összegekre való, a kérés megalapozottságát erősítő hivatkozások.)

Zichy nem csupán az anyagi támogatás kérését tartotta fontosnak, hanem azt is, hogy részletesen áttekintse a sajtó viszonyaiban az 1920-as évek közepére kialakult helyzetet. Saját korát a magyar lappiacot meghatározó „átmeneti” időszaknak fogta fel, amelyben kiderül, mely sajtótermék tudja anyagi stabilizációjával az olvasóközönségét megtartani, illetve közéleti befolyását erősíteni (Sorainak különös nyomatékot adott, hogy a szélső-jobboldali, radikális *Szózat* 1926. március 25-étől szüneteltette megjelenését, későbbi feltámasztási kísérletei sem voltak hosszú életűek, csak szeptembertől indult újra *Magyar Újság* címen. A liberális *Világ* is ebben az időszakban volt kénytelen beszüntetni a megjelentetését. Az 1919 után indult jobboldali, radikális lapok közül több is megszűnt az 1920-as évek elején.). 1926 tavaszán a sajtóban tapasztalható versenyhelyzetnek különös nyomatékot adott, hogy a frankhamisítási botrányt, az annak nyomán Magyarországot ért presztízsveszteséget a mérsékelt, illetve a jobboldali radikális körök egyaránt hajlamosak voltak az országgal, illetve a fennálló rendszerrel ellenséges érzületű (destruktív, „zsidó”) sajtó aknamunkájának tulajdonítani.²⁵ Az önfelmentő politikai magatartás Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök egyik beszéde kapcsán vált látványossá. Fejér vármegye (egyébként éppen Prohászka püspöki beiktatásának évfordulóját ünneplő) február 1-jei közgyűlésén a püspök hosszan beszélt arról, hogy „az országot nem a külső, hanem a belső ellenség teszi tönkre, azok az elemek, amelyek mindig találkoznak, ha a hazát árnyékba, a haza becsületét kockárra lehet tenni”. Kategorikusan úgy vélekedett, hogy „az egész frankhamisítás kánkántánc, amelyet a zsidó sajtó provokált, a zsidó sajtó, a magyar sorsnak ez a különkiadása. [...] A zsidó sajtó szégyenletes helyzetére nem akarok sok szót fecsérelni, csak megállapítom, hogy szégyen, gyalázat, amit ír, amivel Magyarországot nem leplezi, hanem leleplezi. Borzasztó az, hogy ilyen sajtó dirigálja Magyarország közvéleményét.” Az ellenséges sajtó célja nem más – mondta –, mint elfojtani a keresztény-nemzeti irányzatot, ezért – annak ellenére, hogy voltak fenntartásai a Bethlen-kabinetet illetően – a kormányzat határozott támogatására szólított fel.²⁶ Szavainak a politikai jobboldalon gyakorolt hatásaira jellemző, hogy a *Szózat* vezércikkében ugyanakkorának nevezte a pénzhamisítók bűnét, mint az újságírókét.²⁷ Az ügyben a sajtópiaac átrendezésére törekvő „keresztény” politika érveinek

²⁴ 1911-ben Ferenc József magyar hercegi rangra emelte, kisebb udvari posztokat töltött be, 1918-ig, illetve 1927-től a felsőház tagja volt. Elsősorban hatalmas birtokait igazgatta, híressé vált telepítéseiről, a Balaton-környék fejlesztéséről, a keszthelyi kastély építéséről, valamint a Helikon-napok hagyományának felelevenítéséről.

²⁵ Nemzetközi zsidó rágalomszervezet Magyarország ellen. In: *Szózat*, 1926. január 13. 3. p.; A francia sajtó Magyarország ellen. In: *Nemzeti Újság*, 1926. január 28. 4. p.; Hogy ferdítette el Sauerwein Károlyi József gróf szavait? In: *Nemzeti Újság*, 1926. január 30. 5. p. Stb. (Különösen élesen keltek ki Vázsonyi Vilmostal szemben, aki a *Neue Freie Presse* hasábjain elítélte a frankhamisítókat.)

²⁶ Megyéspüspökünk a politikai helyzetről. In: *Fejérmegyei Napló*, 1926. február 2. 1. p.

²⁷ A fejérmegyei vétó. In: *Szózat*, 1926. február 4. 1. p.

alátámasztását látta (már csak azért is, mert minden újságcikk mögött zsidókat sejtett), és követelte a kormányzat határozott közbelépését, mondván, a „zsidó sajtó” tovább folytatja „a nemzeti erők felőrlésének elvetemült játékát”. Nem sokkal később Székesfehérvár közgyűlése a *Világ* kormányzati betiltásának kezdeményezéséről hozott határozatot, s a lap elleni támadások végül is annak megszűnéséhez vezettek.²⁸

Visszatérve Zichy levelére, forrásértékét elsősorban fejtegetéseinek bizalmas jellege adja. Őszintén beszélt arról, hogy a konzervatív sajtó fontosságát nemcsak a politikai életben látta, hanem azt meghaladó, már-már az emberiség boldogulásának missziós szerepét is annak tulajdonította. Nyíltan beszélt továbbá a példányszámok alakulásáról, az azzal összefüggő gazdasági és társadalmi háttérrel, és soraiban érezhető, hogy nemcsak a címzett herceg adakozó kedvét kívánta felkelteni. Teoretikusan elemezte a liberális lapokkal kialakult versenyhelyzet tényezőit, elismerte a rivális sajtó sikereit, az azokból adódó következtetések levonására, a vágyott trendforduló eléréséig tett lépések tervezésére szólította fel olvasóját. Persze igyekezett olyan érveket is megfogalmazni, amelyek az általánosságokon túl levelének címzettjére különösen hathattak, például a gazdatársadalom érdekeinek a *Nemzeti Újság*ban való erőteljes megjelenítésére való hivatkozással.

Zichy nyilvánvalóan írt hasonló tartalmú leveleket más tehetős kortársának, konzervatív arisztokratának is. Megkereséseinek pontos eredményét nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy a vállalat anyagi helyzete még sokáig válságos maradt. Ebben a püspökök vonakodása is fontos szerepet játszott: Az őszi püspökkari konferencia azt állapította meg, hogy a tavasszal kivetett adó behajtásának ügyében sok főpap még nem intézkedett. Ezért a testület sürgette a döntés végrehajtását, és előírta, hogy a püspökök kötelezzék az egyházközségeket költségvetésük 5 %-ának országos katolikus célokra való felajánlására.²⁹ Az egyházi támogatás a sürgetések ellenére is sokkal lassabban érkezett meg, mint ahogyan arra a KSV-nek szüksége lett volna. 1927 elején ezért a vállalat a Pallas Nyomdánál fennálló félmillió pengős adósságai és régi kamatterhei miatt a csőd szélére került, ami a primást azonnali cselekvésre ösztönözte.

Csernoch János ezért Bethlen István miniszterelnökhöz fordult a KSV megmentéséért, hogy elkerülhessék a bukás esetén „a katolikus egyház és a magyar nemzeti ügy” számára várható súlyos megpróbáltatást. A támogatást a vállalat érdemeire hivatkozva kérte, amelyeket a

„nehéz időkbén, a szélsőségeket kerülő, a nemzeti megértést szolgáló, a magyar nemzeti kormányt támogató irányával szerzett. Oroszlánrésze van a Sajtóvállalatnak annak az országos hangulatnak előkészítésében, amely Excellenciád bölcs politikáját a választások alkalmával fényes diadalhoz segítette. Az ország nagy többségét alkotó katolikusok politikai nevelése a Központi Sajtóvállalat lapjai útján igen sok nehézség dacára teljesen megnyugtató eredménnyel történt”.

²⁸ *Fejérmegyei Napló*, 1926. február 23. 2. p.

²⁹ Püspökkari tanácskozások, 1992. 186. p.

A primás azt kérte, hogy az állam hárítsa el a katasztrófát, mert erre az egyház néhány hónapig még nem képes. Bethlen válaszában teljes támogatásáról biztosította, és a részletek megvitatására értekezletet hívott össze Zichy János és a primást képviselő – az alább közölt dokumentumban is említett – Lepold Antal részvételével.³⁰ A KSV a primás intervenciójának köszönhetően megmenekült a csódtól, ez azonban csak lélegzetvételnyi szünetet eredményezett. A püspöki konferencia 1927 júniusában ismét „halaszthatatlanul” szükségesnek ítélte a vállalat feltőkésítését, ezért minden egyházmegye kötelezettséget vállalt hívenként 4 fillér összegű kultúradó beszedésére.³¹

Az októberi püspöki konferencia már arról értesült, hogy a KSV ismét felélte tartalékait, és november 1-jétől a Zichy János irányította befektetői csoport csak akkor támogatja tovább, ha egyházi részről is finanszírozzák. Ez a püspökök részéről havi tízezer pengő támogatást tett szükségessé. A kar ezért ismét szorgalmazta a kultúradó behajtását, amelyből létrehozták az úgynevezett Országos Katolikus Kultúralapot. Ez az intézkedés némileg stabilizálta a KSV helyzetét, amelyet azonban kiszáradva a gazdasági világválság ismét megtépázott.³²

A levél jól mutatja, hogy Zichy János az 1920-es években továbbra sem gazdasági vállalkozásként, hanem kizárólag a politika eszközeként tekintett a sajtóra, vállalata működésére ezért a pénzügyi racionalitás sem volt hatással. Ennek logikája szerint a KSV mint veszteséges vállalkozás sorsa a felszámolás kellett volna, hogy legyen – a keresztény párt és személyesen a kormányfő politikai érdekei azonban mindezt felülírták, és biztosították a piaci viszonyok között versenyképtelennek mutató KSV életben tartását.

DOKUMENTUM

Igen bizalmas.
Budapest, 1926. április hó.

Tisztelt Barátom!

Szíves elnézsedet kérem, hogy ilyen terjedelmes levelet írok és hosszabb időre kötöm le figyelmedet soraim elolvasásával. Azért írok ennyire terjedelmesen, mert az a kérdés, amelyben részletesen kívánlak tájékoztatni, rendkívül súlyos. Úgy szoktak az elmondandó ügyről beszélni, mintha általában véve politikába vágó ügynek volna tekinthető, holott meg kell állapítanunk, így jó magamnak is, hogy éppen a konzervatív sajtó fönntartásának kérdése nem politikum. Ez világprobléma, mert az állami élet berendezése éppen úgy, mint a polgári társadalom struktúrája és mint a vagyonok sorsa egyformán azon fog eldőlni, hogy fog-e sikerülni az emberi társadalom cselekvő nemzedékeivel megértetni, hogy csak a tradíciókhoz hű konzervatív útirány lehet biztos fundamentum úgy az ország, mint a józanul gondolkodó emberek számára.

³⁰ Csernoch János Bethlen Istvánnak, 1927. január 25. (Válasz: 1927. február 5.) – EPL. Cat. B/249-1927. Vö. 39. sz. jegyz.

³¹ Püspökkari tanácskozások, 1992. 195. p.

³² Püspökkari tanácskozások, 1992. 206–207. p.

Amikor visszatekintünk az elmúlt három esztendőre, meg kell állapítanunk, hogy a politikai konszolidációra irányuló törekvések aránylag szép eredményre vezettek. De meg kell állapítanunk azt is, hogy korántsem vagyunk oly helyzetben, hogy ölbe tett kézzel tekintsünk a jövő elé, mert a látszólagos nyugalom mögött még sok veszély rejlik, veszedelmek fenyegetnek, amelyeket csak úgy lesz képes a kormányzat a kormányzaton kívül álló konzervatív elemek támogatásával biztosítani, ha sikerülni fog higgadt és nyugodt országos közhangulatot teremteni. Kétségtelen, hogy ennek a törekvésnek nélkülözhetetlen eszközét képezi, hogy az ország lakosságának konzervatív felfogására alkalmas elemeinek szellemi szükségletéről gondoskodjunk és a különböző polgári és társadalmi rétegek számára sajtót biztosítsunk, amelynek lapjai a szenvedélyektől mentesen, tárgyilagos alapon ismertetik a világeseményeket és higgadtan foglalkoznak a közéletünk és a gazdasági helyzet ismertetésével. Ezek a nagyfontosságú szempontok teszik mindenkor szükségessé, hogy a kormány először is saját lapjairól gondoskodjék és innen származik, hogy áldozatokat nem kímélve, a „Budapesti Hírlap”³³ és a „8 Órai Újság”³⁴ megjelenjenek mint a kormány hivatalos, illetve félhivatalos szócsövei. Amennyire fontos ezeknek a lapoknak a létezése kormányzati szempontból, épp annyira megkívánja a kormányzati bölcsesség, hogy olyan sajtó legyen, amely a kormánypártiság jellegétől mentesen álljon közönségünk rendelkezésére, amelynek nagy tömegéről tudva van, hogy ezeknél éppen a kimondott kormánypártiság bizalmatlanságot kelt. Innen van, hogy a „Nemzeti Újság”³⁵ és az „Új Nemzedék”³⁶ mint a magyar keresztény társadalom pártok fölött álló orgánumai, annyira fontos szerepkört töltenek be, amelyet most következő bizalmas közlésem jellegzetesen megvilágít. A Központi Sajtóvállalat Szindikátus három csoportból áll. Az egyik az alapítók³⁷ körül csoportosul, a másik csoport olyan urakból áll, akik az 1922 évi akciónkból kifolyólag bizalmukkal engem megajándékozva már akkor támogattak, a harmadik csoport pedig gróf Khuen-Héderváry Károly³⁸ és Lepold An-

- ³³ A *Budapesti Hírlap* 1881 és 1939 között megjelent, a hazai sajtótörténetben kiemelkedő jelentőségű napilap volt. Elsősorban Rákosi Jenő (1842–1929) szerkesztői munkássága révén vált fontossá, aki 43 évig, 1925. januárig irányította a lapot. A Horthy-korszak első éveiben – Rákosi stratégiájának megfelelően – megőrizte polgári, mérsékelt konzervatív hangvételét, Bethlen sajtópolitikájának megfelelően az 1920-as évek közepén egyre inkább jellemezte a kormányt támogató attitűd.
- ³⁴ 1915 és 1944 közötti délutáni megjelenésű napilap, a Horthy-korszakban a kormány félhivatalos lapja, Bethlen politikájának szócsöve.
- ³⁵ A *Nemzeti Újság* 1919 szeptemberétől 1944 októberéig jelent meg, a Központi Sajtóvállalat, valamint a „keresztény” politizálás vezető napilapja. Szerkesztői közül kiemelkedett Turi Béla, Kádár Lehel és Tóth László.
- ³⁶ Az *Új Nemzedék* 1913-ban hetilapként indult Milotay István szerkesztésében. 1918 szeptemberében a nemrég alakult KSV egyik első nagy sikere ennek a lapnak a megvásárlása és a vállalat portfóliójába való integrálása volt. 1919 szeptemberétől napilapként jelent meg, a *Nemzeti Újság* délutánonként megjelenő társlapjának számított, Milotay után szerkesztette Krüger Miklós, Cavallier József, Szabó László stb.
- ³⁷ A célzás alighanem Bangha Bélára, Baranyay Jusztinra és a KSV létrehozásánál bábáskodó „sajtópáterekre” vonatkozik, talán olyan világi politikusokra is, mint Wolff Károly. Ld. KLESTENITZ TIBOR: Sajtó, felekezet, politika. A Központi Sajtóvállalat első évei. (1919–1922) In: *Múltunk*, 2009. 3. sz. 171–201. p.
- ³⁸ Khuen-Héderváry Károly (1888–1960) az első világháborúban katonatiszt, 1922-től főcserkész, az ország egyik legvagyonosabb birtokosa. A dunántúli mezőgazdasági kamarák és a szigetközi árvízmentesítő társulat elnöke, 1927-től a felsőház tagja. Az itt megfo-

tal³⁹ által azokat a köröket képviseli, akik a kormány politikáját követik. És az történt meg az elmúlt 1 és 1/2 év alatt, hogy kizárólag ezen harmadik csoport mögött álló körök gondoskodtak a lapok fenntartásáról, miután megállapították, hogy lapjaink megjelenése nemzeti és konzervatív kormányzati tekintetből teljesen nélkülözhetetlenek. Tekintve, hogy ezen áldozatok mégis egy helyről elviselhetetlen terheket jelentenek, azért arról kellett gondoskodni, hogy olyan alapokra fektessük az átmenet nehéz idejére a lapok anyagi sorsát, amelyen mindazok a tényezők érdekeltetnek, akiknek közösen szívükön fekszik és felelősségük körébe esik, hogy a jövő iránti sorsunk kedvező kialakulását biztosítsák. Vass József⁴⁰ népjóléti miniszter és miniszterelnökhelyettes úrral karöltve vállaltam azt a feladatot, hogy a magyar konzervatív társadalom legsúlyosabb tényezőinek áldozatkészségéhez appelláljak [sic!] és kérem azok támogatását. A mai átmenetnek fenyegető gondjait el akarjuk hártani és olyan segítséget nyújtani a konzervatív keresztény sajtónak, hogy átélhesse a most következő esztendőnek kritikus napjait s hogy végre saját lábára állítva, teljesíthesse a reá váró nagy hivatást. A helyzet ugyanis az, hogy a Budapesten megjelenő napilapok kivétel nélkül kimondhatatlanul kritikus időkben élnek. A lapok sok-sok milliárdos deficitekkel dolgoznak és a hivatalos nézet a szakértői véleményel megegyezik, hogy az idej esztendő fogja eldönteni a lapok sorsát. Ezért kell az átmenetről gondoskodni, mert a hírlappiacon kétségtelenül olyan tisztulási folyamat fog bekövetkezni, amely azt fogja eredményezni, hogy csupán azok a lapok tudnak fennmaradni, amelyek a magyar társadalom természetes szükségletére támaszkodnak.

Lapjaink fennállására nézve a természetes alap pedig adva van. A közönség körében rendkívül el vannak terjedve és örömmel állapítom meg, hogy mindkét lap, főképpen a Nemzeti Újság nagy presztízsrre tett szert és állandóan emelkedik az olvasók és előfizetők száma. Bizalmasan közlöm Veled, hogy például a Nemzeti Újság előfizetőinek száma megüti a 19 ezret, a hétköznapi árusítással együtt összesen cca 20 ezer példányban jelenik meg, a vasárnapi példányszám pedig 32 és 35 ezer között váltakozik. Ez a mondott példányszám óriási jelentőséggel bír a lapokon keresztül kifejthető konzervatív politika szempontjából, mert a mi olvasóközönségünk legnagyobb része a tisztviselői osztályból így postamesterek, vasúti tisztviselők, városi és közigazgatási tisztviselők, továbbá az iparosság és kispolgári elem köréből való. Tudva van, hogy éppen ezek a társadalmi rétegek anyagilag erősen elgyengültek, úgy hogy éppen a mi előfizetőinknél egy lappéldány több családot jelent. Megfigyeljük p. o. azt, hogy főképpen vidéken kisebb-nagyobb körök állanak össze az előfizetésre és a lapot kézről-kézre adják. Így a vasárnapi átlag 34 ezer lappéldány annyit tesz, hogy

galmazott célzás alighanem a kormányt támogató nagybirtokos arisztokratákra vonatkozik.

- ³⁹ Lepold Antal (1880–1971) kanonok, művészettörténész, 1904-ben szentelték pappá, számos egyházmegyei hivatalban tevékenykedett, 1920-ban a magyar béke delegáció szakértője, a dokumentum keletkezésekor az esztergomi főszékesegyház plébánosa. A kormány sajtópolitikáját illető szerveződésben szerepe további tisztázásra vár, Zichy minden bizonnyal az egyház támogató hozzáállását kívánta személyén keresztül hangsúlyozni.
- ⁴⁰ Vass József (1877–1930) pappá szentelése után rövid ideig káplán, katolikus lapszerkesztő, tanár. 1924-től kalocsai nagyprépost, a „keresztény” politika meghatározó személyisége az 1920-as években. Kisebbségi miniszteri periódusok után Bethlen István kormányában 1922 júniusától haláláig népjóléti miniszter, nevéhez számos szociálpolitikai jogszabály, intézkedés fűződik.

legalább is 200 ezer ember olvassa, mert például a vidéki gazdakörökben és kaszinókban jóformán sorba állanak, hogy lapunkat olvashassák, de híveinknek nincsen kellő anyagi erejük, hogy a lapot a liberális lapokat olvasókkal arányos számban vegyék.

De van lapjaink fennmaradásának még egy másik nagyfontosságú alapja. Megfigyeléseink szerint éppen a tehetős társadalom liberális lapokat járát és csak fokozatosan válik előfizetőnké, mert tagadhatatlan, hogy hosszú ideig azok a lapok többet nyújtottak és csak két-három év után jutottunk most abba a szerencsés helyzetbe, hogy a Nemzeti Újságban és az Új Nemzedékben teljesen versenyképes lapot állítsunk a piacra. Ezeknek a lapoknak tehát a fejlődéséhez meg van a természetes alapjuk és kétségtelen, hogy minden erőltetés nélkül a Nemzeti Újságnál állandó emelkedésre számíthatunk, amint ezt az utóbbi másfél év alatt szakadatlanul tapasztalhattuk.

Külön ki kell emelnem a Központi Sajtóvállalat lapok, főképpen a Nemzeti Újság fontosságát a gazdasági társadalom szempontjából. A földdel űzött demagógiával szemben ez a lap vette föl először a harcot és tagadhatatlanul igen nagy eredményeket ért el. Mezőgazdasági rovata és kiváló agrár hírszolgálat pedig állandó támogatója minden komoly gazdaakciója.

Mivel tisztán áll előtttem, hogy a következő esztendőkre várható súlyos gazdasági viszonyok folytán ilyen intézmények céljára csak egyetlen alkalomból vehetjük igénybe e tekintetben a jövő tényezők áldozatkészségét, ezért szükségesnek tartom ezúttal számításunkat Veled közölni, amelyre úgy támaszkodunk, hogy a biztos jövő alapjaira képesek vagyunk rámutatni. Idei pénzügyi szükségletünket a deficit fedezésére 7 milliárdra tesszük. Ma úgy az előfizetett, mint az elárusított lapokra ráfizetünk és ráfizet minden egyes lapra, minden egyes lapkiadóvállalat. Ez a beteg helyzet a mai beteg állapotok következménye. Ismeretes ugyanis, hogy hipertrofikus⁴¹ jelenségek vannak a magyar sajtópiacon. A lapok száma túlhaladja a közönség felvevőképességét, a lapkiadók pedig örült irammal vetik magukat a piacra és a konkurenciát fenyegető anyagi összeomlás dacára fokozzák, mert abban bíznak, hogy az a lap, amely ezt a krízist túléli, ismét aktív vállalattá lesz, mint ahogy hasznatható vállalkozásnak bizonyult háború előtt a nagy lapok előállítása. A krízis tetőpontjára az idén lép, a pengő valuta pedig szinte döntő jelentőséggel bír a megmaradó lapok anyagi helyzetére. Ugyanis a pengő egysége a pengőfillér 125 papírkoronát tesz ki és miután a lapok ára 20 pengőfillér lesz, vagyis 2 500 papírkorona szemben a mai 2000 koronával és így tovább. Amint említettem a Nemzeti Újság a vasárnapi példányszámot belekombinálva átlag 26 ezer példányban jelenik meg és lappéldányonként ez az 500 korona különbözet, az Új Nemzedéknél pedig átlag napi 17 ezer példányszám mellett ugyanez a különbözet sorsdöntő befolyással bír.

Engedd meg kérlek, hogy a konzervatív lapok fennmaradása érdekében tett eddigi eljárásom eredményéről is tájékoztassalak. Tájékoztatómat légy szíves különösen bizalmas jellegűnek tekinteni. Közölhetem, hogy gróf Wenckheim Dénes 400 milliót, gróf Wenckheim József 200 milliót és gróf Wenckheim Pál 100 millió koronát voltak szívesek erre a célra áldozni.⁴²

⁴¹ Hipertrofikus = nagyon nagy mélységű, rendkívül súlyos.

⁴² Wenckheim Dénes (1861–1933) Békés vármegye ismert közszereplője, a gyulai és a dobozi uradalmak birtokosa. Politikai szerepet (1927-től a felsőházban való tagságon kívül) keveset vállalt, viszont ismert támogatója volt számos jótékonyági, kulturális, társadalmi kezdeményezésnek. Wenckheim József (1877–1952) eleinte diplomáciai szolgálatban állt, később a család borosjenői uradalmának birtokosa, „Józi gróf”-ként

Tájékoztatásul engeddd meg, hogy közöljem Veled egyúttal azokat a lehetőségeket, amelyek az adományok finanszírozását könnyítik. A könnyítésnél meg kellett gondolnunk, hogy a nagybirtokos társadalomnál számításba kell venni a mai rossz anyagi viszonyokat, másfelől azt, hogy a Wenckheim család áldozataihoz hasonlóan nagy összegek képesek egyedül biztosítani céljainkat. Ezért úgy gondoljuk a megoldást, hogy az egyes urak kötelezvényeket írnak alá, amelyben a fizetési dátum aratási időre, vagy valamelyik későbbi őszi hónapra van meghatározva és ezek a kötelezvények képeznek hitelműveleti alapot, amelyeket itteni összeköttetéseink felhasználásával értékesíthetünk. Mivel kötelességemnek tartom, hogy teljes tiszta helyzetképet nyújtsak, azért szíves tájékoztatásul közlöm Veled, hogy a keresztény konzervatív lapok fenntartására irányuló mentőakció szervezésénél arra is voltunk tekintettel, hogy mindenki, aki ezekenél a nemzeti szempontból sorsdöntő kérdéseknél a felelősség részese lehet, egyformán bekapcsoltassék és egyformán kérjem az összes tekintetbejövő tényezők támogatását.

A kormányhoz közelálló csoport is kiveszi a maga köteles részét a lapok támogatásából és miután a nemzet egyetemét érdeklő célokról van szó, ezért jelentékeny anyagi eszközökkel áll rendelkezésünkre a következő hónapokra is. Miután tehát a szindikátusnak ez a csoportja, amely a kormány politikáját követi nemzeti és guvermentális⁴³ okokból állítja rendelkezésünkre a mögötte álló körök anyagi forrásait, ezért gondoltam, hogy éppen a nagybirtokos társadalom a keresztény és konzervatív célokat megértő és támogatásra készen álló uraknál emeljek szót, hogy ilyformán képesek legyünk előteremteni azokat a rendkívül nagy áldozatokat, melyek egyedül arra képesítenek, hogy e téren nyugodt lelkiismerettel tekinthessünk a reánk háruló felelősség tudatával a jövőbe.

Kérem szíves elhatározásod közlését és szívélyesen üdvözöl

Zichy János

korának ismert személyisége, Békés vármegye törvényhatósági bizottsági tagja, az Alföldi Első Gazdasági Vasút Rt. elnök-igazgatója. Wenckheim Pál (1881–1945) előbbi testvére, Békés megyei birtokos.

⁴³ Guvermentális (gubernamentális) = kormányzati, a kormány érdekében álló.

Dokumentumok a Szolnok megyei egyházpolitikáról az 1970-es évekből¹

Beke Péter

Az 1970-es évek állami egyházpolitikájának irányadó dokumentumának az „egyházi reakció elleni hatékonyabb harc” jegyében a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának (MSzMP PB) 1973. december 4-i határozata, pontosabban az adott határozat alapján készült és a megyei egyházpolitikai szakigazgatási szervek vezetői (a későbbiekben megyei egyházügyi titkárok) részére 1975-ben eljuttatott 12 oldalas, szigorúan titkos dokumentum számított. E dokumentum az egyik fennmaradt példány tanúsága szerint 50 példányban készült el, de keletkezésének pontos körülményei számomra ismeretlenek. Amennyit erről biztosan tudhatunk, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal elnöksége készítette el, és minden bizonnyal Budapesten készült 1975 tavaszán.² A jelen közlésben kiadásra kerülő irat irányadó voltát többek között az is mutatja, hogy a megyei egyházügyi titkárok munkaterveiben erre a dokumentumra 1975-től kezdve folyamatosan utalás, illetve hivatkozás történt.³

Az irat vizsgálatából egyértelműen kitűnik, hogy az állam szempontjából az egyházi „reakció” kérdése politikai kérdés volt, amelyet politikai eszközökkel kívántak megoldani. Az 1970-es évekre az államnak az egyházak feletti teljes kontrollja volt jellemző, és ezt jól mutatja a dokumentum alapossága, azaz a különböző egyházak és „vallásfelekezetek” differenciálá-

-
- ¹ Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL. JNSZML.) XXIII. 26. (= Szolnok Megyei Tanács VB Egyházügyi Titkár közigazgatási iratai, TÜK-iratok, 1976–1988.) 1. dob. 033a-1/a/1975.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-A-21-e. (= ÁEH. Tematikus iratok, Hitoktatás.) 8. dob. 25-5/1/71.; Uo. 8. dob. 25-4/b/75.; Uo. 10. dob. 25-5/c/1978.
 - ² Az Állami Egyházügyi Hivatallal kapcsolatosan általánosságban ld.: ADRIÁNYI GÁBOR: Die Geschichte der Katholischen Kirche in Ungarn. Wien–Köln–Weimar, 2004.; Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből. Szerk.: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Bp., 2010.; CASAROLI, AGOSTINO: A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok, 1963–1989. Bp., 2001.; CYWIŃSKI, BOHDAN: Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. „...titeket is üldözni fognak”. 1944–1958. Piliscsaba, 2005.; GERGELY JENŐ: Katolikus egyház, magyar társadalom, 1890–1986. Prohászktól Lékaig. Bp., 1989.; UÓ: Magyar-szentszéki diplomáciai kapcsolatok, 1920–2000. In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata, 1920–2000. Szerk.: Zombori István. Bp., 2001. 15–103. p.; KÖBEL SZILVIA: „Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon, 1945–1989 között. Bp., 2005.; MACKIEVICZ, JÓZEF: A Vatikán a vörös csillag árnyékában. Máriabesnyő, 2012.; SZABÓ FERENC SJ: A Vatikán keleti politikája közelről. Az Ostpolitik színe és visszája. Bp., 2012.; TÖRÖK PÉTER: Hungarian church-state relationships. A socio-historical analysis. Bp., 2003.
 - ³ MNL. JNSZML. XXIII. 26. 1. dob. 003/1975.

sa és ezeken belül a „problémák” részletes feltárása. Az irat például definiálja a „reakciós” fogalmát.⁴

Érdekes az egyházpolitikai munka követelményeként támasztott koordináció igénye. Az 1970-es években az Állami Egyházügyi Hivatal szoros kapcsolatban állt az országos és megyei hatóságokkal. A Hivatal a megyei tanácsok végrehajtó bizottságával együttműködve hajtotta végre az MSZMP által meghatározott egyházpolitikai célkitűzéseket, illetve szükség esetén ezeknek a céloknak a megvalósítását rendszeresen ellenőrizte is. A megyei egyházügyi titkárokat a megyei tanács végrehajtó bizottsága nevezte ki, de az utasítások jelentős részét az Állami Egyházügyi Hivatal adta ki számukra. A Hivatal és a Belügyminisztérium szerveinek kapcsolata is nyilvánvaló, hiszen az egyházi személyek megfigyelése, azaz a róluk való információk gyűjtése továbbra is az egyházpolitikai munka egyik sarokkövének számított. A dokumentum megemlítette a sajtóorgánumok tájékoztatását is, tehát a Hivatal megkövetelte a sajtóval való koordinációt is. A világnézeti „harc” alsó szintjén pedig ott voltak a munkahelyek és az iskolák, amelyek a felnőttek és gyermekek „behívásával”, fenyegetésével és nyilvános megszégyenítésével igyekeztek a lakosságot a vallásos élettől eltántorítani.⁵ A koordináción kívül az 1970-es évek egyházi „reakció” elleni harc másik fontos kulcsszava a differenciálás volt. Elsősorban ez a differenciálás azt jelentette, hogy az egyházpolitikai munkában külön kell foglalkozni a különböző egyházakkal, „vallásfelekezetekkel” és szektákkal. A legtöbb figyelmet a katolikus egyház kapta, amelyen belül tovább differenciálták a püspökök, a papság és a szerzetesrendek politikai befolyását. A protestánsoknál a külföldi befolyás szigorúbb ellenőrzése lett a feladat. Az izraelitáknál a cél a cionista mozgalom háttérbeszorítása volt, míg a Jehova tanúi esetében a „szekta” megfigyelését és fokozatos felszámolását tűzték ki célul.

A másik három dokumentum a Szolnok megyei hittanbeírásokról készült jelentések, amelyeket a megyei egyházügyi megbízottak (név szerint Cseh Lajos és Elek Lajos) készítettek és küldtek el az Állami Egyházügyi Hivatal budapesti központjába. Bár az alapelveként lefektetett differenciálás épp nem jellemzi a jelentést, azonban a megyei szervek közti koordinációra találunk több utalást: a megyei egyházügyi megbízott minden esetben a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának vezetőjével tárgyalta meg a hittanbeírásokkal kapcsolatos tapasztalatokat, illetve maguknak a hitoktatóknak is ez a szerv adta meg az engedélyt a hitoktatásra. Az említésre méltó eseményekről az információk a jelentésben pedig valószínűleg a helyi tanácstól származnak. A dokumentumok kizárólag az iskolai hitoktatásra vonatkoznak, bár az 1970-es évek elején a megyei megbízottak felhívták a figyelmet a templomi hitoktatás egyházi részről való előtérbe helyezésére. A templomi hitoktatással különösen annak szabályozása után, az 1970-es évek második felétől külön foglalkozott az ÁEH.

⁴ A dokumentum tartalmának részletesebb összefoglalását ld.: BEKE PÉTER: Az Állami Egyházügyi Hivatal Szolnok megyei tevékenysége az 1970-es években. In: *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában*. Szerk.: Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina. Bp., 2015. 213–255. p.

⁵ MNL. JNSZML. XXIII. 26. 12. dob.

A dokumentumokat a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykunszolnok Megyei Levéltárában, a Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi titkárnak közigazgatási iratai közt, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Hess András téri épületében, az Állami Egyházügyi hivatal tematikus iratai közt találtam; a szövegeket a gépelési hibákkal együtt, változtatás nélkül közlöm.

DOKUMENTUMOK

1.

ÁLLAMI EGYHÁZÜGYI HIVATAL

Szigorúan titkos:
0033a-1/a/1975.
Készült: 50 pld-ban.
16.⁶ sz. példány.

Az egyházi reakció elleni hatékonyabb harc feladatai
/A PB 1973. december 4-i határozata alapján/

A PB 1973. december 4-i határozata – többek között – összegezte az egyházi reakció helyzetét, feltárta tevékenységének várható irányait, megszabta az ellene folyó harc feladatait. A kedvező általános politikai és egyházpolitikai helyzet lehetővé, a növekvő követelmények pedig szükségessé teszik, hogy a PB határozatban megjelölt feladatok alapján átgondoltan, sokoldalúan, részletesebben dolgozzuk fel, elemezzük az egyházi reakció mai tevékenységét és határozzuk meg a hatékonyabb politikai–ideológiai harc konkrét tennivalóit. Ugyanakkor hangsúlyozni szükséges: az egyházi reakció elleni harc nem kerülhet az egyházpolitikai munka előterébe, nem válhat főkérdéssé, vagy éppen kampány feladattá.

I.

Az egyházi reakció elleni harc követelményei, a feladatokat meghatározó és befolyásoló tényezők

1./ Elszigetelődése és sorozatos kudarcai ellenére az egyházi reakció nem adta fel a harcot, politikai céljai nem változtak és befolyása valamennyi egyháznál érezhetően megmaradt. Ellenséges tevékenysége összefügg a szocializmusellenes erők megnyilvánulásaival.

Figyelmet érdemel: jelenleg, amikor az ideológiai harc szerepe megnőtt, a szocializmusellenes erők itthon és külföldön sajátos munkamegosztással működnek, nagyobb szerepet szánnak a vallási tevékenység keretében és formájában való fellépésnek, a fokozott aktivitásra ösztönzik a reakciós egyházi erőket.

– Ez megfelel a hazai egyházi reakció törekvéseinek, hiszen a nyílt politikai összeütközés kockázatos volna. A vallás, az egyház pozíciói védelmének álarcában való fellépés viszont nagyobb eredménnyel kecsegtet.

Társadalmi rendszerünket látszólag tudomásul veszik, a rendszerrel szembeni nyílt fellépést helytelenítik. Reakciós szándékaikat jobban takargatják; szocializmusellenességüket az adott helyzethez jobban alkalmazkodó rafinált taktikával és módszerekkel álcázva igyekeznek megvalósítani.

Az egyházi reakció főbb megnyilvánulásai, törekvései és módszerei az alábbiakban összegezhetők:

⁶ Kézírt írott.

- A szocialista fejlődés eredményeinek lebecsülése, a hibák, a nehézségek eltűlése, a párt és a kormány politikájába vetett bizalom megingatása, társadalmunk erkölcsi szilárdságának kétségbevonása;
- „korszerű” teológiai alapon megvalósuló „papi egység” igénye; a „demokrácia kiterjesztése” címén a politikai okokból félreállított személyeknek a vezetésbe való bevonására és az egyház „szabadságának” kiterjesztésére törekvés;
- a hitéleti problémák eltűlése, politikai kérdéssé való felnagyítása és az állammal szembeni nyomásra történő felhasználása;
- a megnövekedett aktivitás, hogy a fiatalokat /főleg az értelmiségieket/ megnyerjék a vallási ideológia számára, s felhasználásuk differenciált politikai befolyásolásra, ennek keretében az ún. „elitképzés” céljainak szorgalmazására;
- befelé fordulás, a politikamentesség hangoztatása; az egyháznak fokozott függetlenítése az államtól és annak politikájától;
- egyházi szövetségeseink rágalmozása, velük szemben az egyházi világközponatok, itthon pedig a hívők és a papok bizalmatlanságának felkeltése, táplálása.

Amilyen arányban csökken az egyházi reakció belső bázisa, úgy nő a külső reakció jelentősége. Az eszmei irányítás jelentős mértékben a külső reakciós erők kezébe tevődött át.

A külső reakció mindjobban kihasználja az enyhülő nemzetközi helyzetből fakadó és bővülő egyházi kapcsolatokat, a turizmust, amelyek nagyobb lehetőséget adnak információk szerzésére és orientálásra.

Az egyházi reakció törekvéseinek reális megítélése és differenciáltabb meghíúsítása fokozott fontosságúvá vált. Napjainkban az egyházi körökben és saját sorainkban is kétféle veszéllyel találkozunk: vagy lebecsülik, vagy túlbecsülik az egyházi reakció tevékenységét. A túlbecsülés általában ott jelentkezik, ahol a vallásosság mélyebb gyökeret vert, a lebecsülés pedig ott, ahol a vallásosság csökkenő tendenciát mutat.

Az egyházi reakció tevékenysége összetettebbé vált. Egyrészt eltolódott az ideológiai téren való fellépés irányába, másrészt az állam és az egyház viszonya körüli harc túlnyomórészt az egyházakon belül, az egyházi vezetés és a reakció összecsapásaiban jelentkezik. Lényeges a munka szempontjából, hogy a reakció fő erői jelenleg nem frontálisan támadnak.

Nehézséget jelent, hogy a vallásos ideológiai tevékenység keretében – nyílt vagy leplezett formában – találkozunk a célját és politikáját tekintve tudatos reakciós ténykedéssel, de olyan papok aktív hitéleti tevékenységével is, akik ha nem is szándékosan, mégis a reakció malmára hajtják a vizet. Az ellenük való fellépést el kell tudnunk választani vallásos ideológia elleni harctól.

2./ Az egyházi reakció elleni harc alapkövetelményei nem változtak. A szocializmus erősítésének általános politikai követelménye: a minden rendű és rangú rendszerellenes tevékenység elleni határozott fellépés, ezen belül az egyházi reakció leleplezése, visszaszorítása, elszigetelése. Az egyházi reakció elleni harc szerves része az állam és az egyházak rendezett viszonya fenntartására, a politikai együttműködésre irányuló törekvéseinknek. Tehát nem speciális feladat, nem szűkülhet le egyes szervek tennivalóira, hanem társadalmi feladatként kell kezelni.

Különösen fontos, hogy az egyházi reakció elleni harcban is előtérbe kerüljön a preventív egyházpolitikai munka. Eredményeink e téren – a vallásos világnézet befolyásának csökkenésével – szűkítik a reakció mozgásterét, korlátozzák lehetőségeit.

Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy a prevenciót szélesebb politikai értelemben kell érvényesíteni. A prevenció többet kíván, mint a tudatos reakciós cselekmények menetközbeni feltárását, leleplezését, s a bűncselekmények káros hatásai kibontakozásának megakadályozását.

Az egyházi reakció elleni harcot sokrétűbben, differenciáltabban kell folytatni, figyelembe véve a végbement változásokat, a körülmények alakulását. Fő módszer továbbra is a politikai munka szükség szerint kombinálva az adminisztratív intézkedésekkel. A kibontakozó reakciós cselekményeket mindig időben kell feltárni, megakadályozni, de jobban előtérbe kerül, hogy az egyházi reakció mozgásterét, lehetőségeit pozitív politikai tevékenységünkkel korlátozzuk.

A reakciós erők elleni hatékonyabb harc érdekében:

- az érintett szervek között tovább kell javítani a koordináló munkát, összehangolva és figyelembe véve az országos és helyi érdekeket, a tervezett intézkedéseket, valamint az Állami Egyházügyi Hivatalnak a reakció visszaszorítását célzó ajánlásait;

- az elszigetelés és korlátozás mellett fokozottabban kell alkalmazni a megosztás és leválasztás céljából a kifárasztást, a kiábrándítást;

- fokozottabban igényelni kell a reakció elleni harcban az egyházi szövetségeseink aktív fellépését. Az egyházakon belül és a vallásos közvélemény előtt bátrabban leleplezzék le a rágalmakat, a hamisításokat, teológiai-ideológiai vitákban mutassák meg a „korszerűség” álarcában fellépő reakciósok igazi arcát.

3./ Hazánkban az egyházi reakció elleni harc hatékony folytatásához egyre kedvezőbbek a feltételek.

A nemzetközi életben az enyhülés tendenciája érvényesül, a szocialista rendszer szilárd, a tömegek támogatják a párt politikáját, s aktívan részt vesznek az építőmunkában, tért hódít a szocialista magatartás és gondolkodás, az egyházpolitikai helyzet kiegyensúlyozott, csökken az egyházak tömegbefolyása.

Mindez közvetlenül, vagy közvetve hozzájárul az egyházi reakció lehetőségeinek csökkenéséhez, hatékonyabbá teszi politikai munkánkat. A fővárosban és a megyékben az egyházpolitikai munka szerves része az egész politikai munkának és járási, városi szinten is megtörténtek a kezdeti lépések a folyamatos és rendszeres egyházpolitikai tevékenység kialakítására.

Az egyházi reakció tevékenységének megítélésénél és a feladatok meghatározásánál azonban számításba kell venni, hogy a reakció törekvései érdekében kihasználhat bizonyos tényezőket:

- a dolgozók egy részének az átlagosnál mélyebb vallásossága jó táptalaj arra, hogy az egyházzal azonosuló magatartást a reakció saját céljai szerint kiforgassa és hasznosítsa;

- egyes egyházi vezetők és papok hitéleti, teológiai törekvéseit aknamunkájuk takargatására és a reakciós célzatú tevékenységük álcázására használják fel;

- a reakció még mindig nem lebecsülendő támással rendelkezik. Erősek a kapcsolatai a külföldi reakciós egyházi és világi körökkel és bátorítást élvez az egyházi világgözpontoktól is. Mindebben tevékeny közvetítők és közreműködők a reakciós emigránsok, a Vatikán konzervatív politikai erői, a hazánkban működő szerzetesrendek reakciós tagjai és csoportjai; a feloszlott rendek még mindig aktív tagjai /köztük mindenekelőtt a jezsuiták/ a különböző egyházakból félreállított és a körjük csoportosuló egyházi és világi személyek; néhány jelentősebb funkcióban tevékenykedő, reakciós befolyás alatt lévő vezető, s a körjük felsorakozó egyének; kizárt vagy illegálisan felszentelt seminaristák és lelkészek. Ezek a személyek és csoportok még befolyást gyakorolnak a vallásos emberek egy kisebb hányadára, elsősorban az értelmiségre, az ifjúság egy részére;

- támogatást jelent számukra a nyugati országokból irányított ideológiai divízió. Szorgalmazzák az egyházi sajtónál az egyes „korszerű” nyugati teológiai irányzatok népszerűsítését. Bővült a különböző propaganda anyagok beküldése. Nem lebecsülendő a külföldről különböző csatornákon küldött anyagi támogatás. Emellett részt vállalnak a nagy erővel folyó ideológiai hadjáratban, hangoztatva az eszmék szabad áramlása és a vallásszabadság igényét.

II.

Az egyházi reakció elleni harc főbb feladatai

Az egyházi reakció elleni harc alapkövetelményeit a PB 1973. december 4-i határozata megerősítette.

1./ Munkánk színvonalát tovább kell emelni. Törekedjünk a mai reakciós jelenségek és összefüggéseik többoldalú feltárására, a papok hitéleti aktivitásának a reakciós tevékenységtől való elhatárolására, politikai és ideológiai harc összehangolására, az egyházi reakció tevékenységének hatékonyabb megismerésére. Segítsük az ideológiai – világnézeti nevelőmunka hatékonyságának növekedését.

2./ Javítani kell a párt-, az állami- és társadalmi szervek közti együttműködést. A központi és megyei párt-, állami- és társadalmi szervek vezetőit rendszeresen tájékoztatjuk az egyházi reakció helyzetéről, céljairól, főbb módszereiről, készülő akcióiról.

a/ A reakció elleni hatékonyabb harc megköveteli, hogy a Belügyminisztérium illetékes szerveivel a koordinációt, a kölcsönös tájékoztatást, különösen a tervezett intézkedések összehangolását.

b/ Az egyházi reakció elleni harcban a világi sajtó munkájához biztosítsuk a megfelelő tájékoztatást, javítsuk a koordinációt a fővárosi és a megyei lapokkal.

3./ Tegyük hatékonyabbá – ideológiai engedmények nélkül – a politikai együttműködést a lojális egyházi vezetőkkel és a papokkal, szorítsuk vissza a politikamentességre irányuló törekvést.

a/ Az egyházak vezetőivel összehangoltan akadályozzuk meg a reakció erőit abban, hogy a politikai kezdeményezés bármilyen címen vagy megfontolásból

– akár részkérdésekben is – átcússzék a kezükbe. Igényeljük jobban a vezető személyiségek és a lojális papok felelősségét és fellépését a reakció minden tevékenységével szemben. Érjük el, hogy a papi összejöveteleken /rekollekciók, lelkesgyűlések, lelkeszi munkaközösségi ülések, stb./ reakciós személyek lehetőleg ne szerepelhessenek előadóként, a progresszív papok pedig bátrabban lépjenek fel az egyházpolitikai eredmények ismertetésével segítsék megfosztani a reakciós propagandát a hitelesség látszatától is. Reakciós papok egyházi kulcspozíciókba nem kerülhetnek.

b/ A reakció elleni harcban egyházi szövetségeseink politikai aktivitását elsősorban hazai vonatkozásban fokozzuk. Ugyanakkor nemzetközi téren is fejleszteni kell munkánkat. A kiutazókat és látogatókat fogadókat jobban fel kell készíteni, fejlesztve vitakészségüket.

c/ Egyházi szövetségeseinket védjük meg a reakció politikai, erkölcsi támadásaitól. A rágalomnak minősülő reakciós akciókkal szemben biztosítjuk a törvényes jogvédelmet, és az egyházi közvélemény előtt tegyük nyilvánvalóvá a rágalmozó támadások reakciós politikai indítékait.

Tervszerűen foglalkozunk szövetségeseink népszerűsítésével. Legyen olyan egyházi közhangulat, amely a reakció számára eleve kockázatosá teszi a rágalmozó támadásokat.

4./ Az előzőekben megfogalmazott követelményeket egyházanként, felekezetenként differenciáltabban kell érvényesíteni.

a/ Katolikus egyház.

Egyfelől a társadalmi viszonyaink további fejlődése és egyházpolitikai pozícióink erősödése, másfelől pedig a rendszeres vatikáni kapcsolatok alakulása és a sokoldalú érintkezés, a püspöki kar személyi összetételének eddigi és várható további változása új helyzetet teremt és fokozott éberségre int bennünket.

Fentieket figyelembe véve:

- Tovább kell fejleszteni a püspöki kar politikai befolyásolását. A személyi változásoknak megfelelően terjesszük ki befolyási tervünket az új megyéspüspökökre és segédpüspökökre. A velük való foglalkozás gondos koordinálást igényel az illetékesek között.

- Papi békemozgalommal kapcsolatos reakciós tevékenység – a lejáratás és hatástalanítás – ellensúlyozására növeljük a mozgalom határfokát, politikai-társadalmi kérdésekben teológiai is támasszuk alá aktivitásukat. Bátrabban polemizáljanak a nem kívánatos irányzatokkal. A mozgalom céljait hitelesen képviselni tudó személyek, elsősorban a fiatal papok beállítással mélyítsék befolyásukat a papságra.

- Szélesítsük, mélyítsük a fiatal papok közötti befolyásoló munkát, és szorítsuk vissza a reakciónak azt a törekvését, hogy a fiatal papok maradjanak távol a politizálástól. Nem engedhető meg, hogy az egyház belső nehézségeit és ennek kapcsán a fiatal papoknak a hierarchiával való problémáit a szocialista fejlődés következményeiként tüntessék fel és a fiatal papokat a reakció szószólóiként tartsák számon. A fiatal papok fokozottabban támogassák a velünk politikailag szövetséges püspökök egyházi vonalát.

- A reakció elleni harcban kapjon fokozott szerepet a papi szemináriumok politikai nevelőmunkája. Ennek keretében az 1974-75. oktatási év során felülvizsgáljuk a nevelőtestületek összetételét, érvényt szerzünk annak, hogy az oktató-nevelő munkában megfelelő teret kapjon a társadalmi-politikai kérdésekkel való foglalkozás. A Papi szemináriumok tanárai, hallgatói körében növeljük a papi békemozgalom és a püspöki kar tekintélyét.

- Szerzetesrendi vonalon jobban szét kell választani a legálisan és illegálisan működő rendek tevékenységének megítélését és a személyi problémákat.

Támogassuk a rendeken belüli további differenciálódást. Segítsük teljesíteni a rendek jogos kívánságait és megoldani problémáikat, hogy az egyházi reakció ne tudja kihasználni a rendek fenntartási és működési nehézségeit a vélt sérelmek hangoztatására.

Fokozzuk az Országos Béketanács Katolikus Papi Békebizottságának kezdeményező tevékenységét a legális szerzetesrendek tagjainak befolyásolására és nevelésére. Az OBKB vezetői megkülönböztetett gonddal foglalkozzanak a rendek vezetőivel és a rendek befolyásos tagjaival. A megyei papi békebizottságok is foglalkozzanak a rendek vezetőivel és a rend befolyásos tagjaival, s ahol gimnázium van, ott a tanárokkal építsenek ki jó kapcsolatokat. A volt szerzetesek aktív szolgálatba vételét tegyük külön vizsgálat tárgyává, ezzel is segítsük a reakció megosztását.

b/ Protestáns egyházak.

- Továbbra is törekedjünk arra, hogy az egyházi vezetők az alapvető egyházpolitikai kérdésekben egységesen lépjenek fel és szoruljanak háttérbe a személyi ellentétek, villongások.

- Biztosítsuk, hogy az egyházvezetők mellett az esperesek aktívabban kapcsolódjanak be az egyházpolitikai munkába, a reakciós tevékenység leplezésébe. A reakciós személyekkel való foglalkozás egyházmegyékre bontva az esperesek bevonásával történjék.

- A gyülekezeti küldöttségek magyarországi, illetve magyar gyülekezeti küldöttségek bővülő külföldi látogatásai megkövetelik, hogy a külföldre látogató csoportok kiválasztása nagy gonddal, pozitív beállítottságú lelkészek vezetésével és a tapasztalatok összegyűjtésével történjék. Az ideérkező csoportok részére megfelelő programokat kell összeállítani.

c/ A Szabadegyházak Tanácsa /SZET/ és a hatáskörükbe tartozó kis felekezetek.

- A kisegyházaknál, a kisfelekezetek területén még meglévő befelé fordulást, fanatizmust, kultúra-ellenességet fokozatosan lehet megszüntetni. A külföldi reakciós kapcsolatokat, a külföldről származó anyagok illegális terjesztését szorítsuk vissza, az egyes felekezeteknél az osztódás, új szekta-csoportok létrehozásának megakadályozása fontos és bonyolult feladat. Erősítsük a kisfelekezetek egyházi jellegét a SZET és a protestáns egyházak vezetőinek segítségével.

- A gyülekezeti prédikátorok, lelkészek politikai befolyásolására, nevelésre fordítsunk nagyobb gondot abból a célból, hogy felzárkózzanak a SZET vezetőinek szintjére, s ezáltal háttérbe szorulnak a nem politizáló, „tisztá” evangéliumot hirdető közösségek.

- A kisegyházak vonatkozásában fokozzuk a helyi szervek vezetőinek kezdeményező tevékenységét. A reakciós prédikátorokkal és egyháztagokkal való foglalkozásba vonjuk be munkahelyeik vezetőit is.

- A SZET határozottabban biztosítsa, hogy a kisfelekezetek a mai körülményeket is figyelembe vevő új szervezeti szabályok szerint működjenek.

- A metódista [sic!] egyháznál meg kell akadályozni a reakciós erőket azt a belső és külső törekvését, hogy bomlasztó tevékenységüket föld alá kényserített vallási tevékenységnek tüntessék fel.

- Érjük el, hogy a baptista lelkészek a társadalmi, politikai kérdéseket pozitív megvilágításban ismertessék a gyülekezeti tagokkal és az országos vezetés deklarációi lejussanak a gyülekezetig. Szorítsuk vissza az egyes gyülekezetek elzárkózási törekvéseit.

- Segítsük elő, hogy a pünkösdista gyülekezetek jobban felsorakozzanak a felekezeti vezetőség mögé. Fokozott figyelmet igényel a nyugatról ösztönzött „új pünkösdzizmus” néven szereplő reakciós irányzat visszaszorítása.

d/ Az izraelita felekezetnél helyenként jelentkező cionista tevékenységgel szemben fokozzuk fellépésünket. Az izraelita felekezet lojális vezetőinek adjunk meg minden segítséget a külföldről jelentkező cionista befolyással szemben.

e/ Szorítsuk vissza a „Jehova tanúi” szekta megnövekedett missziós tevékenységét – amely az állampolgárok zaklatását jelenti – és az engedély nélkül tartott összejöveleket.

A „Jehova tanúi” szekta működésének korlátozására irányuló feladataink megvalósítása érdekében a helyi társadalmi szerveket, munkahelyeket, iskolákat rendszeresen tájékoztassuk a hatáskörükbe tartozó személyek meg nem engedett tevékenységéről, kifogásolható magatartásáról. Budapesten, Szabolcs, Hajdú, Pest, Fejér, Veszprém megyékben, ahol a legintenzívebb a szekta tevékenysége, a vezetőkkel és szervezőkkel személyes megbeszélést kell folytatni a társadalomba való beilleszkedésük továbbfejlesztése, a szektagatok kedvező befolyásolása és a szabálytalanságok megelőzése érdekében.

A szekta tevékenységének visszaszorítására jobban fel kell használni a protestáns és kisegyházak lehetőségeit és ösztönözni kell őket, hogy lépjenek fel a szekta negatív tevékenysége ellen.

Budapest, 1975. május 2.

2.

Állami Egyházügyi Hivatal
Budapest
VI. Lendvay utca 28.

Fenti számra hivatkozva a hitoktatásra történő beíratások, valamint a vallásoktatást pótló egyházi tevékenységről, annak tapasztalatairól jelentésemet az alábbiakban teszem meg.

Megyéink területén a vallásoktatásra történő beíratásokat az azzal kapcsolatos tapasztalatokat minden évben a Megyei Művelődési Osztály vezetőjével szoktuk megtárgyalni. Az osztályvezető által megbízott elvtárssal szoktunk tájékozódni a helyszínen az illetékes szervek vezetőitől az elmúlt év tapasztalatairól, a várható helyzetről, melynek alapján tesszük meg javaslatainkat a tennivalókra. Közösen ellenőriztük a beíratásokat a megye területén. A beíratások ez évben is nyugodt légkörben zajlottak le, sem egyházi, sem állami részről nem tapasztaltunk szabálytalanságot, törvénysértést.

A vallásoktatásra jelentkezők száma a múlt évi 176-ról 132-re, 0,33%-ról 0,26%-ra csökkent.

Felekezeti szerinti megoszlás, a beírt 132 tanuló közül 120 római katolikus 12 református.

Megyéink területén az elmúlt időszakban 116 általános iskola-igazgatóság területén szűnt meg a vallásoktatás. Ez évben egy iskolában szűnt meg a vallásoktatás jelentkezés hiányában.

A megszűnt iskolai hitoktatást a római katolikus egyház az érsek, püspök buzdítása, valamint a papok szorgoskodása alapján templomi katekézis oktatással próbálja pótolni. Hangzott el a papok részéről az utóbbi időben olyan vélemény, hogy az iskolai hitoktatást templomi katekézissel próbálják megoldani. Megyéink területén már évek óta minimálisra csökkent a vallásoktatásra jelentkezők száma, azonban ezt a katekézis oktatással, sem egyéb egyházi tevékenységgel nem tudták ellensúlyozni. A katekézis oktatásra járók száma 600-700 fő között van az összes tanuló 2,5-3%-a. Az a tapasztalatunk, hogy a katekézisére járó tanulók elsőáldozásra készülnek, így a fenti szám beolvad az elsőáldozók létszámaiba. Az a tapasztalatom, hogy a katekézis oktatást nem a megállapodás alapján tartásuk [sic!] , nem az istentisztelet keretében, ahol felnőttek is jelen vannak, hanem külön erre a célra hívják össze a gyerekeket hétköznap, vasárnap a templomba, helyenként fűtésre is alkalmas, bár a templommal összefüggő helyiségbe. /Pl. Jászberény főplébánián a templom mellé „lomtár céljára” építettek egy helyiséget, melyet katekézis oktatásra használnak./

Az oktatás az iskolai hitoktatás időtartamában, heti két órában történik, valamint módszerét tekintve is hasonló. Érdeklődésemre elmondták, hogy más megyékben is csinálják sőt van olyan hely, ahol szemléltető eszközt is használnak, még vetítenek is.

Református egyházi részen 1 helyen tapasztaltam, hogy biblia óra tartásával pótolják az iskolai hitoktatást. Evangélikus részen nem tapasztaltam, hogy külön gyermek istentiszteletet tartanak.

A hitoktatási engedélyeket a Művelődésügyi Osztály szeptember 4-én kiadta. Jelentésem megírásáig sem a beíratkozással, sem az oktatás beindulásával kapcsolatban panasz nem érkezett.

Szolnok, 1971. szeptember 27.

Elvtársi üdvözléssel:
Cseh Lajos egyházügyi tanácsos

3.

Állami Egyházügyi Hivatal Elnökének
B U D A P E S T

Kedves Elvtársak!

Hivatkozási számú rendelkezésre, az 1975/76. évi hittanbeíratások tapasztalatairól jelentésemet az alábbiakban teszem meg:

1./ A megye 7 iskolájában folyik hittan oktatás összesen 42 gyermek részére. A hittanbeíratással kapcsolatos előírások és feltételek mindenütt biztosítottak voltak. Ennek egy részét helyszínen ellenőriztem.

A hittanbeíratáskor, vagy az iskolai év megkezdésekor nem volt semmiféle nézeteltérés. Tanácsi, tanügyi vagy egyházi részről ezideig senki nem tett észrevételt.

Az MTVB Művelődésügyi Osztály vezetője a hitoktatóknak a megbízatást kiadta.

2./ Az egyházi személyek a hittanbeíratás szorgalmazása tekintetében nem mutattak aktivitást. Nem volt tapasztalható – egy kivételtől eltekintve, – hogy a szülők csoportosan, vagy egyéb demonstratív módon léptek volna fel gyermekük beíratása érdekében. Szórványosan egyesével jelentek meg a meghirdetett időben és helyen.

A szolnoki járáshoz tartozó Kenderes községben tudunk arról, hogy a hívők egy csoportja autóbusszal a beíratást megelőzően búcsúra ment. A hittanbeíratáskor a pedagógusok érdeklődésére a beíratás céljából eljáró szülők viszonylag egyhangúan mondták, hogy van rá törvény „miért ne volna az jó, ha beíratják a gyerekeket”. Feltételezik a helyi elvtársak, hogy ez a „hangadás” a csoportos búcsúra való utazáskor történhetett.

Egyéb észrevételem, vagy javaslatom, – e témakörbe nincs.

A járáások, városok adatait tartalmazó statisztikát javítva csatolom. A javításra azért volt szükség, mert a tanévkezdést követően a szolnoki járás két községében /Besenyszögön 2, Tiszajenőn 1/ három szülő kérte gyermekének a beíratás közlő közlő törlesztését.

S z o l n o k, 1975. október 7.

Elvtársi üdvözléssel:
/: Elek Lajos :/

4.

**ÁLLAMI EGYHÁZÜGYI HIVATAL
B U D A P E S T**

Kedves Elvtársak!

Hivatkozással a 25-2/1978. sz. rendelkezésre az 1978/79. tanévi vallásoktatásra történő beíratásokról jelentem:

a./ Az általános iskolai tanulók száma:	49, 121 fő
Ebből vallásoktatásra jelentkezett:	15 fő
A tanulók:	0,03%
Alsó tagozatos tanulók száma:	25,300 fő
Ebből vallásoktatásra jelentkezett:	11 fő
Az alsó tagozatosok:	0,04%
Felső tagozatos tanulók száma:	23, 821 fő
Ebből vallásoktatásra jelentkezett:	4 fő
A felső tagozatosok:	0,01%

b./ A megyében az általános iskolai igazgatóságok száma: 104

Az általános iskolai igazgatóságok közül vallásoktatásra 4 igazgatóságon volt jelentkezés, az iskolák 4%-ában.

A négy iskola megoszlása:

Szolnoki járás,	1 iskola
Tiszafüredi járás,	1 iskola
Szolnok városkörnyéki község,	1 iskola
Túrkeve város,	1 iskola

A hittanbeíratások idején nézeteltérés vagy egyéb probléma nem merült fel.

Jelentem továbbá, hogy ahol vallásoktatásra jelentkezés történt a Művelődésügyi Osztály az illetékes lelképásztoroknak a hitoktatói megbízást kiadta. Az elmúlt évek gyakorlatának megfelelően ez évben is az egyes helyiségekben jelentkezők alacsony száma miatt a hitoktató az iskolai hittanoktatásra jelentkezőket bevonja a templomi hitoktatásra járók közé.

Szolnok, 1978. október 10.

Elvtársi üdvözzel:
/: Elek Lajos :/

**The Veszprém Diocese's Lower Clergy Disciplinary Affairs
and Conflicts between 1847–1849**

Fogl, Krisztián Sándor

Throughout centuries, the clergy was the Hungarian society's intellectual layer: the priest, who had studied Latin, stood at the head of the church community, his authority filled in an important position in the life of the congregation. The confrontation between the priest and his congregation was caused by either the abolition of the tithe or revolutionary promises (freedom, equality, brotherhood), and the philosophy, characterized by the supremacy of reason of the Enlightenment, re-evaluated the social status of the clergy.

In this essay, the author is searching for the answer to his question, how did the revolutionary events of the years 1848–1849 affect the attitude and disciplinary life of the diocese's lower clergy?

The main sources for the essay can be found in the Veszprém Archi-episcopal and Chapter Archives, the church authority containing official correspondents was *Acta Dioecesana*. In this fond the short Regestas Holy See records are included, which contain counts of indictment, which served as main starting points, further more the author carried out research about accusation letters and decanal reports. The method for approaching the topic was a micro-history, inasmuch as the sources enabled him to do so.

In the first casework, the author has carried out research about György Huszár (1811–1853), the priest of Sümegecsehi (1845–1851), and his relationship with his congregation. The sources he found for the research were the Holy See records, accusation letters and also the Sümegecsehi parish's *Historia Domus*. These sources made it possible to write a micro-history essay. In the second casework, he wrote about János Nemesovits (1800–1863), who was a member of the church, who struggled with disciplinary problems. The records of *Acta Personalia* between 1826–1835 constitute a valuable source for this period of his life, but Nemesovits' long letters also make up an important starting point for the reconstruction of his biography. One can state, both priests considered their clerical profession as an opportunity for rising on a social ladder. It comes to light how Veszprém's old priests' institution (named after Saint Paul) saw their situation (one can read about this in Gábor Fittler's [1801–1865] and Sándor Szalay's [1801–1855] letters of complaints). The examined cases are general on the one hand gave a micro-historical research, on the other hand it is certain, that the priests, who were part of the militia or the army, were not always patriotic. Sometimes they joined the army, because they were neglected or they needed money, thus they were hoping for a better future. The priests who were condemned for moral sins usually found it hard to return into the priests' society.

Jewish Question in the Leading Catholic Dailies in the Second Polish Republic

Debreceni, Péter

The power and influence of the Roman Catholic Church was emerged among the other Church (and their religious organizations) in the interwar Poland. The Church declared its independent even so they had tight and varied relationships with the other political groups from this period. Furthermore they had a significant effect over the life of the social organizations.

Churches – thanks to their ballasted financial background – had a main role in the Polish life of press. The Catholic press was started to develop in the end of 19 century and few decades later they had some very important and outstanding number of copies printed papers. From these press, as a daily was a prominent product the *Mały Dziennik*, which was founded in May of 1935. The newspaper has achieved tremendous success during our era. Its workers (editors or journals) strongly connected with the anti-Semitic ‘endecja’ (‘National Democratic side’).

The *Mały Dziennik* has very quickly became popular and all part of society found itself readers. The tone of the daily sometimes was radical: they supported the economical boycott against the Jewish community and without any criticism accepted the Nuremberg Laws. They propagated the fight against the freemasonry and Jewish society, furthermore in their journalism were perceptible the strongly anti-communist and anti-German ideology.

The *Głos Narodu* had an other role in the Polish press at the time. The daily was printed only in few thousand issue (as against with *Mały Dziennik*, which was printed about 120 thousand issue), mainly target for the intellectuals. Its editor was a famous priest, Jan Piwowarczyk. The paper did not escape the anti-Semitic tone also, some workers raise the ghetto-question, too.

The Effects of the Church Acts of 2011-12 on the Pentecostal Church of Hungary

Nagy, Balázs Milán D.

The essay investigates the effects of the Church Acts of 2011–2012 on the Pentecostal Church of Hungary (PCH). Many smaller congregations initiated negotiations with the leadership of the PCH, when they learnt about the new law amendment. Most of these congregations realized, that they are likely to lose their status as a church. The Pentecostal Leadership intended to help, as opposed to this they also realized that they must also elaborate new church structure, and church leadership.

The essay consists of 4 main chapters. The first chapter examines the different law amendments, and also the direct reactions of the PCH. In the second chapter, all structural and executive alterations are examined that needed to take place for this cooperation. The third chapter reports the main discussions between the joining congregations and the PCH. The fourth chapter investigates the relational changes between the joined congregations and the PCH.

The essay uses mostly primer sources, both written and oral, but also refers to some seconder sources.

Rescue Action for the Hungarian 'Christian Press' in 1926

Fazekas, Csaba – Klestenitz, Tibor

This paper includes an interesting a formerly unpublished letter written by János Zichy (1868–1944) in April 1926 with a detailed introduction of the circumstances. Zichy was a famous a well-known public figure of the Hungarian Christian policy from the end of the 19th century. In the interwar Hungary he was the president of the 'Christian National Economic Party' (= Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt), head or leader of different social and political societies. Nevertheless the Zichy's most important position was the presidency of the 'Central Press Company' (= Központi Sajtóvállalat). These company organized the Conservative Catholic press movement in Hungary and published the most wide-spread dailies of the Hungarian right. (*Nemzeti Újság* = 'National Press' and *Új Nemzedék* = 'New Generation'.)

The 'Central Press Company' always had financial problems, the conditions were solved only in short periods. (E.g. by funding a new Public Limited Company, new investors etc.) In the middle of the 1920's Zichy and his fellows gave up their oppositional political position and supported the prime minister, István Bethlen's consolidation policy. The 'Christian press' met with newer and newer financial problems in connection with the concurrency fight with the liberal press and the lost of daily issues. Zichy wrote a lot of letters to the Hungarian Bishops' Conference and the rich and important figures of the social life.

The here published letter was addressed to Tasziló Festetics (1850–1933). Zichy gave a detailed analysis about the situation of the 'Christian

press' and asked Festetics to support the 'Central Press Company'. He declared the highly importance of the 'Christian press' in the current political fights, moreover its missionary position in the future of the mankind. Zichy not only asked financial support from the rich earl, but illustrated the Hungarian press market with detailed data, so it is a very interesting source for the Hungarian church, political and press history, too.

Documents about Church Policy in Szolnok County from the 1970's

Beke, Péter

The author collected four documents about the state church policy in the 1970's focusing on Szolnok county. The first document is the primary source of the Hungarian church policy in the 1970's: a summary from the decision made by the Political Committee of the HSWP (Hungarian Socialist Worker Party) on 4th December 1973. According to this document, the question of the 'clerical reaction' was a political question for the state authorities. To solve this problem, the SOCA (State Office of Church Affairs, in Hungarian: ÁEH) tried to influence the Hungarian Catholic high clergy and the Protestant deans politically. The document tells about the necessary awareness to the different churches and denominations in Hungary and the coordination of the state authorities' political work on every level. The other three documents show how the theory worked in practice; they inform us about the route of information about religious education from the local to the national level.

**A húsvéti *Exsurge*-vasárnaptól a visegrádi székes-
egyházig
(Eberhard Windecke magyarra fordítva az 1384–
86-os évek magyarországi eseményeiről)**

Süttő Szilárd

Az egyetemi oktatásban jó szolgálatot tesznek a középkori források magyar fordításai, és ezek megfelelő kommentárral ellátva a kutatást közvetlenül is előbbre vihetik. A dolog jelentőségéből természetesen adódik az is, hogy rossz fordítások és jegyzetek inkább ártanak, semmint használnának valamit. Az alábbiakban tehát a fordítás és a jegyzetelés megbízhatósága szempontjából vizsgáljuk meg Eberhard Windecke Zsigmond királyról és koráról írt műve – néhány éve az MTA Történettudományi Intézete kiadásában megjelent – magyar fordításának¹ 10. és 11. fejezetét,² amelyek 1384–1386-os magyarországi eseményekről tudósítanak.

Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy az egész munka – legalábbis fursának nevezhető módon – úgyszólván nélkülözi a tudományos apparátust. Mind a címlapon bevezető tanulmánynak, a kötetben pedig előszónak nevezett írás,³ mind a jegyzetek⁴ hivatkozások nélkül készültek: „fides apud autorem”, azaz a szerző, jelen esetben Skorka Renáta tekintélye magában áll az ezekben olvashatók mögött. Ez azért kevés, legalábbis sokak számára. A kötet végén található ugyan egy rövidke lista „Felhasznált források és irodalom” címmel,⁵ a „Források” közt 6, az „Irodalom” részben pedig 21 tétellel, de ez a konglomerátum aligha alkalmas a kommentárok alátámasztására, már csak az itt felsorolt művek csekély száma és szeszélyes kiválasztása miatt is. Például a források közé a fordító még az előszóban a fordítás alapjaként megjelölt munkát⁶ sem vette fel, amelynek címeírása így egyszerűen hiányzik a kötetből.⁷

A szakirodalmi összeállítás sem problémamentes: ha – és ez nyilvánvaló – ez a 21 cím nem a teljesség igényével lett összeválogatva, akkor miféle szempont érvényesült a szelekciónál? Még nagyobb gond, mint az előbb

¹ Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Ford., sajtó alá rend. és a bev. tanulmányt írta: Skorka Renáta. Bp., 2008. (História könyvtár. Elbeszélő források 1.) (továbbiakban: WINDECKE/SKORKA.)

² Uo. 26. p.

³ Uo. 7–18. p.

⁴ Uo. 355–397. p.

⁵ Uo. 443–444. p.

⁶ „Jelen kötet alapjául Wilhelm Altmann 1893-ban Berlinben megjelent kritikai kiadása szolgált.” WINDECKE/SKORKA. 17. p.

⁷ Igaz, hogy aki dolgozott már Windecke szövegével, az rögtön tudja, miről van szó, aki pedig még nem, az meg rájöhet, de talán nem ok nélkül elterjedt szokás a fordításban feltüntetni, hogy tulajdonképp mi fordítottatott le. Itt: Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds. Zum ersten Male vollständig herausgegeben von Dr. Wilh. [Wilhelm] Altmann. Berlin 1893. (továbbiakban: WINDECKE/ALTMANN.)

utaltunk rá, hogy a hivatkozások hiánya miatt az irodalomlista nem kapcsolódik szervesen a jegyzetekhez. Szerepel benne ugyan néhány szűkebb témát feldolgozó tanulmány, melyeknek címe többé-kevésbé leírja tartalmukat, és így a kíváncsi olvasó a szövegből vagy a jegyzetkből nyert értesülésekhez adott esetben kapcsolhat némi érdeklődésének megfelelő szakirodalmat, de vannak terjedelmes összefoglaló művek is, amelyek esetleg elszórva és nem könnyen megtalálhatóan tartalmazzák az illető kérdésben releváns információkat. A 21 tétel egyike például a *Lexikon des Mittelalters* tíz kötete, amelyeket ha valaki szorgalmasan végigolvas, bizonyára megtalálja azokat a helyeket, amelyek a jelen mű egyik-másik jegyzetével kapcsolatosak, de a kevésbé kitaratók esetében ez nem működik. Az pedig e listából semmiképp sem derül ki, hogy a fordító-jegyzetelő az egymásnak sokszor ellentmondó munkák közül mikor melyikhez tartotta magát.

Magára a két kérdéses fejezetre térve megjegyzéseinket kezdjük azzal, amivel Windecke is kezdi munkájának e részét: a ma Mátyás-templom néven emlegetett budai Nagyboldogasszony-templom tornyának leomlásával. Ezen esemény napját Windecke a következőképp adja meg: „also man zalt von gotes geburt 1300 und 84 jore an dem sondag, also man singet ‚exurge‘.”⁸ Altmann az „exurge” szóhoz lábjegyzetet illesztett, amelyben értelmezte és – hibásan, figyelmen kívül hagyva, hogy szökőévről van szó – fel is oldotta a keltezt: a húsvét előtti 8. vasárnapról van szó, amelyet február 14-e helyett 13-ára tett.⁹ Skorka Renátánál a szöveg így hangzik: „amikor az Úr 1384. évét írták, azon a vasárnapon, amelyen az *Exsurge Dominét* szokták énekelni”,¹⁰ az „Exsurge Dominét” szavakhoz fűzött jegyzet pedig összesen és szó szerint a következő: „A »Kelj fel, Uram« kezdetű keltegető ének a húsvéti szertartás része volt.”¹¹

Csak hogy itt szó sincs húsvétről, húsvéti szertartásról, vagy éppen keltegetésről, bármit is értsen ez alatt Skorka Renáta, hanem a húsvét előtti 8. vasárnapot jelölte meg a szerző, a középkorban teljesen szokványos módon.¹² Úgy tűnik, a fordító nem volt tisztában az „introitus missae” (misekezdet) fogalmával, vagy legalábbis a középkori keltezésekben bírt szerepével, és talán ezért is egészítette ki alaptalanul az – itt is, mint általában – magában álló „exurge” igét. Az efféle keltezések feloldása azonban nem nagy művészet, a Miskolci Egyetemen például a történelem szakos hallgatók az alapképzés (BA) első évének első felében tanulják. – Ha azonban a szerzőnek ilyesféle gyakorlatok hiányoztak is praxisából, az általa használt kritikai kiadás imént idézett jegyzete akkor is felvilágosíthatna volna, hogy a szöveg mit jelent.

⁸ WINDECKE/ALTMANN. 12–13. p.

⁹ „= 8. Sonntag vor Ostern (1384 Febr. 13.)” – WINDECKE/ALTMANN. 13. p., 1. sz. jegyz.

¹⁰ WINDECKE/SKORKA. 26. p.

¹¹ WINDECKE/SKORKA. 357. p., 62. sz. jegyz.

¹² Ld. Oklevéltani naptár. Brinckmeier, Grotefend és Knauz művének felhasználásával szerk.: Szentpétery Imre. H.n. [Bp.], 1912. (Reprint: Bp., 1974.) (továbbiakban: SZENTPÉTERY, 1912.) 15., 45. p.; SZENTPÉTERY IMRE: A kronológia kézikönyve. A Chronologia [1923.] és az Oklevéltani naptár [1912.] összevont, javított és bővített kiadása, a szerző hagyatékának felhasználásával sajtó alá rend.: Gazda István. Kieg.: Érszegi Géza – Raj Tamás – Szögi László. Bp., 1985. 44. p.

Egy másik csúnya kronológiai hiba is éktelenkedik a vizsgált két fejezetben, nevezetesen a II. (Kis) Károly ellen elkövetett merénylettel kapcsolatban. Ennek idejét Windecke egy évet tévedve,¹³ de a napot pontosan eltalálva adja meg: a 11. fejezet címében az „an dem andern tage noch sant Dorotheen tag” szavakkal,¹⁴ és csaknem ugyanígy két sorral alább, a szövegben is: „an dem andern tag noch sant Dorotheen tag”.¹⁵ A második említéshez jegyzetet is fűzött Altmann, benne korrekten február 7-ével oldva fel a kérdéses nap középkori megjelölését.¹⁶ Mi lesz ebből Skorka Renátánál? A fejezet címében és szövegében egy kissé átstilizálva az eredetit, de tartalmilag helyesen „Dorottya másnapján”, ill. „Szent Dorottya utáni napon” áll, a „másnapján” szóhoz illesztett jegyzetben viszont meglepően az „1386. február 6.” feloldás olvasható.¹⁷

Miért gond ez? Magában az, hogy Szent Dorottya ünnepe február 6-ára esik,¹⁸ és így a rá következő napot 7-e helyett tévesen teszi 6-ára a jegyzetek összeállítója, a feljebb említett kronológiai tájékozatlanság nélkül csak kisebb melléfogásnak, esetleg ki nem javított elgépelésnek tűnne. Nagyobb baj az, hogy Skorka Renáta újfent rosszra cserélte, amit Altmann annak idején helyesen írt le; és ha ez utóbbi jegyzeteiről szólva igaz is, hogy „a száz évnél is idősebb magyarázatok jelentős kibővítésre, olykor korrekcióra szorultak”,¹⁹ azért más dolog valamit indokolt esetben korrigálni, és más egyszerűen figyelmen kívül hagyni.

Honnan tehát a rossz dátum? Ki tudja. Mindenesetre érdekes, hogy Windecke szövegének – a kritikai kiadást jóval megelőző, nem túlzottan sikeres – átültetése modern német nyelvre hogy adja vissza a kérdéses szavakat: „am Tage nach Dorotheentage (6. Febr.)” ill. „am Tage nach St. Dorotheentage”.²⁰ Ha tehát valaki nem nézné az eredeti szöveget és a hozzáfűzött jegyzeteket, akkor könnyen eltéveszthetné, hogy a zárőjelezett február hatodika az ünnepre, vagy az ünnep másnapján történetekre vonatkozik-e. Persze csak akkor, ha nem nézne utána sem az ünnepnek, sem a történéseknek.

Ebben az esetben ugyanis nem lényegtelen az sem, hogy messze nem egyedül Windecke tudósít a merényletről, hanem ez az esemény az egész magyar középkor egyik leghíresebb jelenete, nagyon sok korabeli és közel egykorú említéssel.²¹ Ezek alapján biztosra vehető, hogy 1386. február 7-én történt.²² Mozgalmassága, izgalmassága és tényleges politikatörténeti je-

¹³ 1386 helyett 1385-re teszi, ahogy erre már Altmann felhívta a figyelmet: WINDECKE/ALTMANN. 13. p. 6. sz. jegyz.

¹⁴ WINDECKE/ALTMANN. 13. p.

¹⁵ Uo.

¹⁶ WINDECKE/ALTMANN. 13. p., 7. sz. jegyz.

¹⁷ WINDECKE/SKORKA. 358. p., 65. sz. jegyz.

¹⁸ Ld. pl.: SZENTPÉTERY, 1912. 44. p.

¹⁹ WINDECKE/SKORKA. 17. p.

²⁰ Das Leben König Sigmunds von Eberhard Windecke. Nach Handschriften übersetzt von Dr. [Theodor] von Hagen, Leipzig, 1868. (továbbiakban: WINDECKE/HAGEN.) 13. p.

²¹ Ld.: SÜTTŐ SZILÁRD: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II. köt. Szeged, 2003. (továbbiakban: SÜTTŐ, 2003.) I. 111–113. p.

²² SÜTTŐ, 2003. I. 120. p., 669. sz. jegyz.

lentősége miatt ezt nemcsak önmagában, illetve a szűkebb értelemben vett korával foglalkozó dolgozatokban és monográfiákban tárgyalják,²³ hanem összefoglaló magyar történeti művekben, kézikönyvekben, egyetemi tankönyvben, népszerűsítő munkákban is rendszeresen említik a kezdetektől fogva, természetesen február 7-ére téve.²⁴ Illik tehát ezt ismerni, legalábbis akkor, ha valaki erről szóló középkori híradást jegyzetel.

A fordítással is vannak bajok. Ezek között az még jelentéktelen, mondhatni izlés dolga, hogy a fordító – feltételezhetően a jó hangzás, a gördülékenység miatt – javítja az eredeti stílusát, elkerüli szóismétléseit, mint pl. a következő esetben: „Erzsébet királynét, Lajos király özvegyét, és lányát, Máriát, a jelenlegi magyar király, Zsigmond első hitvesét”²⁵ – ami az eredetiben a következőképp áll: „die konigin Elisabeth konig Ludewiges hußfrouwe und Maria ir dochter, des ietzunt koniges Sigemontz erst hußfrouw”.²⁶ A valóságnak természetesen megfelel, hogy Erzsébet Lajos özvegye volt, Mária pedig Zsigmond hitvese, de Windecke mindkétszer ugyanazt a szót használta: „hußfrouwe,” illetve „hußfrouw”, azaz egyszerűen feleségnek nevezi a két nőt. – E sorok írója szerint ugyan, különösképp történelmi jelentőséggel bíró szövegek fordítása során, jobb az eredeti esetlenségeit, sutaságait meghagyni, semmint ezeket a szöveghűség rovására javítgatni, de mindennek túlzott jelentősége nincs.

- ²³ Messze nem a teljesség igényével: ASCHBACH, JOSEPH: *Geschichte Kaiser Sigmund's*. 4 köt. Hamburg, 1838–1845. I. 30–32. p.; MÁRKI SÁNDOR: *Mária Magyarország királynéja, 1370–1395*. Bp., 1885. (továbbiakban: MÁRKI, 1885.) 82–86. p., az időpontra küln.: 82. p. 5. sz. jegy.; PÓR ANTAL: *Kis Károly és Erzsébet utolsó évei*. In: *Századok*, 1896. 2. sz. 129–147. p. (továbbiakban: PÓR, 1896.) 139–142. p.; FÜGEDI ERIK: „Könyörülj, bánom, könyörülj...” H.n. [Bp.], 1986. (Labirintus) (továbbiakban: FÜGEDI, 1986.) 106–109. p.; SÜTTŐ SZILÁRD: *A II. (Kis) Károly elleni merénylet 1386. február 7-én*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2000. 2. sz. 379–394. p.; BERTÉNYI IVÁN: *Beszélhetünk-e kettős uralomról hazánkban (II.) Kis Károly országglása idején? (1385. december 31. – 1386. február 7.)* In: *Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva. Bp., 2005. 21–29. p., 28–29. p.; SÜTTŐ SZILÁRD: *Volt-e kettős uralom Magyarországon Kis Károly országglása idején? (Válasz Bertényi Ivánnak.)* In: *Aetas*, 2006. 2–3. sz. 232–246. p., 245–246. p.; BERTÉNYI IVÁN: *Kettős hatalom hazánkban 1386 elején (Viszontválasz Süttő Szilárdnak)*. In: *Aetas*, 2006. 2–3. sz. 247–256. p., 255. p.
- ²⁴ Csak jelzésszerűen: *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata a STEPHANO KATONA*. Tom. IV. ordine XI. (1382–1410) Buda, 1790. 136–153. p., az időpontra küln.: 142–143. p.; KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD: *Magyarország emléknapi ezeréves történetében*. Bp., 1882. [Reprint: Bp., 1993.] 68–69. p.; HÓMAN BÁLINT – SZEKFŰ GYULA: *Magyar történet*. I–V. köt. Bp., 1935–1936. (2. kiad.) II. köt. (továbbiakban: HÓMAN–SZEKFŰ, 1936.) 320–321., 664. p.; *Magyarország történeti kronológiája*. Főszerk.: Benda Kálmán. 1. köt. Szerk.: Solymosi László. Bp. 1981. (Az 1310–1386. évekre vonatkozó rész [192–228. oldal] KÖRMENDY ADRIENNE munkája.) 228. p.; ENGEL PÁL – KRISTÓ GYULA – KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története, 1301–1526*. Bp., 1998. (Osiris tankönyvek) 124., 408. p.; BERTÉNYI IVÁN – SZENDE LÁSZLÓ: *Anjou-királyaink és Zsigmond kora*. Bp., 2011. 70., 145. p.
- ²⁵ WINDECKE/SKORKA. 26. p.
- ²⁶ WINDECKE/ALTMANN. 13. p.

Annál inkább annak, amikor a fordítás értelmezésbe csap át, különös-képp, ha ez az értelmezés balul sül el. Skorka Renátánál egyszerűen a következőképp van megnevezve az, aki 1386. július 25-én fogságba ejtette Erzsébetet és Máriát: „Horváti János”.²⁷ A névhez fűzött, csaknem 17 soros jegyzetben²⁸ egy szó sincs arról, hogy került Horváti János a szövegbe, helyette inkább az 1382 és 1387 közti magyar politikátörténetről lehet olvasni valamit. Pedig ezt a nevet nagyon meg kellett volna magyarázni, ugyanis Windeckénél csak a következő áll: „Jannis der Crützer”,²⁹ illetve szövegvariánsként meg van adva még a „Janüs wann der Crewtzer” változat is, a „wann” után jelezve a kiadó sejtését, miszerint a szó a ’bán’ helyett áll.³⁰ Ez minden bizonnyal igaz, de a „horvátok bánja” értelmet, amit a feljebb már idézett Hagen és Altmann is tulajdonított a kifejezésnek,³¹ alighanem a tárgyalt események – a 19. századi Németországban még magától értetődőnek nevezhető – hézagossága hívta életre. Minthogy azonban a ’kreuzer’ szó itt minden bizonnyal ’keresztes’, ’keresztes lovag’ értelemben áll,³² így Windecke alighanem a Diakovár és Gara közti rajtaütés két János keresztnévű vezetőjét,³³ a kortársaktól általában János bánként emlegetett³⁴ Horváti Jánost és a keresztes („cruciferum”)³⁵ Jánost, azaz Palisnai János vránai perjelt gyúrta össze egy személlyé. – Persze lehet, hogy Skorka Renáta a fenti magyarázatot nem ismerte,³⁶ vagy ugyan ismerte, de nem tartotta valószínűnek. Bárhogya is volt azonban, azzal, hogy a számára érthetetlen szöveg jelentette problémát elkente, ahelyett hogy megoldotta, vagy legalább jelezte volna, a szöveget eltorzította és megfosztotta egyik legérdekesebb magyar vonatkozású részletétől.

Mint ahogy egy másiktól is. Az imént említett rajtaütés brutális, a kor és a szereplők bemutatására azonban nagyon alkalmas momentuma, amit Windecke röviden így említ: „do wart Garan Niclaus das houbet abgeslagen und wart der konigin also blütig in den wagen geworfen.”³⁷ Ez annyit je-

²⁷ WINDECKE/SKORKA. 26. p.

²⁸ WINDECKE/SKORKA. 357–358. p., 64. sz. jegy.

²⁹ WINDECKE/ALTMANN. 13. p.

³⁰ „Janüs wann (= Ban?) der Crewtzer” (Így az eredetiben.) – WINDECKE/ALTMANN. 13. p. e.) jegyz.

³¹ „der Ban der Kroaten Johann [Horwath]” – WINDECKE/HAGEN. 12. p.; „der Ban der Kroaten Johann Horvathy” – WINDECKE/ALTMANN. 13. p. 4. sz. jegyz.

³² Ld.: „kreuzer m. Kreuzfahrer”, ill. „kreuz(ig)er m. Kreuzfahrer”. (Az „m.” természetesen a hímnemű főnevet jelzi.) GÖTZE, ALFRED: Frühneuhochdeutsches Glossar. Berlin, 1967. (7. kiad.) (Nachdruck 1971.) 142. p.

³³ SÜTTŐ, 2003. I. 141. p.

³⁴ SÜTTŐ, 2003. I. 116–117. p.

³⁵ Pl.: PESTY FRIGYES: Krassó vármegye története. III. köt. Oklevéltár (1230–1518) Bp., 1882. 165. p.; Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez. I. köt. 1214–1457. Szerk.: Varjú Elemér. Bp., 1908. 390. p.; SÜTTŐ, 2003. II. 472. p. (832. sz. oklevél).

³⁶ Bár erről már korábban lehetett olvasni: SÜTTŐ, 2003. I. 117. p., 654. sz. jegyz. (Más adattal is.)

³⁷ WINDECKE/ALTMANN. 13. p. A „do wart” szavakhoz fűzött jegyzetben (Uo. 13. p. g.) jegyz.) olvasható szövegvariáns szerint: „und slügen Garan ... abe und warfen es”, aminek ugyanaz az értelme.

lent, hogy „akkor leütötték Garai Miklós fejét, és azt azon véresen bedobták a királynőnek a kocsiba.” E sorok szerzőjének tudtával ezt az egyszerű német mondatocskát korábban mindenki így fogta fel – nem is nagyon lehet másképp érteni –, és a jelenet plaszticitása miatt ezt a gesztust a királynék fogságba esésének leírásakor meg is szokás említeni.³⁸ Skorka Renátánál azonban a „der konigin” alany lesz, s így nála nem a levágott fej vérzik, hanem a királynő, mint ahogy a kocsiba sem az előzőt, hanem az utóbbit dobják: „Garai Miklósnak fejét vették, a sebeitől vérző királynőt akarata ellenére egy hintóba lökték”.³⁹

Hogy ez honnan jött neki, nehéz lenne megmondani, mert még a korábban idézett Hagen-féle fordításban sincs szó ilyesmiről, az ugyanis pontosan adja vissza az ötödfélszáz évvel korábbi szöveget.⁴⁰ Skorka változata azonban nemcsak a német eredetivel és annak korábban egyöntetű értelmezésével összeegyeztethetetlen, hanem a plauzibilitás igényével is, azaz Windecke verziója jóval hihetőbb, mint Skorka Renátáé. Először is, ami a vért illeti: a frissen levágott fej magától értetődően véres, de mitől vérezne a királynő? Skorka a királynő sebeiről ír, de ezzel – úgy tűnik – egyedül áll. Az 1386. július 25-én Diakovár és Gara közt történekről számos egykorú vagy közel egykorú forrás tudósít,⁴¹ mély megbotránkozással ecsetelve a királynékkal megesett méltánytalanságokat, köztük a magukkal vitt értékek elrablását is, de közülük egyik sem említ olyasmit, hogy akár Erzsébet, akár Mária a rajtaütés során megsérült volna. Alig hihető, hogy egy ilyen súlyú tény hallgatással mellőztek volna a kortársak, vagy akár maga Mária királyné ne tartotta volna ezt említésre méltónak. – Az sem világos, miért kellett volna a királynőt hintóba kényszeríteni. Ha addig nem volt a kocsiban, akkor honnan kerítették elő?

Nyilvánvaló, hogy Windecke műve nem Szentírás. A királynék fogságba esésénél nem volt jelen, tévedhetett. Ráadásul pont az ekkor történtek egy másik, talán a levágott fej kocsiba vetésénél is híresebb és a romantikus történeti festészetnek is témát adó⁴² mozzanatával, Garai Miklósnak a királynék kocsija melletti – Thuróczy híradásából ismert⁴³ – vitézkedésével kapcsolatban fogalmazott meg alaposnak tűnő kételyt néhány éve Zsoldos Attila.⁴⁴ Egyáltalán nem lehet tehát kizárni, hogy a későbbi kutatás ezzel a fej-üggel kapcsolatban is talál majd valamit, ami többé-kevésbé megkérdőjelezi a történet hitelességét, és ha lesz valami erre vonatkozó eredmény, annak mindenképp ott a helye a jegyzetek közt. A szöveget azonban – persze, ha egyáltalán megérti a fordító – tiszteletben kell tartani.

³⁸ MÁRKI, 1885. 97. p.; PÓR, 1896. 146. p.; HÓMAN–SZEKFŰ, 1936. II. 322. p.; FÜGEDI, 1986. 130. p.; SÜTTŐ, 2003. I. 142. p.

³⁹ WINDECKE/SKORKA. 26. p.

⁴⁰ „Dem Nikolaus Gara wurde das Haupt abgeschlagen und der Königin blutig in den Wagen geworfen”. – WINDECKE/HAGEN. 12. p.

⁴¹ Ld. SÜTTŐ, 2003. I. 140. p., 787. sz. jegyz.

⁴² Ld. FÜGEDI, 1986. 10. és 11. sz. kép. (A 128. és 129. oldalak között.)

⁴³ THUROCY, JOHANNES DE: Chronica Hungarorum. I. Textus. Ediderunt: Galántai, Elisabeth – Kristó, Julius. Bp., 1985. 205.

⁴⁴ ZSOLDOS ATTILA: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp., 2005. 168–169. p.

Skorka Renáta szolgál még további meglepetéssel is. Windeckének a II. (Kis) Károly temetéséről szóló mondatát így adja vissza: „A királyt a visegrádi Szent András-székesegyházban temették el.”⁴⁵ Az e mondathoz kapcsolt jegyzet a következő: „Kis Károlyt egyházi kiközösítés miatt csak 1390-ben temették el a Visegrád melletti Szent András bencés kolostorban.”⁴⁶

A kisebbik baj itt az időpont: a helytelen 1390-es évszám még Márki Sándorra⁴⁷ nyúlhat vissza, aki nyilván rosszul értette a kiközösítve meghalt uralkodó egyházi temetését engedélyező pápai bulla⁴⁸ keltezésében előforduló „Pontificatus nostri Anno Secundo” szavakat. IX. Bonifác kérdéses oklevelének helyes dátuma 1391. február 3., ahogy azt a kiadó már 1888-ban,⁴⁹ Pór Antal pedig 1896-ban megállapította.⁵⁰

Az igazi szenzáció azonban a szövegben – az állítólagos Windecke-szövegben – emlegetett visegrádi székesegyház. Valószínűleg a Duna-kanyar turistaforgalmára is jó hatással lenne, ha ennek létét sikerülne elhittetni; ámbar ez valószínűleg nem lesz könnyű, mert igazából Windeckénél sem lehet ilyesmiről olvasni. Az eredetiben a következő áll: „der konig wart begraben zu sant Andreas bi der Blindenbürge”,⁵¹ az „Andreas” szóhoz fűzött jegyzetben⁵² pedig szövegvariánsként az „Andrestag” olvasható. Vagyis a főszöveg a temetés helyére vonatkozik, a Visegrád melletti benedekrendi Szent András-monostor helyett pontatlanul Szent András-templomot említve, a félreértésen alapuló szövegváltozat pedig ennek az aktusnak idejét – András-napot, azaz november 30-át – lenne hivatott megjelölni.

Székesegyházról tehát szó sincs, legalábbis az eredetiben. Talán közelebb jutunk a talányhoz, miképp gazdagodik a magyar egyháztörténet Skorka Renáta fordításában egy katedrálissal, ha figyelembe vesszük a már említett modernizált német változat téves értelmezését: „Der König wurde im St. Andreasdome bei der Blindenburg begraben.”⁵³ A 19. századi német talán úgy gondolta, hogy egy királyt mégsem lehet akárhová temetni. De a magyar fordítónak és jegyzetelőnek, még ha fel is használta az eredetinel könnyebben érthető új változatot, itt fel kellett volna kapnia a fejét – ha csak nem hitte püspöki székhelynek Visegrádot, vagy nem gondolta úgy, hogy minden katolikus templom székesegyház.

⁴⁵ WINDECKE/SKORKA. 26. p.

⁴⁶ WINDECKE/SKORKA. 358. p. 66. sz. jegyz.

⁴⁷ MÁRKI, 1885. 89. p.

⁴⁸ Ld.: Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. (Vatikáni magyar okirattár.) I/3.: Series prima. Tomus tertius. Bullae Bonifacii IX. P. M. 1389–1396. Szerk.: Fraknói Vilmos. Budapestini, 1888. (Reprint: Bp., 2000.) 136. p.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ PÓR, 1896. 142. p. Vö. még: SÜTTŐ, 2003. I. 124. p., 690. sz. jegyz.

⁵¹ WINDECKE/ALTMANN. 13. p.

⁵² WINDECKE/ALTMANN. 13. q.) jegyz.

⁵³ WINDECKE/HAGEN. 13. p.

Természetesen felvetődhet, hogy a fenti észrevételek a 381 fejezetből csak kettőt érintenek; a többi talán jobban sikerült. Lehet, hogy így van. De azért az is nyilvánvaló, hogy ha egy sebész két operáció során több mint fél tucat durva műhibát vét, az akkor is ügy, ha más 379 esetben nem történt baj.

De mi a garancia arra, hogy a többi 379 fejezet nagyobb gonddal és hozzáértéssel készült? Semmi. A fordításon végigraghatja magát, akinek ehhez kedve és ideje van, de a jegyzetelést külföldi témák esetében jóval nehezebb ellenőrizni, és fölöttébb kérdéses, hogy egyáltalán érdemes-e megpróbálni. Aligha a magyar medievisztika feladata, hogy részletekbe menő megállapításokat tegyen pl. arról, Windecke mennyire hiteles képet nyújt a Mainz városán belüli viszályokról. Mindenesetre a feljebb említett, magyar vonatkozású részekben észlelhető – olykor a könnyen hozzáférhető magyar szakirodalom ismeretével, illetve egy elsőéves történelem szakos egyetemi hallgatótól elvárható tudásszinttel összeegyeztethetetlen – hibák erős kétséget ébresztenek a munka megbízhatóságával és hasznosságával kapcsolatban.

A magyar vonatkozású részek kiválasztása egyébként magától értetődik. Windecke szövegének magyar fordítása ugyanis nyilván a magyar olvasóközönség számára hasznos, elsősorban azoknak, akiknek az eredeti olvasása gondot okoz. Feltehető azonban, hogy ezek az olvasók – és ez aligha róható fel nekik – elsősorban nem a tisztán külföldi témák, például a feljebb említett mainzi belügyek, hanem a magyar vonatkozású részek iránt érdeklődnek. E magyar történelmet érintő passzusok fordítása és jegyzetelése tehát különös gondot igényelt volna – ehelyett durva igénytelenséggel, tájékoztatlansággal és pontatlansággal készült.

Úgy tűnik tehát, hogy el lehetett volna végezni jobban is ezt a munkát, de kérdéses, hogy – szigorúan ergonómiailag nézve – megérte volna-e? A Magyar Tudományos Akadémia főtitkára 2010-ben így is Akadémiai Ifjúsági Díjban részesítette Skorka Renátát az *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról* – tehát a 2008-as kötetével megegyező – című pályamunkájáért.⁵⁴ Akkor voltaképp mire lett volna jó, ha a nevezett veszi a fáradságot, hogy például megnézzé a jegyzeteket, amiket állítólag felhasználta; esetleg hogy utánaszámoljon, eshet-e a húsvét előtti 8. vasárnap húsvétra; vagy éppen hogy tájékozódjon, létezett-e valaha is visegrádi székesegyház? Az elismerés így is megvan, Nobel-díjat pedig valószínűleg amúgy sem kaphatott volna erre a produkcióra.

Az orvos-, természet- és műszaki tudományok művelői – olyan emberek tehát, akik Magyarországon is valós kontrollal dolgoznak, akiknek esetleges hibái a gyakorlatban legalábbis anyagi kárral, rosszabb esetben katasztrofával, a tudományos élet terén pedig határokon átnyúló nevetségességgel fenyegetnek –, azaz a tágabb értelemben vett reál értelmiség vagy legalább-

⁵⁴ Ld.: Akadémiai Ifjúsági Díj, 2010. In: Magyar Tudományos Akadémia honlapja: <http://www.mta.hu> – 2015. november.

is annak egyes képviselői hajlamosak informális beszélgetésekben a humán tudományok eredményeit és művelőit kevésbe venni, amit az öntudatos bölcész csuklóból a műveltség hiányával magyaráz, sokszor nem is alaptalanul. – Olykor azonban a legöntudatosabb filozofban is fel kell merülnie a kérdésnek, hogy a fent elősoroltakhoz hasonló hibák orvosi, természettudományos vagy műszaki téren akadémiai kitüntetéshez vagy inkább vádemeléshez vezetnének-e.

Debreceni Ember Pál újabb könyvei

Már korábban foglalkoztam Debreceni Ember Pál (1661–1710), az első református egyháztörténet írójának, szerkesztőjének fennmaradt könyveivel,¹ de nemrégén sikerült néhány újabbat beazonosítani, így a szokott rendben, az ismerteket röviden, az újakat hosszabban mutatom be a kora újkori tulajdonos vásárlásának, könyvbeszerzéseinek időrendjében haladva.

1.) Michael TOFEUS, *Disputatio theologica de Perseverantia sanctorum*, 2, Publico examini subjicit: Stephanus Székelyhídi, Varadini, apud Abrahamum K. Szencziensem, 1650, 4° (RMNY 2356).

Helye: OSZK, jelzete: RMK II, 764.

Poss.: Makai Gergely, 1650; id. Köleséri Sámuel; Debreceni Ember Pál, 1678.

Ez a kötet a váradi vizsgadolgozatok egyike, a kevés fennmaradt hazai disputációk kisnyomtatványai közé tartozik. Tofeus Mihály (1624–1684) a leideni egyetemen doktorált, s itthon lett a váradi, majd a kassai iskola tanára, később pedig Erdély püspöke, s Apafi Mihály erdélyi fejedelem udvari papja. Ebben a témában disputált ő is Leidenben, Szokolyai Anderkó István Spanhemiusnál,² s váradi tanársága idején ebből a szokott módon egy diákkör vizsgázott le megvitatta téziseit.³ Ezt az arminianusok elleni vitát és az Isten nevének helyes kiejtéséről szóló vizsgakiadványát Tofeus a barátjának, a közel-keleti nyelvek tudásával felvértezett Apácai Csere Jánosnak ajánlotta, aki ekkor még Hollandiában tanult, s ez időben doktorált Harderwijkben. A kassai evangélikus tanár, Horváth András már szintén tanított a témáról korábban, s ez ellen a kiadvány ellen külön kiadott egy írást.⁴

A kiadvány első birtokosa ez egyik vizsgázó, aki ehhez a részhez carment, köszöntőverset írt, a címlap szerint „Gregory Makai”, feltehetően még abban az évben kapta. A következő bejegyzés már arra utal, hogy egy másik diáktársa, id. Köleséri Sámuel (1634–1683) is megkapta, ő viszont öreg korában, debreceni esperesként ajándékozta ezt a fiatal szeniorinak, Mihály fia tanítójának, Ember Pálnak.⁵ A címlap bejegyzése erről tanúskodik: „Ex dona[ti]one Fratris sui D[omini]. S[amuelis]. K[örös]. É[ri]. accipit Paulus Ember Debrecinus. Anno 1678 Die 14. Aprilis.”. 1679. november 4-én a 10 éves Köleséri Mihály halt meg, s az tiszteletére kiadott

¹ CSORBA DÁVID: Debreceni Ember Pál ellopott és eltűnt könyvei. In: *Magyar Könyvszemle*, 2014. 2. sz. 204–217. p. (továbbiakban: CSORBA, 2014.); UÓ: Debreceni Ember Pál könyvtára. In: *Zempléni Múzsza*, 2014. 3. sz. 33–47. p. (továbbiakban: CSORBA, 2014a.)

² RMK III, 1710.

³ A corollarium végén olvasható névsor szerint a vita és a héber vizsga résztvevői voltak: Stephanus Becskehazi, Thomas Pataji, Joannes Püspöki, Joannes Montanus, Michael Jenei, Samuel Köles-Eri, Gregorius Makai, Stephanus Szekelyhídi, Casparus Enyedi, Ladislaus Illyei, Stephanus Varsanyi.

⁴ RMK II, 720; RMNY 2441.

⁵ Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában. I-II. Szerk.: Szabadi István. Debrecen, 2013. (továbbiakban: SZABADI, 2013.) I. 321. p., 2854. sz.

kötetbe írt Ember Pál két verset is. Előbb mint a rudimentisták praeceptor a búcsúztatta egykori diákját a sorban tizedikként egy 16 disztichonból álló elégiával.⁶ A családdal való kapcsolatát jelzi, hogy a sorrendben utolsó szöveg, az *Epitaphium defuncti* 8 soros hexameterait „a Paulo E. Debr. extractum” néven ő jegyezte, s ez kerülhetett fel a kisember tumbájára is.⁷

2.) MEDGYESI Pál, *Győzködő hit*, Patak, Rosnyai, 1660, 4° (RMK I, 965).
Helye: Szeged, Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, jelzete: Inc. 173.
Poss.: Debreceni Ember Pál, 1682.

Ez a kötet Lorántffy Zsuzsanna várbeli lelkészének, Medgyesi Pálnak egyik, az ugyanott 1658. június 23-án elhangzott beszédét tartalmazza önálló előszóval, s a *Magyarok hatodik jajja* című szerzői kötetben jelent meg. Ember Pál ezt a kiadványt a címlap tanúsága szerint helyben szerezte már mint pataki rektor: „Paul E. Debrecenj. SPatak 25 Xbris 1682.”⁸ Ez alapján tudható egyedül, hogy ez év végén már pataki tanárként dolgozott a visszatért kollégiumban: ez év végétől a régi református keretek közt folytatódott az oktatás, az elmenekült diákok egy része Sallai Pál senior vezetésével hazatért Erdélyből.⁹ Szombathy János, a sárospataki kollégium 1783 és 1823 közti tudós tanára és könyvtárosa, aki iskola- és egyháztörténeti jegyzeteiben a tanárok életrajzi adatait összegezte, nem tudott ilyen pontos adattal szolgálni a szolgálatnak a kezdetéről. Az apró és pontos adatokból, könyves és kéziratári anyagok alapján építette fel a 42. pataki lelkész, Ember Pál arcát és életútját: tudott az egyháztörténetnek és a lelkész magánkönyvtárának a sorsáról, és többek között természetesen az 1683-as lelkészi beiktatásáról is.¹⁰ Révész Kálmán nemzedéke, de még Zoványi protestáns lexikona is ehhez és Szombathi hasonló kompendiumaihoz nyúlt, amikor a kora újkori protestantizmus történetének más források alapján nem rekonstruálható képét kívánták megjeleníteni. Ez a könyves possessorri bejegyzés tehát azt jelzi, hogy 1682 karácsonyára Ember Pál mint az iskola akkor egyetlen tanára már új állomáshelyére érkezett.

A kiadvány útjáról Papp Andrea szegedi könyvtáros szíves közlése alapján foglalom össze a tudnivalókat. A címlap verzőján látható a „Horvát István könyvtárából” pecsét, az ő gyűjteményét halála után (1846) vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum, amelynek Horvát maga is könyvtárosa volt. A Szabó Károly-féle RMK-bibliográfia ennek megfelelően szerepeltette a kiadványt, jelezve, hogy a kötet önálló és teljes példányáról van szó (de nem önállóan megjelent példányáról). A Múzeum duplumtárából vásárolta meg a neves esztergomi kanonok, Somogyi Károly, s felajánlásával került

⁶ *Sympathia memoriae nominis Michaelis Köleséri, Puelli [...]*, Debrecini, 1679. 4r (RMK II, 1443.), C1r–v. *Naeniae ferales* címen, „In lachrymas *Debrecina* Themis prorumque tapentes...” incipittel.

⁷ „Haec tegit chari Michaëlis concava costas...” incipittel. Uo. C2r.

⁸ A MOKKA–R-en elérhető leírás ebben a sorban hibás.

⁹ DIENES DÉNES – UGRAI JÁNOS: *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak, 2013. 45. p.

¹⁰ SZOMBATHI, JOHANNES: *Memoriale Historicum*. Patak, 1793. [kézirat] – Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattára, jelzete: Kt 42, 69.

teljes könyvtára részeként Szegedre. Sem Horvát, sem Somogyi könyvbeszerzésének időpontja nem ismert.

3.) Julius Caesaris SCALIGER, *Exotericarum Exercitationum Liber XV. De Subtilitate, ad Hieronymum Cardanum*, Francofurti, impensis Claudii Marnii haeredum, 1612, 8°.

Poss.: Debreceni Ember Pál, 1683; Szikszai Benjámín, 1768.

coll. Bartholomäus KECKERMANN, *De quantitate et locatione Corporis naturalis. Tractatus singularis; I. Synopsis praecognitorum Philosophicorum. II. Disputatio de Cometis primo ingenere, deinde in specie de illoqui anno 1607. apparuit. III. Brevis Meditatio de Dracone volante, qui visus est Dantisci anno 1603. IV. Manuctio ad Locos Communes Iurisprudentiae digerendos. V. Metaphysicae plenioris particula*, Hanoviae, Petrus Antonius, 1617, 8°.

Helye: magángyűjtemény.

A fenti tétel két neves, 16. századi humanista tudós egy-egy művének kolligátuma, egészpergamen-kötésben, a gerincen tussal írt címfelirattal. Julius Caesar Scaliger (1484–1558) itáliai származású, a mai francia területeken tevékenykedett, természetfilozófiához és a klasszika filológiához értő személy volt. A másik Bartholomäus Keckermann (1572–1609) danzigi születésű, számos, főként szisztematikus rendszerezésű retorikai–logikai tankönyvről ismert tanáregyenység volt. Mindketten koruk neves tudós polihistorai, akik az akkor újként jelentkező filozófiai–teológiai szemlélettel, a rámissza felfogással szemben a konzervatív, az arisztotelianus irányt képviselték, s ez alapján kerülhettek egy kötetbe. Mindezek ellenére is inkább a tulajdonosok bejegyzése miatt beszélhetünk a könyv fontosságáról.

Ez a kötet az előbbi mű címlapjának tanúsága szerint, melyen Debreceni Ember Pál, Szikszai Benjámín és egy Botos András nevű ismeretlen possessor neve olvasható, legalább három ember kezében járt. Szikszai Benjámín (1751–1783) későbbi békési, majd gyulai lelkész, még mielőtt külföldi peregrinációra ment volna (Utrecht, Bázeli),¹¹ 16 évesen debreceni tógátussá válásakor szerezte meg ezt a kötetet.¹² A kötet második kolligátumában számos kézírásos marginális található, melyek nagyrészt Ember Pálhoz köthetőek. Ezen túlmenően pedig ez a címlap-bejegyzés is igazolás a lelkész életének korai, ún. pataki korszakának (1682–83) világos datálására vonatkozóan. A címlapon ez áll: „Pauli E Debrecenj S. Patak 12 Julij. 1683.”. Az előbbi kötet alapján tudjuk, hogy már 1682 karácsonyán Patakon volt, s eszerint pedig 1683 júliusában is, hiszen azt saját kézíratos jegyzete bizonyítja, hogy ez év szeptemberében iktatták be lelkészi hivatalába,

¹¹ BOZZAY RÉKA – LADÁNYI SÁNDOR: Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918. *Hongaarse studenten aan Nederlandse Universiteiten, 1595–1918*. Bp., 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.) (továbbiakban: BOZZAY–LADÁNYI, 2007.) 1800. sz.; HEGYI ÁDÁM: Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788. (1798) Bp., 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 6.) 218. sz.; SZABADI, 2013. I. 8047. sz.

¹² Többször is beírta a nevét a címlapra, mintegy íráspróbaként. Ld. Benj. Szikszai mpria. 1767.; Beniaminus Szikszai 1768. mpria (lehúzza); Sum Benjamin Szikszai (lehúzza); felette olvasható: Andreae Botos).

melyet a németalföldi peregrinációja és a katolikus ellenreformáció hatására megszakításokkal egészen 1695-ig viselt.

Ez a kötet jelenleg magángyűjteményben található, mivel a Honterus Antikvárium és Aukciósház 2015. április 24-i árverésén került elő 449. tételként, s egy gyűjtő fölélicitált a közgyűjtemény kínálta árnak (a címlap az Axioart honlapján látható).¹³ A kötetre kiadott védési javaslat révén legalább annak mozgása nyomon követhető, és az Farkas Gábor Farkas (OSZK, RNYT) kezdeményezésére nemsokára másolati formában elérhető lesz az OSZK állományában.

4.) *Canones ecclesiastici, in quinque classes distributi... / (Az edgyházi jó rend-tartásoknak irottörvényi, mellyek öt reszekben foglaltattak..., Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1642, 8° (RMK II, 612; RMK I, 1731; RMNy 1975).*

Helye: TTREK, DRK Nagykönyvtára (Debrecen), jelzete: RMK 1021.

Poss.: Debreceni Ember Pál; Ladányi János 1726; Szilágyi T. István (exlibris).

Ezt a kötetet már korábban ismertettem.¹⁴ Ember Pál valamikor 1683 és 1706 közt szerezhette itthon, erre az említett írásomban tisztázott külső okok utalnak. A belső táblán legfelül olvasható a bejegyzése („Ex Libris Pauli Ember Debreczeni”) és ismert szimbóluma a 111. zoltárból („Arcanu[m] Jehovae adest reverentibus ipsum”), a címlapon pedig a két későbbi possessoré.

5.) Campegius VITRINGA, *Sacrorum Observationum, L. 1., in quo vulgaris de linguarum confusione sententia examinatur : Sephiroth Cabbalisticae exponuntur atque illustratorum quorundam Scripturae S. locorum specimina exhibentur*, Franequerae, apud J. Gyselaar, 1683, 4°.

Helye: TIREK, SRK Nagykönyvtára (Sárospatak), jelzete: C 639.

Poss.: Debreceni Ember Pál, 1685; Szathmári Paksi Mihály, 1712.

Ember Pál kedvenc franekeri teológiatanárának az ő írásaiban is sokszor idézett kiadványáról van szó.¹⁵ A címlapon találhatóak a possessori bejegyzések. Ezúttal nemcsak a tulajdonos szignója („Pauli E. Debrecenij”) és a jelmondata („Psal. 25.14. Arcanu[m] Jehovae adest reverentibus ipsum”), de a vásárlás időpontja („Franekeriae Frisiorum 12. Septembr. 1685.”) és a könyv ára („fl. 1. polt. 20.”) is megtalálható. A kötet örököse a lelkész Judit nevű lányának a férje, Szathmári Paksi Mihály (1683–1744), akkoriban tokaji lelkész lett. Ennek adatait (név, jelmondat, időpont) ugyanitt, a címlapon olvashatjuk: „Dominus providet, Michaël Szathmáry Tokajini, A. D. 1712”.

¹³ Ld. Axioart. Műkereskedelem az interneten. Online: <http://www.axioart.com> Tételsz.: 449/573. – 2015. november.

¹⁴ CSORBA, 2014. 206–209. p.

¹⁵ CSORBA, 2014a. 34., 37. p.

6.) Johann Heinrich HOTTINGER, *Grammaticae Chaldaeo–Syriacae Libri duo*, Tiguri, Typis Johannis Jacobi Bodmeri, 1652, 8°.
 Poss.: Debreceni Ember Pál; Szathmári Paksi Mihály.
 Coll. Uó, *Erotemata Linguae Sancta libri duo*, Tiguri, Typis Johannis Jacobi Bodmeri, 1647, 8°.
 Helye: TIREK, SRK Nagykönyvtára (Sárospatak), jelzete: KK 171.

Hottinger zürichi professzor szír nyelvtana közkedvelt teológiai szakkönyv volt (sok egyéb szerző mellett, akik e témában publikáltak, pl. Alting, id. Buxtorf, Leusden), beszerzésére külföldön bárhol sor kerülhetett. Ennek körülményeire semmilyen egyéb bejegyzés nem utal, csak és kizárólag a címlapon látható két possessori utalás, a jól ismert nevekkal. Előbb: „Pauli E. Debrecenij”, majd veje rövidített névvel, de szerencsére a jelmondatával, s ez alapján beazonosítható (szemben a Szathmári névvel, amivel Dunát lehet rekeszteni az újkorban): „Dominus providet, Michaëli Szathmári [Paksi]”.

7.) *Dissertatio theologica De specie criminis, in deserto perpetrati, quod Deus Israelitis exprobat apud Amosum cap. V. 25. 26....*, Praeside Campegio Vitringa... defendenda ab Henrico Bernsau..., Franeker, Gyselaar, 1684, 4°.
 Helye: TIREK, SRK Nagykönyvtára (Sárospatak), jelzete: SS 119.
 Poss.: Debreceni Ember Pál, 1695; Szathmári Paksi Mihály, 1712; SRK, 1790.

Ezt a kötetet már korábban szintén ismertettem.¹⁶ A kötet belső tábláján áll a szignója („Pauli E. Debreceni”) és jelmondata („Arcanum Jehovae adest reverentibus ipsum”). Németalföldi peregrinációja idején (1684–86) szerzett 26 szöveget (1680 és 85 közt Leidenben és 1682 és 86 közt Franekerben elhangzott disputákat) foglal magában, majdnem egyenlő számban (14 leidenit és 12 frízet). Ennek a sok kisnyomtatványnak kötetvé válását ismerjük: Ember Pál már losonci lelkész korában egy Lisznyai nevű rimaszombati Bibliopolus-szal köttette egybe. A pataki ellenreformációt sokáig (1686–95) túró fiatalember már egy félévi losonci nyugalmat követően kezdhette rendezni könyves állományát, s beköttette nyugati diákéveinek kedvelt kurrens disputációit. Családi örökségként a veje, Szathmári Paksi István, akkor tokaji lelkész tulajdonába került (1712), s a családban maradt annak két generáción belüli vándorútján (erdélyi, pataki s debreceni állomásokon). Végül Szombathi János már említett tudós pataki könyvtáros vette állományba s írta le 1790-ben. A második világháború előestéjén mint a védett állomány része előbb Pestre, aztán a győztes orosz seregekkel világháborús zsákmányként a nyizsnij novgorodi egyetemi könyvtár (Oroszországi Állami Rudomino Idegennyelvi Könyvtár) állományába vándorolt.¹⁷ Ember Pál tulajdonosi bejegyzése ott látható a címla-

¹⁶ CSORBA, 2014. 209–216. p.

¹⁷ Translatio librorum: Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatót könyvek kapcsán. Szerk.: Genyijeva, Jekatyerina Jurjevna – Kiss Ilona – Monok István. Bp., 2007. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/05600/05633> – 2015. november.

pon, de itthon több mint félévszázadig csak egy címlapfotóval rendelkezünk: 2006 óta újra a Pataki Kollégium Nagykönyvtárában őrzik a kötetet.

8.) *Historia B. Platinae de vitis Pontificium Romanorum*, Coloniae Agrippinae, ex officina Choliniana, supmtibus Petri Colini, 1626, 4°.

Helye: TIREK, SRK Nagykönyvtára (Sárospatak), jelzete: L 310.

Poss.: Szerencsi N. Péter, 1642; Debreceni Ember Pál; Szathmári Paksi Mihály; SRK, 1800.

Bartholomeus Sacci/Platina 15. századi, a korai vatikáni könyvtári adatok alapján készített *Pápák élete* című műve reneszánsz adattár, melyet a reformáció is jól kamatoztatott kritikus hangvétele miatt. A kötet első tulajdonosa az első levél verzóján jelölt adatok alapján Franekerben szerezte azt elég komoly összeget fizetve érte. „Petri N. Szere[n]tsi Constat. Tall. 2. et stiff. 23. Franequerae 1642 22 Septimo menso Lugduni Batavorum”. Szerencsi N. Péter (1612–?) pataki diákként 1636 karácsonyán lett tógátus, s szathmári rektorsága után ment külföldre.¹⁸ Előbb Németalföld egyetemén tanult (1640–41, Franeker, Leiden),¹⁹ majd Anglia (1641–42) nevezetességeit látogatta 7 társával egyetemben, Cambridge-ben pedig az Emmanuel College vendége volt. Angol tudását jelzi, hogy William Sancrofttól, a későbbi canterburyi érsektől kora puritán kegyességi munkák (Ball, Scuder és a két Rogers egy-egy műve) beszerezésében kért segítséget.²⁰ Hazafelé vezető útján vásárolta a fríz városban ezt a fenti kötetet.

Ennek további sorsáról nem tudok, így csak sejteni vélem, hogy Szerencsi halála után elárverezhették könyveit, mert a következő possessor, Ember Pál megvásárolta azt, és barátként kapta, ahogy ez még szokás volt a korban. A címlapon csak az új tulajdonos neve áll („Pauli E. Debreceni”), a belső táblán a vásárlásra utaló jegyzet magyar valutában, vagyis itthoni a vásárlás („Ex libris Pauli E. Debreceni. constat flor. 1./75”). Az egyháztörténetésztől örökölte ismét csak Szathmári Paksi Mihály (ezt jelzi a 342. lapon található névbejegyzése, mely biztosan a saját keze nyoma: „Szathm. Paksi”). A pataki könyvtáros, aki pedig bevételezte a kötetet 1800-ban, az Miskolci Mihály volt.²¹

9.) DEBRECENI EMBER PÁL, *Garizim és Ébál, (...) Az isteni örök elválasztásnak, és elhagyásnak dékrétomának nagy titkáról*, Kolozsvár, Tótfalusi, 1702, 8° (RMK I, 1650).

Helye: TTREK, DRK Nagykönyvtára (Debrecen), jelzete: RMK 603.

Poss.: Debreceni Ember Pál 1702; Debreceni Ember István 1702; Debreceni Király István.

Ez a kötet pedig mai szóval élve egy „repipéldány”, amit a szerző az egyik rokonának, a pataki száműzött kollégiumnak éppen akkor Kassán létező

¹⁸ HÖRCSIK RICHÁRD: A Sárospataki Református Kollégium diákjai, 1617–1777. Sajtó alá rend.: Dienes Dénes. Sárospatak, 1998. 66. p.

¹⁹ BOZZAY-LADÁNYI, 2007. 152., 2653. sz.

²⁰ GÖMÖRI GYÖRGY: Egy magyar peregrinus levele William Sancroft-hoz. In: *Erdélyi Múzeum*, 2000. 1–2. sz. 17. p.

²¹ Erre utal a két jelzés: Liber Koll. Refor. S. Patak.; Liber Kollegii Refor. S. Patak, Signavit Michaël Miskolczi. 28a Sept. 1800 Ord. Pt. Bibl.

iskolájába küldött, s az tőle valamikor egy másik debreceni illetőségű Király Istvánra szállt. Utóbbi személy pedig életét a cívisvárosban fejezte be, s ily módon igen egyszerűen juthatott be a könyv a Kollégium könyvtárába.

A DRK Nagykönyvtárában található egy olyan kötet, melynek a belső tábláján a következő bejegyzés áll: „A debreceni főiskolának, Ember Pál”.²² Ez egy 16. századi ismert református–katolikus hitvita, Gyarmati Miklós tollából.²³ Ez az Ember Pál 1843-ban iratkozott be a Collegiumba, s tanult itt filozófiát, jogot és teológiát, tehát nem azonos a fenti személlyel.²⁴ A kötet rengeteg 18. századi kézírású marginális jegyzetet tartalmaz, melyek konkordancia és memóriatár jelleggel készültek. A könyv másik bejegyzése alapján piskárkosi Szilágyi Sámuel professzorról szállt annak Gábor fiára azt megelőzően.²⁵ A korábbi tulajdonosokról nincs hír, mivel a könyv 19. századi új kötést kapott. Elvben, a kiadás évét, témáját tekintve ezt a kiadványt az egyháztörténész Ember Pál is olvashatta. A jelenleg ismert adatok szerint erre a műre nem hivatkozott. A kérdés eldöntésében nem segít, hogy a kötetnek 19. századi kötése van, és az első előzéklapja is elveszett (ahová egyébként Ember Pál gyakran írta a possessori bejegyzéseit). De legalábbis feltételesem ezt a kötetet nem számoltam a kora újkori szerző könyvtárának tagjai közé.

Annyi bizonyos, hogy mivel az egyháztörténetíró Debreceni Ember Pál után csak egy szem lányka maradt, a neve nem ment tovább. Könyveit, hagyatékát viszont a Szathmári Paksi-család örökölte, akik közül éltek Erdélyben, Patakon és Debrecenben is. Az ő könyvtáruk négy generáción át végigkövethető a possessor-bejegyzéseik révén a pataki könyvtár állományában.

(Csorba Dávid)

²² TTREK, DRK Nagykönyvtára, jelzete: RMK 189.

²³ GYARMATI MIKLÓS: Keresztenyi felelet... Monozloi Andrásnak... könyve ellen. Debreczenben, 1598. 4° (RMNy 830).

²⁴ SZABADI, 2013. II. 1166., 1478. p.

²⁵ A címlapon ez áll: „Successit in Possessione hujus Libri post decessum Parentis quondam G[ene]rosi. Dni. Samuelis Szilágyi filius Gabriel Szilágyi”.

Pápai Páriz Ferenc két könyve a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet antikva-gyűjteményében

A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet antikva-gyűjteményének feldolgozása idén zárult le, és a megjelent katalógus tartalmaz néhány csemegét a könyv- és könyvtártörténet iránt érdeklődőknek.¹ Ilyen a Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) által egykor birtokolt két könyv is. Pápai a kor gyakorlata szerint az orvosdoktori ismeretek szerzése mellett rendszeres filozófiai, teológiai és klasszika-filológiai tanulmányokat is végzett. Ennek a sokoldalú műveltségnek volt köszönhető, hogy amikor kiderült, hogy az orvosi pálya a fejedelmi és főúri pacientúra dacára sem ad neki megélhetést, kollegiumi tanárként is megállta a helyét.² Pápai olvasmányműveltségének tanúja ez a két kötet, amelyek nem szerepelnek a többgenerációs Pápai család eddig ismert könyvjegyzékeiben.³

Mindkét kötet önmagában is érdekes. Az elsőt, egy bázeli kiadású 1559-es Hérodotost a benne szereplő bejegyzés alapján Pápai nagyenyedi diáksága idején vásárolta: „*Franciscus Pariz Papay Enyed Compar. Anno 1668 12. Septemb.*”⁴ A vásárlás körülményeit nem ismerjük, az előző possessorokra nézve sem találtunk adatokat. Az 1570-ben Wittenbergben készült késő-renaisszánsz stílusú kötés *super ex libris*-ének monogramja valószínűleg nem Magyarországról származó megrendelőt rejt, legalábbis a peregrinus-adattárak tanúsága szerint. Nincs nyoma, hogy mikor, ki által került a könyv Erdélybe, ill. Nagyenyedre. A kötet még Pápai életében, 1706-ban új tulajdonoshoz került. A későbbi possessorok során át a könyv útja a Fogarasi Református Egyházközségbe vezetett, onnan a parókialis könyvtár egy részével az Erdélyi Református Egyházkerület levéltárába, majd profiltisztítás keretében mai helyére, a Teológiai Intézet könyvtárába került. A kötetben levő tintás szövegkiemelések, lapszéljegyzetek, kiegészítések egy része valószínűleg Pápai kezétől ered.

A másik kötet Marc Antoine Muret és Carl Sigonius műveit tartalmazza. Muret a klasszikus latin filológia éltetőjeként kedvelt szerző volt, joggal feltételezhetjük, hogy könyvét Pápai célzatosan szerezte be és használta. A kötetben szereplő bejegyzések, kiemelések egy része feltételezhetően Pápa-itól származik. A kötet első tükrén szereplő bejegyzés nem ad támpontot a beszerzésének idejére és körülményeire: „*Franc[iscus] Pariz Pápai m[edicus] d[octo]r έργω και άληθεια*”.⁵ Ugyanígy nem tudjuk, hogy a könyv meddig maradt a Pápai család tulajdonában. Az adminisztráció

¹ A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárának régi könyvei. I. Az 1601 előtti, nem magyar nyelvű, külföldi nyomtatványok katalógusa. Összeállította: Kurta József. Kolozsvár, 2015. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 9.) (továbbiakban: KPTI Cat I.)

² PÁPAI PÁRIZ FERENC: Békességet magamnak és másoknak. Kiad.: Nagy Géza. Bukarest, 1977. (továbbiakban: NAGY, 1977.) 34–35. p.

³ Könyvtártörténeti Füzetek, XII. Intézményi és magángyűjtemények, 1541–1750. Szerk.: Monok István – Zvara Edina. Bp.-Szeged, 2008. 59. p.; NAGY, 1977. 587–589., 613–623., 714–716. p.

⁴ a₂-es ív recto.

⁵ „tettekkel és valóságosan” – vö. 1Jn 3,18.

hiányosságai miatt azt sem deríthető ki, hogy a jelenlegi őrzési helyére mikor került.

A kötetek könyvészeti leírása az alábbiakban következik:

I.

HÉRODOTOS: [Historiae libri IX. (*Trad.* Laurentius Valla.) De vita Homeri. (*Trad.* Conrad Heresbach. *Ed.* Sebastianus Castellio.)] – (In fine:) Basileae, ex officina Hieronymi Curionis, impensis Henrici Petri, M. D. LIX. Mense martio. [1559.]

8° – [48] ff. + 651 pp. + [1] p.;

VD16 H 2511;⁶ BNH Cat. H 291(var.);⁷ KPTI Cat. I. 87

A kötet címlapja hiányzik. Kötése három dupla bordára fűzött, papírtáblás, késő-reneszánsz típusú, timsós cserzésű bőrkötés Hans Schreiber wittenbergi műhelyéből. Super ex librise: A W L 1570. A táblák keretét 1569-es datálású, H. S. szignálású, erényeket ábrázoló görgetővel készítették (Haebler I. 407. 2.).⁸ Az első tábla középlemeze (kereszt a frigládával) szignált, H. S. monogrammal (Haebler I. 407 II. lemez). A hátsó tábla lemezén a száz választófejedelemség címere. A possessorokra utaló bejegyzések időrendi sorrendben:

(super ex libris:) A. W. L. 1570

(a₂.r.):⁹ *Franciscus Pariz Papay Enyed Compar. Anno 1668 12. Septemb.*

(h.t.):¹⁰ *Ex Libris Stephani Bagosi Anno 1706. Deo Duce Fortuna Comite.*

(h.t.): *Ex Libris Gabrielis G(...)* [kikopott, esetleg kikaparták]

(a₂.r.): *Steph. Maxai Minor Claudio Poli* [18. sz.]

(a₂.v.): *Thomae Maxaj*

(a₂.r.): *Francisci Darvaj No 59.*

([b₈].v.): *Francisci Darvaj 1749. m.p.*

(a₃.r.): *Jun(?) Possidet Fran. Gyulaj*

(a₂.r.): *venit tandem in possessio[ne]m Lad: Balla.*

(a₄.r., bélyegző:) A Fogarasi Református Egyház *parochiális* Könyvtára. Könyvtári szám 241. Leltári szám -.

(a₄.r.): *cust 131*

(címke a gerincen:) 4.; 241; N241; 131.

(a₂.r.): 288

A possessori jegyeken kívül 17–18. századi latin és magyar nyelvű bejegyzések szerepelnek még a kötetben. Könyvtári jelzete: Ant. 98.

⁶ Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts. – www.vd16.de – 2015. november.

⁷ Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa: nem magyar nyelvű, külföldi kiadványok. Szerk.: Soltész Erzsébet – Velencei Katalin – W. Salgó Ágnes. I-III. Bp., 1990.

⁸ HAEBLER, KONRAD: Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts. Nachdruck der Ausgabe von Harrassowitz. Leipzig, 1928–1929. (Reprint: Martino Publishing, Mansfeld Centre CT, 2008.)

⁹ Az a₂-es ív lapjának recto oldala.

¹⁰ Hátsó tábla tükre.

II.

MURET, Marc Antoine: *Orationum volumina duo*. – SIGONIO, Carlo: *Orationes VII*. – [Coloniae Agrippinae, apud Ioannem Gymnicum, 1592.]

8° – [6] + 272; [8] + 189 + [3]; 93 + [1] pp., 2 sign. typogr.

BNH Cat. M 864; KPTI Cat. I. 107

A kötet kolligátum, az alábbi művet is tartalmazza:

FRISCHLIN, Nicodemus: *Orationes insigniores aliquot*. (Ed. Georg Pflueger.) – Argentinae, ex officina typographica haeredum Bernhardi Iobini, 1598.

8° – [12]+456 pp., 1 fig. xylogr., 1 tab., sing. typogr.

VD16 F 2957; BNH Cat. F 495; KPTI Cat. I. 80

A könyv csonka, az első kötet az első számozott lappal kezdődik. Kötése három dupla bordára fűzött, papírtáblás késő-renaisszansz típusú bőrkötés. A táblák külső keretébe német címeres és medalionos (reformátorok) görgetőt nyomtak. Az első és hátsó kötéstábla címeres lemeze megegyezik. Az oromszegő fejtől hiányzik. Gerincen felirat: *Mureti Orationes*. A possessorokra utaló bejegyzések a valószínűsíthető időrendi sorrendben:

(63. p.): *Possessor Legitim[us] Janosko Kernes* [17. sz.]

(146. p.): *Jan[n]es (!) Kernes Possidet* [a vezetéknev kihúzva]

(h.el.r.):¹¹ *Ego Matthias Comjaty alias Coriari Anno Salutis 1696 á juvene modestia imbuto Paulo Paulini p[ro] t[empore] studiis operas navante Carpon[ae] pro Physica Johannis Scharffy hunc Marcum Muretum accepit in perpetuam memoria p[rae]sente Johanne Blatz. mp.*

(e.t.):¹² *Franciscus Pariz Pápai m[edicus] d[octo]r έρω και αληθεια*

(h.t.):¹³ *Melchior Jossef* [19. sz.]

(e.t.): Egy possessor olvashatatlanul kivakarva.

(gerincen papírcímke:) 473 [19. sz.]

(1. p., bélyegző:) A kolozsvári ev. ref. theol. fakultás könyvtára

(1. p.): 3795

(1. p.): 3625

A possessori jegyeiken kívül 17. századi latin bejegyzések találhatóak a könyvben. Könyvtári jelzete: Ant. 115.

(Kurta József)

¹¹ Hátsó előzék, recto.

¹² Első tábla tükre.

¹³ Hátsó tábla tükre.

Hetven éve hunyt el Gyárfás Elemér (1884–1945), az Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke

Léczfalvi Gyárfás Elemér politikus, közgazdász, publicista az egykoron önálló faluban, ma a Dicsőszentmártonhoz tartozó Borzáson 1884. augusztus 27-én született.¹ A kolozsvári és budapesti jogi egyetemen, valamint a párizsi Sorbonne-on végzett jogi tanulmányokat (1903-ban, kolozsvári joghallgató korában az ottani Szent Imre Kör alapító elnöke.). Az állam- és jogtudományi doktorátus megszerzése után Marosvásárhelyen ügyvédjelölt. Az 1909-ben letett szakvizsga után Dicsőszentmártonban, Kis-Küküllő vármegye székhelyén nyitott ügyvédi irodát. Abban az időben az ott megjelenő *Vármegyei Híradó* felelős szerkesztője. Az első világháborúban 1914-től az orosz fronton a 2. (székely) huszárezredben szolgált és három év múlva tartalékos huszárszázadosként szerelt le. Háborús élményként – Gyóni Géza *Csak egy éjszakára* versének reminiszcenciájaként – írta le, hogy „a nehéz időkben hányszor elbeszélgettünk arról, hogy ha Európa összes diplomatáit, minisztereit, politikusait *csak egy órára* [kiemelés tőlem S. P.] ki lehetne hozni ide... [...] A diplomaták nem jöttek ki a lövészárókba, s a világháború most is folyik tovább.”²

A világháború időszakában bekapcsolódott a politikai életbe, 1917 júniusától 1918 novemberéig Kis-Küküllő vármegye főispánja, ezt követően a forradalom időszakában a vármegyei Nemzeti Tanács elnöke. 1921-ben a Magyar Szövetség elnöki tanácsának tagja, majd működésének betiltása után a Magyar Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt fúziójából 1922-ben megszületett Országos Magyar Párt vezetőségi tagja, valamint a közgazdasági szakosztály elnöke. 1926-tól 1938-ig két alkalommal Csík vármegye szenátora a román szenátusban, ahol egyházi, kulturális és közigazgatási kérdésekkel foglalkozott. Szenátortársai előtt kifejtette: „Én ma sem teszek más egyebet, midőn képviselem és védelmezem egyházam jogait, mint amit elődeim tettek. [...] nem akartunk egyetlen kormány kezében sem eszközökké sülyedni: sem az erdélyi fejedelmek, sem a Habsburgok, sem a magyar kormányok kezében.”³

1917-től az Erdélyi Római Katolikus Státus gyűlésének, 1921-től igazgatótanácsának tagja, 1931-től a Státus – 1932 óta új nevén az Egyházmegyei Tanács – szabályzata szerint élethossziglan megválasztott világi elnöke (A második bécsi döntés hatályának időszakában az észak-erdélyi részen Inczedy-Joksman Ödön alelnök.). A román szenátus előtt tisztázta, hogy elnökként sem fizetést, sem egyéb javadalmat, sem jelenléti díjat, sem költségtérítést nem kap. Az egyházpolitika fontos tényezője, 1920-tól az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség alapító-alelnöke, cselekvő részese a Vatikán és Románia között létrejött tárgyalásoknak, majd a két állam kö-

¹ Gyárfás Elemér. In: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. II. köt. Főszerk.: Balogh Edgár. Bukarest, 1991. 104–106. p.

² GYÁRFÁS ELEMÉR: Főispáni székfoglaló. In: Uó: Erdélyi problémák, 1902–1923. Kolozsvár, 1923. (továbbiakban: GYÁRFÁS, 1923.) 132. p.

³ Az Erdélyi Katolikus Státus a szenátus előtt. Gyárfás Elemér világi elnök beszéde és N. Jorga miniszterelnök válasza a szenátus 1932. február 12-iki ülésén. Kolozsvár, 1932. (Klly.: *Erdélyi Tudósító*, 1932. 5. sz.)

zötti Konkordátum megszövegezésének.⁴ 1929-ben az Erdélyi Katolikus Akadémia tagjai közé választotta, a társadalomtudományi és újságírói szakosztály elnöke, majd 1938 és 1940 között az abból létrehozott Pázmány Péter Társaság egyik alapítója és György Lajos (1890–1950) irodalomtörténész mellett másik alelnöke. 1932-ben az egyik alapítója és 1936-ig főmunkatársa a nagyvárad *Erdélyi Lapok*nak. A második bécsi döntés után, 1940. november 4-től az 1944-es román kiugrásig a Dél-Erdélyben működő Románia Magyar Népközösség elnöke. Kevésbé ismert, hogy a Maros megyei Szőkefalvi Római Katolikus Egyházközség főgondnoka volt. A dicsőszentmártoni Közgazdasági Bank, később az Erdélyi Bankszindikátus elnökeként szakirányú publikációival is nevet szerzett magának.⁵

Nemcsak magánemberként, politikusként is jól kamatoztatta magas szintű román nyelvtudását. Az 1920-as történelmi változás előtt megfogalmazott írásaiban a reálpolitika mondatta vele, hogy „a magyar ifjúnak tanulmányozni kellene a román nép nyelvét, történelmét, egyházi életét, társadalmi viszonyait”.⁶ Mindezek hathatósan elősegíthetnék a magyarok és románok közötti válaszfalak lebontását.

Első jelentős publicisztikai gyűjteménye az *Erdélyi problémák* címen megjelent kötete, melynek *Elöljáróba* c. részében kihangsúlyozta, hogy „az erdélyi magyarságnak az az Istentől rendelt, világtörténelmi hivatása, hogy összekötő kapocs legyen a Közép-Európa tengelyében elhelyezkedett román és magyar népfaj között. [...] Ez az egyetlen nagy cél, melyet az erdélyi magyarság ma maga elébe kitzíthat, s amelyért valóban érdemes küzdenie”.⁷ Ennek előzményeként a monarchia korabeli nemzetiségeivel való kívánatos kapcsolat kialakításának egyik fontos alapjaként már 1904-ben így fogalmazott: „minden magyar diáknak meg kellene tanulnia egy nemzetiségi nyelvet”.⁸ Az ellenségeskedés megszüntetését a románság lelkületének, szokásának és vallásának jobb megismerésében látta, mely elengedhetetlen egy reális kép kialakításához. Mindezek ismeretében magától értetődő főispáni székfoglalójának ígérvénye: „Gondosan fogom ápolni a vármegye békéjét, a felekezetek, nemzetiségek, társadalmi osztályok harmóniáját”.⁹ Publicisztikai gyűjteményének *Elöljáróba* része és befejező írása, *Az igazság lelke* ugyanazzal a gondolattal kezdődik és végződik. „Ha az erdélyi magyarság meg tudja látni és be tudja tölteni ezt a történelmi hivatását, ha meg tudja értetni Budapesten, hogy a románság ellen elhangzott minden harag sugallta szó végeredményében az erdélyi magyarság testét, annak intézményeit, birtokállományát vagy kultúráját sebzi meg, és meg tudja

⁴ Ld. SAS PÉTER: Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2003. 1. sz. 80–89. p.

⁵ Ld. gazdasági-pénzügyi témájú írásait: Románia hitelszervezetei s az erdélyi magyar pénzügyintézetek. Lugos, 1924.; A leu árfolyama és a pénzügyi válság. A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamarában a mintavásár alkalmából 1924. szeptember 3-án tartott előadás. Cluj-Kolozsvár, 1924.; A mezőgazdasági adósságok szanálása s a kapcsolatos pénzügyi törvények. Beszédei a Szenátus 1932. április 5-iki, 11-iki, 15-iki, 18-iki és 19-iki ülésein. Lugos, 1932.

⁶ GYÁRFÁS, 1923. 18. p.

⁷ GYÁRFÁS, 1923. 5. p.

⁸ Nemzetiségi diákpolitika. In: GYÁRFÁS, 1923. 31. p.

⁹ GYÁRFÁS, 1923. 135. p.

értetni Bukarestben, hogy ha barátira és szövetségesre van Romániának szüksége, nem találhat biztosabbat, jobbat, kitartóbbat, mint azt, kinek szövetségi hűségére és ragaszkodására kétmillió román állampolgár fájrokon a zálog – ha meg tudja ezeket értetni, ami pedig oly világos, oly kézenfekvő, akkor lesz még egyszer ünnep Erdély földjén is.”¹⁰ A gondolatoknak ismerősnek kell lenniük, hasonlóak olvashatóak Kós Károly (1873–1977) „Erdély mindenese” *Kiáltó Szó* címen elhíresült manifesztumában is. „Mi, kétmillió dolgozó, adózó, anyagi és kultúrértékeket produkáló polgár felséges erőgyarapodása vagyunk Romániának. [...] Nyíltan és őszintén valljuk azonban: inkább vagyunk lojálisak, mint rebellisek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek.”¹¹ Kós Károly a *Kalotaszegi vállalkozás* címen megjelent, a *Korunk* szerkesztőbizottságának írt levelében (Kolozsvár, 1971. május 24.) úgy emlékezett, hogy a korabeli politika „a Kiáltó Szó szerzőjének megszerezte az első osztályú »nemzetáruló« minősítést”.¹² Hasonló mondataiért a maga korában Gyárfás Elemérre nem aggattak ilyen jelzőt, remélhetőleg a mostani időszakban, utólag sem kapja meg.

Az első világháború után, a formálódó új államhatárok időszakában, 1919. március 24-én 12 pontban az autonóm Erdély megvalósításáról memorandumot fogalmazott Iuliu Maniunak, a nagyszebeni Kormányzótanács elnökének.¹³ Javaslatára szerint az Erdély címerét és lobogóját használó önálló „Erdélyországban” meg kell teremteni a három nemzet – magyar, román és szász – unióját és szövetségét, melyet 10–10 magyar és román, valamint 4 szász tagból álló, összesen 24 tagú kormányzótanács Gyulafehérvár székhellyel irányítana. A három nemzet bármely tagja becsületének, öntudatának megsértését, közöttük gyűlölet szítását felségsértésnek kellene tekinteni és annak megfelelően büntetni. Az időközben gyorsan változó történések miatt túlhaladottnak tekintette memorandumát, és nem adta át címzettjének.

Legfontosabb munkája a Bethlen Miklós kancellárról szóló monográfia, melyben az önálló erdélyi fejedelemség időszakába illesztve a címadó erdélyi kancellár életét elemezte Cserei Mihály *Historia (1709–1712)* címen megszületett munkája alapján.¹⁴ Forrásként közölte a *Diploma Leopoldinum*, az *Olajágot viselő Noé galambja* és a *Supplicatio* szövegét, valamint Bethlen Miklós levelezését, melyet a bécsi fogságból feleségével és fiával folytatott. Művéről több ismertetés született, melyek közül a legalaposabb Biró Vencel (1885–1962) piarista történészé¹⁵ és Bitay Árpád (1896–1937) irodalomtörténészé.¹⁶ Monográfiája a korszak más történelmi jellegű mun-

¹⁰ GYÁRFÁS, 1923. 266. p.

¹¹ KÓS KÁROLY: *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros magyarságához*. In: Kós Károly publicisztikája. Szerk.: Sas Péter. Csíkszereda, 2014. 99. p.

¹² Kós Károly levelezése. Szerk.: Sas Péter. Bp., 2003. (Mundus – új irodalom) 694. p.

¹³ Egy át nem adott memorandum. In: GYÁRFÁS, 1923. 143–153. p.

¹⁴ Bethlen Miklós kancellár, 1642–1716. Székfoglaló a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaságban Marosvásárhelyt, 1924. október 12-én. Dicsőszentmárton, 1924.

¹⁵ BIRÓ VENCEL: Gyárfás Elemér legújabb könyve. In: *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1925. 1–2. sz. 41–45. p.

¹⁶ BITAY ÁRPÁD: Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár. In: *Pásztortűz*, 1925. 1. sz. 17–19. p.

káihoz hasonlóan „áthallásos”, a korabeli történések elemzésekor gyakran utalt saját korához való hasonlatosságokra.

Második publicisztikai gyűjteményéhez Hirschler József (1874–1936) pápai prelátus, főesperes-plébános¹⁷ írt előszót.¹⁸ A felkérés nem véletlen, kötetnyi cikksorozata a mélyen vallásos római katolikus Gyárfás Elemér nézeteit tükrözi. „Nekem, a társadalompolitikusként, legerősebb és megingathatatlan bizonyítékom volt mindenkor az én keresztény hitem mellett az a napnál világosabban felismert igazság, hogy az emberi társadalom minden fájó problémájának egyetlen megoldása, minden vérző sebének egyetlen orvossága a hamisítatlan, tiszta, tündöklő keresztény világnézet.”¹⁹ Ezen az alapon állva üdvözölte a reformátusok egyik egyesületét. Írásában meggyőződéssel vallotta: „Ez a mi Erdélyünk nem az az ország, melynek békéjét felekezeti viszályok képesek volnának feldúlítani. [...] Ez a mi Erdélyünk megszentelt földje a szabadságnak, a türelemnek, a szeretetnek.”²⁰

Ósei háromszéki primor származására utalva székelynek vallotta magát. Leszármazását a Kolozsváron megjelenő, Sándor Imre (1877–1930) tisztviselő által alapított és Köpeczi Sebestyén József (1878–1964) heraldikussal szerkesztett családtörténeti folyóiratban mutatta be.²¹ 1925. október 20-án, a Kovászna megyei kézdikóvári Szent Lőrinc vértanútemplom jubiláris ünnepségén elhangzott beszédében a székelységet így jellemezte: „A székelységet az ő katolikus öntudata megtanítja arra, hogy becsületos munka és önzetlen kötelességteljesítés és tiszta erkölcs és tiszta családi élet, tisztalelkű fiatalság és becsületben megőszült öregség olyan hatalmas erők egy nép életében, melyek biztosabban és tartósabban alapozzák meg egy nép életét, mint szuronyok erdeje és kincsek halmaza.”²²

Az erdélyi katolicizmus történetével foglalkozó tanulmányai közül kiemelendő a gyulafehérvár–fogarasi görög katolikus egyházmegye püspökválasztási jogát taglaló tanulmánya.²³ Az erdélyi katolicizmus múltját és jelenét bemutató kötetben három tanulmánnyal is jelentkezett.²⁴ Fontos munkája a román nép 18. századi folyamodványát, a *Supplex Libellus Vala-*

¹⁷ Ld. SAS PÉTER: A reneszánsz lelkületű főpap, dr. Hirschler József pápai prelátus. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2006. 1. sz. 126–133. p.

¹⁸ GYÁRFÁS ELEMÉR: *Egyenes úton, 1901–1926. Dicsőszentmárton, 1926.* (továbbiakban: GYÁRFÁS, 1926.) 3–5. p.

¹⁹ *Egyenes úton.* In: GYÁRFÁS, 1926. 7–8. p.

²⁰ A Szent Imre Egylet üdvözlí a Bethlen Gábor Kört. In: GYÁRFÁS, 1926. 72. p.

²¹ A léczfalvi Gyárfás család sepsiszentgyörgyi ága. In: *Genealogiai Füzetek*, 1906. 37. p. A családról általánosan: KIS BÁLINT: A léczfalvi Gyárfás család. *Turul*, 1897. 140–141. p.

²² A székelység katolikus öntudata. In: GYÁRFÁS, 1926. 280. p.

²³ A püspökválasztási jog a gyulafehérvár–fogarasi görög katolikus egyházmegyében. Székfoglaló az Erdélyi Katolikus Akadémiának I. nyilvános ülésén Nagyváradon, 1929. május 27-én. Cluj-Kolozsvár, 1929. (Az Erdélyi Katolikus Akadémia felolvasásai. III. osztály. 1. sz.; Klny.: *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929. 3–4. füz.)

²⁴ Az erdélyi románok uniója s a román görög katolikus egyházi szervezet kifejlődése. In: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene.* Dicsőszentmárton, 1925. 125–146. p.; *Az erdélyi századok és a katolicizmus.* In: Uo. 192–216. p.; *Az erdélyi katolikus státus, mint államjogi, politikai és gazdasági megoldás.* In: Uo. 395–414. p.

chorumot tárgyaló történeti-politikai elemzése²⁵ és a politikusi gondolkodásmódját bemutató írása, melyben az Averescu-paktum előzményeivel, megkötésének indokaival, szövegével, módosításaival, következményeivel, felbomlásával és tanulságaival foglalkozott.²⁶ Írására a sajtóban válaszolt Bernády György (1864–1938), Marosvásárhely volt polgármestere, az Országos Magyar Pártból kivált és a Polgári és Demokratikus Blokkot megalapító politikus.²⁷ Fontos forrásként közreadta nagyapja, Gyárfás Elek (1812–1879) táblai ülnök, úrbéri bírósági elnök, majd főkormánytanácsos 19. századi útinaplóját.²⁸ Irodalmi munkássága elismeréséül a Kemény Zsigmond Társaság és az Erdélyi Irodalmi Társaság egyaránt tagjai közé választotta.

A második világháború befejezése után a kolozsvári népbíróságon zajló perben (77/1945. sz. ügyirat) hazaárulással, valamint az Antonescu- és a Sztójay-kormányval való együttműködéssel vádolták. A Magyar Népi Szövetség napilapjában, a *Népi Egység*ben politikai billogként rásütötték, hogy a fasizmus dél-erdélyi bábája volt. Ottani működéséért már 1943-ban megvádolták, ez derült ki Méliusz József (1909–1995) író, költő, műfordítónak a dél-erdélyi helyzetről szóló jelentéséből, melyet a Kommunisták Pártjának küldött. A katolikusok „szemszöge az elképzelhető legreakciósabb. A Magyar Népközösség működése teljesen ennek a szellemnek megfelelő. Főleg katolikus irányítás alatt áll és irányítója Gyárfás Elemér, aki még a régi Romániában is a legszélsőbb magyar reakciót képviselte.”²⁹ Perét halála után is folytatták, végül bizonyítottság hiányában lezárták. Közvetveleg jegyzem meg, hogy Gyárfás Elemért Varga Andrea és Gabriel Catalan legújabb kutatásai alapján zsidómentő tevékenysége miatt a Világ Igazai közé választhatja a jeruzsálemi Jad Vasem Intézet. A második világháború befejezése után többen írásos nyilatkozatot tettek, hogy kiket támogatott és mentett meg az elhurcolástól. A *Bánati Futár* tudósítása szerint 1937. március végén tartott beszédében a magyarországi első zsidótörvény előtt egy esztendővel rámutatott a hitleri fajelmélet igazságtalanságaira.³⁰

Vagyonának elkobzása után a bíróság elé állított, meghurcolt és kórházi kezelésre szorult politikus Bukarestben, 1945. október 4-én „váratlanul elhunyt”.³¹ Két nap múlva Románia egyik leghíresebb temetőjében, az

²⁵ Supplex Libellus Valachorum. Székfoglaló értekezésül felolvasta az Erdélyi Irodalmi Társaságban Kolozsvárt, 1929. február 19-én. Kolozsvár, 1929.

²⁶ Az első kísérlet. Az Averescu-paktum előzményei, megkötésének indokai, szövegei, módosításai, következményei, felbomlása és tanulságai. Lugoj [Lugos], 1937. (Klny.: *Magyar Kisebbség*, 1937. évi 2–3. sz.)

²⁷ Ld. BERNÁDY GYÖRGY: Reflexiók Gyárfás Elemér szenátor úrnak „Az első kísérlet” című, a „Magyar Kisebbség” 1937. évi 2–3. számaiban megjelent közleményére. Târgu-Mureș, 1937.

²⁸ Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből. Közli: Gyárfás Elemér. Cluj–Kolozsvár, 1937. (Tudományos Füzetek, 93.)

²⁹ LAKATOS ARTUR: Méliusz-jelentés 1943-ból. In: *Látó*, 2013. 11. sz. 71. p.

³⁰ Ld. ABLONCZY LÁSZLÓ: „Oh boldog Magyarország! – csak ne hagyja magát félrevezetni már...” In: *Hitel*, 2004. 2. sz. 214. p.

³¹ Jelentés a gyulafehérvári latin szertartású róm. kat. Egyházmegyei Tanács 1946. november hó 28-ikára összehívott közgyűlésére. Kolozsvár, 1946. (továbbiakban Jelentés 1946.) 6. p.

1858-ban megnyílt Belluban temették el, ahol a román kultúra számos nagyja – köztük Mihai Eminescu és Ion Luca Caragiale – nyugszik. Gyászjelentése arról tanúskodik, hogy az esetleges politikai jellegű demonstráció elkerülése érdekében nem nyilvánosan, csupán szűk családi körben búcsúztathatták el, temetéséről csak utólag adhattak ki értesítést. Búcsúztatásán püspöke, egyházmegyéje, Egyházmegyei Tanácsa sem képviseltethette magát, szülőföldjén, Erdélyen kívül nyugszik – Márton Áron (1896–1980) erdélyi püspök megfogalmazásában – „teste fölé idegen hant borul”.³²

A gyulafehérvári latin szertartású római katolikus Egyházmegyei Tanács világi elnöki tisztében György Lajos egyetemi tanár, igazgatótanácsos követte, akit 1945-ben a közgyűlés hat év időszakra választott meg.³³

Alapszövegében önmaga által megfogalmazott és felesége által kiadott gyászjelentése:

„Gyárfás Elemérné Straetz Hedvig, a maga és gyermekei, Gyárfás Ágnes, István, Tamás, az elhunyt nővére, Gyárfás Erzsébet, menyee, Gyárfás Istvánné, az összes közeli rokonok és jóismerősök nevében mélyen megszorodott szívvel tudatja, hogy szeretett férje

GYÁRFÁS ELEMÉR

az erdélyi róm. kat. egyházmegyei tanács 25 éve tagja és 12 éve világi elnöke, az erdélyi róm. kat. népszövetség alapítója és 25 éve alelnöke, a székelyfalvi egyházközség főgondnoka București-ben 1945. október 4-én a betegek szentségének felvétele után visszaadta lelkét teremtőjének.

Temetése a București-i Cimitiru Bellu kápolnájában 1945. október 6-án délelőtt 11-kor mondott szentmise után volt.

Have, anima pia!

Suscipiat te Christus, qui vocavit te!

Tárnáveni–Dicsőszentmárton, 1945. október 8.”

Munkássága értékelésében hagyatkozunk az őt közelről jól ismerő kolozsvári plébánosára, majd erdélyi püspökére, Márton Áronra. „Erdély szülőtte volt s Erdély földjén kívül, mintegy száműzetésben kellett meghalnia. Jellegzetes alakja és sokoldalú működése Erdély utolsó negyedszázadának történetétől nem választható el, s megfáradt, pihenésre vágyó teste fölé idegen hant borul. Még szorosabb kapcsolatok, még több munka, felelősségteljes szerep és egy erős hit fűzte őt egyházmegyénkhez, annak közönségéhez, egyházi és világi testületeihez, s még az sem adatott meg, hogy koporsója fölött a búcsúimádságot elmondhassuk. Az Isten kivételes képességekkel és páratlan munkabírással áldotta meg. S ő kivételes képességeit és nagy munkabírást szívesen ajánlotta fel a katolikus érdekek szolgálatába. Akár iskoláink ügyét kellett megvédeni vagy előmozdítani, akár a katolikus társadalmi szervezkedést körülbástyázni vagy új feladatokra átállítani, mindenütt ott volt, mindenütt munkát vállalt, akadályokat hártott el, s nem egy esetben ő mutatta meg a járható és eredményre vezető utat. Az egyházközségek helyzete, a szerzetesrendek kérdései, vagy a kato-

³² Márton Áron beszéde a gyulafehérvári (erdélyi) római katolikus Egyházmegyei Tanács közgyűlésén (Kolozsvár, 1945. december 13.) In: Sas Péter: Márton Áron erdélyi püspök élete és munkássága. Bp., 2014. (továbbiakban: SAS, 2014.) 169. p.

³³ Jelentés 1946. 5. p.

likus népszövetség működése épp úgy érdekelte, mint a saját, személyes ügye.”³⁴

Az alábbiakban halálának bejelentésével kapcsolatosan két egyházi forrásanyag és munkásságának Márton Áron püspök általi értékelése olvasható.³⁵

³⁴ SAS, 2014. 169–170. p.

³⁵ A forrásanyagok lelőhelye: Szent Mihály plébánia levéltára, Kolozsvár.

DOKUMENTUMOK

1.

Az erdély–fehérvári Székeskáptalantól.
Egyházmegyei Tanács méltóságos Igazgatótanácsának

Kolozsvár

Az erdély–fehérvári Székeskáptalan mély részvétellel értesült léczfalvi Dr. GYÁRFÁS ELEMÉR, az Egyházmegyei Tanács világiak elnökének váratlan, tragikus haláláról. Rendkívüli ülésen a Székeskáptalan elnöke méltatva az Istenben boldogultnak dús érdemeit: az Apostoli Szentszéknek Romániával kötött Egyezménye, a gyulafehérvári lat. szert. kat. Egyházmegyei Tanács szabályzata, a Konkordátum IX. cikkelyének értelmezésére vonatkozó Egyezmény létrehozásában, kat. iskoláink és intézményeink védelmére vívott harcaiban stb., a részvét érzését csak fokozta Székeskáptalanunk minden egyes tagjában. Mélyen átérezzük a veszteséget, ami az Egyházmegyei Tanácsot világi elnöknek halálával érte.

Fogadja a mélt. Igazgatótanács őszinte részvétünk nyilvánítását.

Gyulafehérvár, 1945. a Székeskáptalan okt. 22-iki rendkívüli üléséből.

Dr. Balázs András
elnök

Dr. Macalik Győző
jegyző

2.

D. a J. Kr.!

A román. kat. Egyházmegyei Tanács Igazgatótanácsa mély megilletődéssel jelenti,
hogy

léczfalvi dr. Gyárfás Elemér

az Egyházmegyei Tanács Igazgatótanácsának egy negyedszázadig tagja és 12 évig világi elnöke folyó év október 4-én a halotti szentségekkel megerősítve, 62 éves korában Bucarestiben váratlanul elhunyt.

A Megboldogult földi porait október 6-án a Bellu temetőben helyezték örök nyugalomra. Igazgatótanácsunk október 20-án reggel 1/2 9 órakor a kolozsvári akadémiai templomban megtartott gyászistentiszteleten és a november 12-én megtartott igazgatótanácsai ülésen róttá le kegyeletét korán elhalt elnöke iránt.

Életét a szakadatlan munka, az igazságért való küzdelem és vallásos buzgóság jellemezték; cselekedeteit a történelem fogja a hálás utódoknak feljegyezni, mi hűséges kegyelettel fogjuk megőrizni drága emlékét.

A jó Isten adjon lelkének örök jutalmat, testének csendes nyugodalmat!

Kolozsvár, 1945. november 12-én.

Igazgatótanács

3.³⁶

Az egyházmegye területén a múlt évben a háború forgószele separt végig, értékeket és emberi életet sodorva magával. Anyagi veszteségeink súlyosak. Több helyen sok évtized szorgalmának és nemzedékek áldozatkészségének a munkája ment veszendőbe. De ezeket nem siratjuk. Küzdelmes sorsú nép fiai vagyunk és hitvalló nemzedékek hosszú sora járt előttünk. Az építés és újrakezdés parancsa, a templom és az iskola védelme szent és kötelező örökség számunkra. S az elődök példájából merítjük a hitet, hogy ha Isten a békével és az építőmunkára alkalmas idővel megajándékoz, a veszteségeket pótolni fogjuk, s ahol elől kell kezdeni, előlről kezdjük.

Fájdalommal siratjuk azonban az elveszített emberi életet. Még azt sem tudtuk számbavenni pontosan, hogy a különböző egyházi és világi testületek tagjai közül a halál angyala kiket ragadott ki. Még kevésbé tudjuk, mekkora a háborús áldozatok száma a híveink között, hány drága életet oltottak ki a gyilkos fegyverek, hányat a híveinkre rátörő emberi bosszúállás, és hányan pusztulhattak el a szenvedések, betegségek, nélkülözések, fáradság következtében. Megilletődéssel és kegyelettel állunk meg e néma sereg előtt. Korán és erőszakkal elszakított testvéreink lelki üdvéért imádkozva, az árvaságra jutottak nagy csapatát Isten gondviselő oltalmába ajánljuk.

Az Egyházmegyei Tanács a háború áldozatai között gyászolja világi elnökét, dr. Gyárfás Elemér urat. A körülmények, melyek között a földi életből és körünkből távozott, még fokozzák az elvesztése fölött érzett fájdalmat. 1945. október hó 4-én hunyt el Bukarestben, mint ezt a késői híradásból megtudtuk. Földi maradványait családjának itthon lévő tagjai s néhány ismerős kísérte utolsó útján.

Erdély szülőtte volt s Erdély földjén kívül, mintegy száműzetésben kellett meghalnia. Jellegzetes alakja és sokoldalú működése Erdély utolsó negyedszázadának történetétől nem választható el, s megfáradt, pihenésre vágyó teste fölé idegen hant borul. Még szorosabb kapcsolatok, még több munka, felelősségteljes szerep és egy erős hit fűzte őt egyházmegyénkhez, annak közönségéhez, egyházi és világi testületeihez, s még az sem adatott meg, hogy koporsója fölött a búcsúimádságot elmondhassuk.

Katolikus közéleti szereplése egybeesik az egyházmegye küzdelmes életszakaszával. Megnyilatkozásai és kiváló képességei korán felhívják a katolikus közönség figyelmét személyére, a Közgyűlés sorozatosan beválasztja az Igazgatótanácsba, később, amikor a Státus, illetve Egyházmegyei Tanács az ismeretes támadások miatt a legnehezebb helyzetbe kerül, a Közgyűlés az egyházmegye közönségének egyhangú helyeslése mellett reá ruházza a világi elnök felelős tisztségét.

Az Isten kivételes képességekkel és páratlan munkabírással áldotta meg. S ő kivételes képességeit és nagy munkabírását szívesen ajánlotta fel a katolikus érdekek szolgálatába. Akár iskoláink ügyét kellett megvédeni vagy előmozdítani, akár a katolikus társadalmi szervezkedést körülbástyázni vagy új feladatokra átállítani, mindenütt ott volt, mindenütt munkát vállalt, akadályokat hárított el, s nem egy esetben ő mutatta meg a járható és eredményre vezető utat. Az egyházközségek helyzete, a szerzetesrendek kérdései, vagy a katolikus népszövetség működése épp úgy érdekelte, mint a saját, személyes ügye.

³⁶ Márton Áron püspök beszéde a gyulafehérvári (erdélyi) római katolikus Egyházmegyei Tanács közgyűlésén. (Kolozsvár, 1945. december 13.) Részlet. Ld.: SAS, 2014. 169–170. p.

Elmúlhatatlan érdemei vannak különösen az Accord (Egyezmény) létesítése körül. A Közgyűlés tagjai még élénken emlékeznek a harmincas évek táján az erdélyi róm. kat. Státus és az egyházmegyei alapok jogi helyzete ellen indított támadásokra és az ezek következményeképpen reánk kényszerített harcra. A harcot az Apostoli Szentszék és a román kormány között a Konkordátum kiegészítéseképpen létrejött Egyezmény zárta le, melynek az alapok vagyonának megmentése mellett legnagyobb jelentősége abban van, hogy az egyházmegye ősi intézményének, a Státusnak – illetve ettől fogva Egyházmegyei Tanácsnak – megszerezte az Apostoli Szentszék kifejezett elismerését, és ugyanakkor annak jogi alapját egy nemzetközi érvényű szerződéssel támasztotta alá. Ez az eredmény az Apostoli Szentszék hathatós támogatásán és boldog emlékü elődünknek, Mailáth püspöknek a szilárd helytállásán kívül dr. Gyárfás Elemér szorgalmának, tárgyalóképességének és tudásának köszönhető. A tárgyalások alakulását és kimenetelét nemcsak a katolikus közönség, hanem Erdély egész magyarsága feszült figyelemmel és aggodalmak között figyelte. És dr. Gyárfás Elemér tökéletes nyelvtudását, nagy jogi felkészültségét és tárgyismeretét teljes odaadással és szívós kitartással szentelte arra, hogy a reábízott feladatot a személyébe helyezett bizalomnak és várakozásnak megfelelő megoldáshoz juttassa.

Mások vannak hivatva arra, hogy kiterjedt közéleti szereplésének az anyagát ismertessék. Mi sokszor megcsodáltuk sokoldalú tevékenységét, a részletekig menő tájékozottságát, bámulatos pontosságát és azt a könnyedséget, mellyel mindezt egyidejűleg végezte. Pontosságára talán legjellemzőbb életének utolsó írott dokumentuma, a gyászjelentés, melyben a saját maga fogalmazta szöveggel értesít haláláról.

Utolsó szavaiban is a katolikus férfi, hívő lelke tárul fel előttünk: *Suscipiat animam meam Christus qui te vocavit!* Élete állandó munka, megállás nélküli tevékenység, örökös tervezés és végrehajtás volt. Közösségek és bajba jutott emberek ezer gondját vette magára, s talán a legkevesebbet a saját ügyeivel törődött. A munkában meghajszolt test pihenőre tért, s az események hatása alatt sokat szenvedő lélek töretlen hittel indult számadásra a teremtő Isten elé. Kegyeletes tiszteletadással áldozunk nagy halottunk emlékének, s amikor jeles érdemeit az egyházmegye történetének lapjaira feljegyezzük, az ajkain utoljára felhangzott imádság folytatásával búcsúzunk tőle: *Pie Jesu Domine, dona eis requiem! Amen.*

(Sas Péter)

Egy elfelejtett pap, Gigler Károly (1897–1965) emlékére

2015 áprilisában volt Gigler Károly kanonok atya halálának 50. évfordulója. Sorsa tipikusan példázza a jellemes, a kommunizmus idején a hitükért kiállni képes papok szomorú sorsát.¹

Gigler Károly szegény földműves családból származott, Esztergomban szentelték pappá 1920. június 3-án. Életútjának fontosabb állomásai: Budapesten hitoktató (1920–1934), az esztergomi papnevelő intézet tanára és lelki igazgatója (1934–1938), Esztergomban érseki titkár (1939), primási irodaigazgató és az Actio Catholica egyházmegyei igazgatója (1940–1944), esztergomi kanonok (1944–1950), érseki helynök (1950). Koholt vádakkal 1950. július 6-án letartóztatták, Kistarcsán volt börtönben (1950–1953), majd barsi főesperes (1954-től), Dunaszentpálon helyettes plébános (1958-tól). Katolikus hitoktatással foglalkozott, számos népszerű imakönyvet és modern szellemű népiskolai hittankönyvet írt és szerkesztett.

Gigler Károly kiváló tanár volt. 1934. február 22-én a budapesti Werbőczy István reálgimnázium tanári testülete rendkívüli értekezletet tartott Gigler Károly búcsúztatásáról, melyről jegyzőkönyv is készült, ebből idézünk:

„Ismert szerény lelkülete bizonyára tiltakozik az ellen, hogy itt most magasztos szavakkal dicsőítsük, de azért röviden és annál nyomatékosabban kell kifejeznünk távozása alkalmából érzett fájdalmunkat.

Gigler Károly dr iskolánknak elsőrendű fenntartó oszlopa, erőssége volt, Tizenkét éve már, hogy a legfontosabb munkának, a lélek formálásának katolikus és magyar szellemben, iskolánknak az Istentől felkent, hivatott munkása. A legmagasztosabb tannak a mestere és ezt nem szóval, hanem példájával, kitartó, anyagi türelmével, jóságos szeretetével, nagyszerű tudásával végezte. Ebben a munkában egész ember volt, maradéknélküli. Lelkét vitte bele. Szerette az ifjúságot, szívesen foglalkozott vele, mert tudta, hogy a nemzet pusztító idők után az ifjúság lelkét kell újjáteremteni és a hitnek, hazának megőrizni. Hivatásszeretet, kollégák szeretete, ifjúságszeretet áradt ki minden működéséből. Nagy erkölcsi tőkéje, erős tartó oszlopa volt iskolánknak [...]

A tanítás fárasztó munkája mellett tollal is szolgálta a nevelés szent ügyét, mint a Hittantanárok lapjának szerkesztője. Kezét az ifjúság és hivatása útőerén tartotta és e téren is előbbre vitte közös munkánknak, az ifjúságnak őszinte, vallásos és magyar szellemben való nevelését.”²

Gigler Károly tevékenyen részt vett a keleti keresztény és a nyugati katolikus egyház unióját célzó kezdeményezésekben. Az ügygel 1936-ban már a Vatikán is aktívan foglalkozott.

¹ E sorok szerzője Gigler Károly unokaöccse. A cikk szerkesztésében közreműködött Rácz Katalin, a *Rab Mária Híradó* munkatársa.

² Jegyzőkönyvi kivonat (Állami Werbőczy István Reálgimnázium, Budapest) 150/1934. sz. – Esztergomi Primási Levéltár, 0625. sz.

1936. január 27-én „Aranyszájú Szent János ünnepén az esztergomi szeminárium rendezett nívós »Keleti Akadémiát«, amelyen a bíboros hercegprímás, a székesfőkáptalan tagjai, a szeminárium elöljárósága a rektor vezetésével, és a városi papság is megjelent. Az egész nap az uniós gondolatnak volt szentelve. A pápa szándéka szerint (sic XI. Pius) a keleti nap programja nem csak a keletiekkel való theológiai kapcsolat kiépítése, hanem egyenesen imahadjáratra is felhívja a teológusokat az unió érdekében. Ennek megfelelően dr. Gigler Károly spirituális elmélkedési pontjai is az unióval foglalkoztak. Krisztus az út az igazság és az élet. Aki a római Anyaszentegyházról elszakad, az elszakad Krisztustól is, elszakad az üdvösséghez vezető helyes úttól, el az egyedüli igazságtól, abban megdermed a lüktető, piros, a diadalmas élet.”³

Az akkor még ritkaságnak számító fényképezést is magas művészi szinten üzte, az *Esztergom és Vidéke* c. lap 1941. augusztus 13-i számában ezt olvassuk:

„Megnyílt az amatőr-fényképkiállítás. A vármegyei népművelési bizottság Nagyboldogasszony ünnepi hetében amatőr-fényképkiállítást rendezett a Szent Imre utcai iskola tantermében. Minden szép iránt érdeklődő, lelkes közönség gyűlt össze a város intelligens köreiből vasárnap délelőtt 11 órakor a kiállítás ünnepélyes megnyitójára. Megjelent a megnyitáson dr. Radványi Elemér alispán, Frey Vilmos főispán, Etter Jenő polgármester is. [...] Az alispán ezután megköszönte az amatőr-fényképezők munkáját és annak a reményének adott kifejezést, hogy a megkezdett úton tovább haladva az esztergomi amatőr-fényképezés értékes művészeti ággá fog kifejlődni [...]

Végül kihirdette a foto kiállítás bíráló bizottságának határozatát [...] a bizottság második díját dr. Gigler Károly Partrészlet című képe nyerte.”

Az egyházi hierarchiában magas pozíciót töltött be, ahol a világi szervezetek működését segítette. 1944 és 1948 között az esztergomi érsekség Actio Catholica igazgatója. Tagja volt a Katolikus Asszonyok és Lányok Szövetségének (KALÁSZ), illetve a Karitás Esztergom megyei népjóléti bizottságának elnöki tisztségét is betöltötte.

„A prímás eleinte nehézkesnek tartotta Gigler Károlyt, de később a bizalmasa és tanácsadója lett. Tőle függték az esztergomi egyházmegye caritás ügyei. Mint AC igazgató az esztergomi egyházmegye területén működő egyesületek életét kísérte figyelemmel és irányította. Ilyen volt a Kalász és a KALOTT és egyéb hitbuzgalmi és vallásos egyesületek.”⁴

1947-ben is nyíltan vállalta a véleményét. Az év decemberében a bencés gimnáziumban a keresztény nevelésről tartott előadásán élesen szembeállította egymással a materialista és az idealista nevelési szemléletet: „A materialista vagy bottal, vagy cukorral tud nevelni, tehát nem nevelhet.” Ebben az évben a kommunista hatóságok is felfigyeltek a működésére. A Mindszenty-ügy nyomozása kapcsán Cseley Rezső volt miniszteri tanácsos ki-

³ FÖLDES JÓZSEF: Krónika. In: *Keleti Egyház*, 1936. 3. sz.

⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL.) 3.1.9. – V-092. 9. p.

hallgatásakor érdeklődtek utána: „Gigler Károly is nagyon tiszteletre méltó, de újabban nagyon félénk. Pedig igazán értékes jellem, nagyon jó lenne püspököknek. Imponáló, képzett és lelki ember, szereti a munkát.” 1948-ban a már fojtogató politikai közegben dönteni kellett nehéz helyzetekben, amire jól rávilágít az augusztus 20-i körmenet esete:

„Augusztus 17-én, amikor a főkapitányság hivatalosan írásban közölte, hogy a belügyminiszter utasítása alapján mégis engedélyezik a körmenet megtartását az 1946-os útvonalon, Gigler Károly kanonok, az A.C. részéről felhívta Esztergomot és utasítást kért. Zakar [Mindszenty titkára] a hercegprímás utasítására közölte, hogy most már nem tartják meg a körmenetet, mert a prímás nem alkuszik.”⁵

Az 1948. szeptember 13-i Mindszenty-vallomás szerint augusztus 23. és 27. között a főpapok – beleértve Gigler Károlyt is – Mindszenty bíboros vezetésével az esztergomi szemináriumban lelkigyakorlatot végeztek.⁶ A nyíregyházi Mária-nap körül is felmerültek bizonyos aggályok:

„Gigler Károly az Actio Catholica jelenlegi vezetője elmondta, hogy a most a legnagyobb fejtörést az okozza neki, hogyan kerüljek meg a prímás kívánságát, mellyel meg akarja rendeztetni a nyíregyházi Mária-napot a cell-dömölki – ismeretes – betiltás ellenére is. Gigler erről a kérdésről már tanácskozást folytatott a prímással. Igyekezett bizonyítani Mindszentynek, hogy nem lehet és nincs értelme a jelen körülmények között ezt az egyházi ünnepélyt megrendezni. A prímás ennek ellenére még mindig szeretné megtartani és szemrehányásokat tesz „tehetetlenségük és bátortalanságuk” miatt. Az egész ügyben a legnehezebb helyzete Gigler prelátusnak van. Giggerről ezzel kapcsolatban őt jól ismerő személy a következőket mondta el. Gigler fiatal pap kora óta főpásztori, sőt prímási környezetben nőtt fel. Természetesebb számára a bíborosi palota, mint Mihalovics számára volt, s szó sincs róla, hogy olyan riadt hódolattal és engedelmességgel legyen, mint Mihalovics. Kényes kérdésekben egyenként Gigler mindig hangsúlyozza megbízásának ideiglenes jellegét és egy kényelmesebb nyugodtabb bürokratikusabb ügyintézési módot vezetett be. Gigler viselkedése részben félelemből adódik, tart attól, hogy ha a tervezett egyházi ünnepély során valami incidens fog történni és ezért őt teszik majd a hatóságok részéről felelőssé.”⁷

Továbbra is kitartóan hirdeti a hitet a templom falain kívül is, ezúttal egy belvárosi olvasóköri körben, mint azt az 1948. november 14-i jelentés mutatja. Ebből megtudjuk, hogy november 26-ától az esztergomi belvárosi olvasóköri vallásos kultúrelőadások indulnak. A december 10-i előadást Gigler Károly tartja *A szentmisék felépítése* címmel. Mindszenty letartóztatását követően lefoglák Zakar Andrást, Mindszenty személyes titkárát is. Az 1948. november 25-i jelentésben szerepel:

⁵ ÁBTL. 3.1.8. – Sz-222/13.

⁶ Uo.

⁷ ÁBTL 3.1.8. – SZ-222/15.

„Dr. Gigler Károly kanonok az A.C. budapesti igazgatója elmondta, hogy örül, hogy a primás legalább a Szent László Társulat évkönyvében a képek megjelenését engedélyezte. Reméli, hogy ezen az alapon megjelenhet az évkönyv. Az A.C. várja az évkönyv megjelenését és támogatja erkölcsileg. Gigler megemlíttette, hogy a primás Esztergomban, a palotában minden nap elvégzi rendesen a napi teendőjét és Zakar helyett már van másik titkára. Az egyházkormányzat tovább folyik rendesen és tervszerűen. Dolgozik az esztergomi iroda és várja a titkár letartóztatásának következményeit. Gigler elmondta, hogy nem hisz abban, hogy Zakart kínozzák, mert az A.C.-ből letartóztatott Lénárt tisztelendő sem bántották. Vidéken annál több a visszaélés és a bántalmazás. Levelet kapott vidékről, hogy a helybeli rendőrkapitány öklével arcul ütötte az öreg falusi plébánost és káplánját is összeverte. Mindkettőjüket ki utasították a községből. Fellebbeztek a belügyminiszterhez, mert az eljárást jogtalanak tartották és megszegyenítőnek a tettegességet. A kiutasítás azonban azonnal végrehajtott. Gigler szerint ez terrornak minősíthető. Halász”⁸

Mindszenty lefogása után Drahos Jánosra, majd Gigler Károlyra szállt az egyházmegye kormányzása. Később azonban ő is a letartóztatás sorsára jutott. Parádi Gyula nyugalmazott, Bakács téri plébános visszaemlékezése:

„Mindszenty primás előrelátóan gondoskodott arról, hogy ha őt lecsukják, akkor a Dr. Drahos János, az ő tényleges vikáriusa, minden felhatalmazást megkapott az egyházmegye kormányzására, de ugyanakkor egy Giegler Károly nevezetű, szintén, aki megjárta Kistarcsát, annak is már minden megbízatást adott. De amikor a Drahos meghalt a Péterffy Sándor utcában, még akkor este letartóztatták a Giegler, hogy ne gyakorolhassa a főpásztori hatalmát és hát elvitték Kistarcsára.”⁹

Egy 1950. június 22-én kelt ügynöki jelentés szerint „már egy hete, hogy Giegler [sic!] letartóztatása óta a hivatali ügyeket nem intézi senki”.¹⁰ Az 1950. július 7-i államvédelmi jelentés szerint

„a kormány nem akarhatja őszintén az egyházzal való megegyezést, mert akkor nem gördítene olyan akadályokat az egyházkormányzás útjába, hogy Gigler kanonok után Meszlényi püspököt is letartóztatta. Nyilvánvaló, [...] hogy ezzel a kormány nyomást akar gyakorolni oly irányban, hogy a mai rendszernek megfelelő embert tegyenek a főegyházmegye vezető állásába.”

Egy sorstárs, Brusznai József nyugdíjas esperes-plébános önéletrajzában így beszélt a letartóztatásokról:

„1950. augusztus 6-án, éjfél után két órakor került sor, amikor »négy belügyi úriember« udvariánosan fölkelte és egy lefüggönyözött autóba tessékelt, amellyel egyenesen az Andrássy út 60-ba szállították, mégpedig sietve, mert „aznap éjjel még két fuvarjuk volt [...] Brusznai Józsefet a Mindszenty mellett a végsőkig kiálló, és a békepapi tevékenységet határo-

⁸ ÁBTL 3.1.8. – SZ-222/16.

⁹ Ki volt Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök? In: *Szent Korona Rádió*, 2009. október 30. Online: <http://www.szentkoronaradio.com> – 2014. december.

¹⁰ ÁBTL. – 3.1.9. – V-71165/27.

zottan megtiltó dr. Pétery József megyéspüspök ellen tervezett koncepció eljárás során tartóztatták le. Három hónapig volt az Andrássy út 60. magánzárkájában. A kihallgatások között azzal »szórakoztatták«, hogy a cellában elhelyezett hangszórón közvetítették számára a váci püspöki palota irodáinak lehallgatott beszélgetéseit. A politikai helyzet változása miatt a Pétery püspök elleni eljárás tervét végül elvetették; Brusznai atyát azonban Kistarcsára internálták. Több mint két évet töltött »az ÁVO üdülőhelyén«, ahol kezdetben ötvenhated magával aludt egy húszszemélyes zárkában.”¹¹

1950. október 29-én a nyílt utcán tartóztatták le Gigler barátját, Endrédy Vendel zirci apátot (1895–1981) is. Endrédyben a győri bencés gimnáziumban töltött évek alatt érlelődött meg hivatása a papi és a tanári pálya iránt. 1917-ben lépett a ciszterek közé. A budapesti Szent Imre Gimnáziumban töltött matematika-fizika szakos tanári évek után választották meg 1939. március 18-án a rend apátjának. Személyéhez fűződik a rend megújítása, lelki, szellemi, gazdasági felvirágoztatása. A háború alatt sok üldözöttet menekített, és nyújtott védelmet a hozzáfordulóknak a zirci monostor pincéiben. Az ezt követő években az ő helytállása adott erőt nemcsak a ciszter rend tagjainak, de a többi szerzetesrendnek is. 1950-es lefogását nyolc hónap embertelen kínvallatás követte. 14 évi börtönre ítélték. Hat évet töltött magánzárkában, megfagyott kézzel-lábbal, kihullott fogakkal, de töretlen hittel és lélekkel. Az 1956-os forradalom idején szabadult. Utolsóként, mert még a nyilvántartásban sem szerepelt. A forradalom után visszakerült a börtönbe, de megrendült egészségi állapota miatt hamarosan Pannonhalmára, az idős szerzetesek szociális otthonába internálták. Itt élt haláláig. A zirci apátsági templomban nyugszik, Szent Bernát oltára alatt. Börtönéveiről így vallott:

„Nem adnám oda a hatévi börtönélet szenvedéseit semmi földi kincsért. Valami óriási értéktöbbletet kaptam. Nem tudok haragudni senkire bántóim, kínzóim közül. Szeretek értük imádkozni úgy szívből, igazán.”¹²

1952. október 21-én környezeti tanulmány készült Gigler Károlyról Kistarcsán:

„Mindenkor az egyház politikája mellett foglal állást és a Vatikán meggyőződéses és fanatikus híve. A felső papság érdekeit anyagi és egyéb vonatkozásban is szívén viseli és ezért síkra száll. Mindezt igen óvatos, ravasz, köntörfalazással, aki »politikai kérdésekkel szemben passzív«. A népdemokráciával semmilyen körülmények között nem volna hajlandó együtt működni, annak rutinos ellensége. Rangjára, mint kanonok büszke és az alsópapsággal, bármilyen beállítottságúak is nem szívesen tárgyal.”¹³

¹¹ Magyar Bertalan: A hit pajzsa: dr. Brusznai József. In: *A Váci Egyházmegye honlapja*, 2013. február 25. Online: <http://www.vaciegyszemelye.hu/> Híreink – 2015. június.

¹² Harminc éve halt meg Endrédy Vendel zirci apát. In: *A Zirci Ciszterci Apátság honlapja*: <http://www.ocist.hu/> – 2015. június.

¹³ ÁBTL. – 3.1.9. – V-092. 42. p.

Tarjáni Imre 1952. december 23-án kelt tanúkihallgatási jegyzőkönyvéből megtudható, hogy az év júliusában ismerkedett meg Gigler Károllyal, és a 10. sz. szobában voltak együtt. Tanúvallomása szerint Gigler Károly az egyik leginkább ellenséges hangadó, a szoba lakóit ellenséges agitáción keresztül befolyásolja. Rendszeresen tett szovjet- és népi demokrácia-ellenes kijelentéseket.¹⁴ További visszaemlékezések az internáló táborból:

„Gigler kanonok az internáló tábor papi szobájában működő teológiai főiskolán morálist tanított. Kiegyensúlyozott lelkisége, meleg derűje, állandóan bátorítással szolgált a vele együtt raboskodó paptestvéreknek [...] Gigler kanonok nagyon szimpatikus, komoly papi egyéniség volt. Neves hittanárnaként emlegették, könyvei jelentek meg, spirituális volt az internáló tábor papi szobájának, időnként elmélkedési pontokat adott. Kiszabadulása után büntetésül egy kis vidéki faluba tették.”¹⁵ (P.Fricsy Ádám SJ)

„Dr. Gigler Károly esztergomi kanonok mindig derűt sugárzott, és mindig bátorító mosolyt láttunk az arcán. A fürdőben rémülten láttam: csak csont és bőr.”¹⁶ (Vida István dunakömlödi plébános)

Gigler 1953. augusztus 8-án, Kisasszony napján amnesztiával szabadult. Ekkor készült egy olyan kimutatás azokról, akiknek az MDP Politikai Bizottsága által kiküldött bizottság határozata alapján az internálását meg kellett szüntetni. Gigler volt ezen a listán az első. Az itt leírtak szerint az internálás oka: demokrácia- és népellenes tevékenység, demokráciaellenes kijelentések a Bencés-gimnáziumban tartott előadásokon, szoros kapcsolatban áll Mindszenty bíborossal. Szabadulásakor nyilatkozatot tett, miszerint az internálótáborban lévő személyekkel kapcsolatos minden hírt vagy adatot „államtitoknak” tekint, melynek megsértésért 10 évig terjedő börtönbüntetést kaphat.¹⁷

Az 1956-os forradalmat követően, 1957. augusztus 29-én készült az Esztergom város római katolikus papjait feltáró jelentés, amelyben ezt olvassuk:

„Dr. Gigler Károly (Esztergom, Berényi u 2. sz.) – Az ellenforradalom alatt állandóan az utcán tartózkodott. A népek közé vegyülve ellenséges agitációt fejtett ki. Állandóan a vallás és a lelkiismereti szabadságról beszélt. Elmondása szerint az ellenforradalom alatt szerzett értesüléseit Meszlényi kanonok részére hordta, aki azt az írói munkájához használja fel.”¹⁸

1958-ban a hatalom eltávolította Esztergomból, mert kitudódott, hogy Mindszenty bíboros – felkészülve újabb akadályoztatására – 1956-ban folytatólagosan vikáriusának nevezte ki Mátrai Gyulát, utána következően Meszlényi Antalt, majd Gigler Károlyt. Endrey Mihály lemondása az

¹⁴ ÁBTL. – 3.1.9. V-092. 45–46. p.

¹⁵ HETÉNYI VARGA KÁROLY: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I. Abaliget, 1992.

¹⁶ Uo.

¹⁷ ÁBTL. – 3.1.9. V-092. 47. p.

¹⁸ ÁBTL. 0-11538.

Esztergomi Főszékeskáptalan idős tagjait is megrendítette. Az eljárás ellen tiltakozásul Mátray Gyula, Gigler Károly és Meszlényi Gyula protonotarius kanonokok távoztak pozíciójukból. Giglert ekkor rövid próbaidőre plébános-helyettesként Dunaszentpálra küldték, ebből 5 év lett. 1965. április 10-én hunyt el a győri kórházban, életének 68., papságának 45. évében, az esztergomi bazilika altemplomában Szabó Imre püspök gyászmiséje keretében temették el.

1990-ben Paskai László bíboros, esztergomi érsek – családjának többszöri kérését teljesítve – rehabilitáltatta. 2009. október 6-án Székely János esztergom-budapesti segédpüspök mutatott be szentmisét a Szent Istvánról Nevezett Esztergomi Ósrégi Szeminárium 1952. február 1. előtti előljáróira emlékező program keretében az esztergomi bazilikában. Mindszenty József hercegprímás és Meszlényi Zoltán vértanú püspök közvetlen munka- és sorstársa volt Erdős Mátyás spirituális, Brückner József rektor, pasztorális és pedagógiatanár, Sima János prefektus, Vajda József vicerektor és filozófiatanár, Budai János egyházjogász és történész, Városi István morális és szónoklattan-tanár, a patrisztikai irodalom fordítója, költő és irodalmár, Gigler Károly és Gianits József kateketika-tanár, valamint Bartl Lőrinc biblikus tanár.

(Zentai István)

RECENZIOK

GALLA FERENC: Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században. Sajtó alá rend.: Fazekas István.

Budapest–Róma, MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport – Gondolat Kiadó, 2015. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. Vol. 11.) 531 old.

Galla Ferenc évtizedekig csak kéziratban hozzáférhető monumentális munkája, a *Collectanea Vaticana Hungariae* sorozat keretei között idén az érdeklődő közönség számára is elérhetővé vált. A posztumusz kiadást Fazekas István precíz és átfogó – és külön kutatást igénylő – sajtó alá rendezése, illetve a gondos sorozatszerkesztői munka tette lehetővé. A sorozat nemrég megjelent, tizenegyedik kötete végigveszi a magyarországi katolikus megújulás szempontjából jelentős pálos missziók két évszázadát. A munka alapját egy igen részletes levéltári kutatás jelenti. A korábban feldolgozatlan források java a *Sacra Congregazione de Propaganda Fide* levéltárából és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltárának iratanyagából áll össze.

Jelen kötet három könyvre tagolódik, melyek rendezési elve a szerzet életében és missziójában beállt nagyobb változásokat veszi sorra. A felépítést illetően világos a szerző elgondolása, a három nagy egység a rend megújulását, a missziók felfutását és az állhatatos munka beérését mutatja be. Az első könyv a 17. század elején veszi fel a Pálos Rend történetének fonalát, s elemzi érzékletesen az előző század örökségét, a hanyatlás következményeit. E rész az újrakezdés, megújulás nehézségeiről és eredményeiről szól. Galla végigveszi azokat a településeket, ahol a középkorból fennmaradt kolostorok a katolikus hitélet megújítását mozdították előre. A részletekben és adatokban gazdag egységet, a hitelesítő gócpontok újrászűlésének vázolásán túl, a kiemelkedő misszionárius életművet hátrahagyó Vanoviczy János pálos atya több évtizedes munkásságának bemutatása zárja. Az első pálos apostoli misszionárius pályáját a szerző – stílusára oly jellemzően – élménydúsán, olvasmányos formában adja elő.

Boldog Özséb rendjének magyarországi kolostorai és missziósházai, földrajzi elhelyezkedésüket tekintve nagyfokú egyezést mutatnak a 17. század végi kurucmozgalmak területi kiterjedésével. Így törvényszerű, hogy a missziók és sokszor mindennapos küzdelmeik egyik központja Felső-Magyarország keleti felére, főként a Szepességre és környékére összpontosult. Az 1660–1670-es évek térítő missziói – ahogy jelen munkából is kiviláglik – e területen válnak igazán maradandóvá és meghatározóvá. Ez jól érzékelhető a kötet felosztásában is, hiszen a legterjedelmesebb részt a kuruc időkben zajló missziók bemutatása teszi ki. A fent említett területet tovább szűkítve, a vallási küzdelemnek – pálos szempontból – az egyik legforróbb pontja Késmárk volt. A város csapongó vallási konfliktusait a szerző mind Thököly Imre, mind II. Rákóczi Ferenc idején vizsgálja, érzékletesen előadva a pálos szerzetesek megpróbáltatásait.

A Wesselényi-féle összeesküvés vallásügyi hozadékaként a katolikusok – jelen esetben a pálosok – jelentős javadalmakat szereztek a protestáns egyházak kárára. Nem volt ez máshogy Késmárkon sem, ahol a rend 1671 januárjától véglegesen megtelepedett. A katolicizmus térségbeli küzdelmeinek összegzése jól példázza a 17. századi vallási alapon tagolódo konfliktusokat. Ebbe a pattanásig feszült helyzetbe lehet beilleszteni Wildt Gábor meghurcolását vagy Thököly Imre templomfoglalásait, amely az ágostai konfesszióknak biztosította volna a szepesi város katolikus templomait. E részben kidomborodik az ismert tény, hogy a 17. század végére megerősödik a katolicizmus ellenálló képessége, és Thököly uralma sem tudja már megtörni a missziósok küldetését. Késmárk,

Thököly városa különösen nagy figyelmet kap a második részben. A térségbeli pálos térnyeréssel szemléletesen mutatja be a szerző az országos tendenciát, a trienti katolikus konfesszionalizáció eredményességét és túlsúlyba kerülését. A második könyvben ezenkívül terjedelmes rész foglalkozik a szerzetesek önfeláldozásával, protestánsok általi jogfosztottságukkal. A kötet sorra veszi a kuruc kegyetlenkedést és pusztítást, ami sok esetben nehezen gyógyuló sebeket ejtett a szerzet életében. A szerző számos példát hoz plébániák, kolostorok javadalmainak pusztulására, jogtalan tulajdonváltására és az azt követő lipóti időkben történő pereskedésekre. A helyi konfliktusokat a második könyv egy eseményfonalra fűzi fel s ad ezáltal színes, életszerű képet a korszak vallási és politikai viszonyrendszeréről. Érdekes a fent említett pálos missziós és pasztorális tevékenység területi elosztását összevetni a magyar területeken szintén jelentős – vagy jelentősebb – és korszakban megegyező jezsuita, illetve ferences missziós munkával.¹ Ebben a kontextusban látszik csak igazán, hogy Galla eme munkája egy újabb fontos mérföldkő a missziók kutatásában, ami szükségessé tette a kiadásra, elkészülte után több évtizeddel is.

A kötet harmadik és egyben utolsó könyve a rend 18. századi missziós történetével foglalkozik, melynek végén a korszak általános mérlegét is megvonja. Az előző két egységénél lényegesen rövidebb részen már érezhető, és dokumentáltan is tetten érhető, a 17. század vallási hevületének mérséklődése. Az új eszmék terjedése során a missziók lendülete és sikeressége alábbhagyott, és jelentőségük, ha nem is markánsan, de csökkenni kezdett. A harmadik könyv a missziók hatékonyságát és eredményeit egészen az 1786-os józsefi feloszlató rendeletig tárgyalja. Ezután a mű tanúsága szerint megszűnnek a Kongregáció ügymenetében a pálosokról szóló iratok.

Az igényes kivitelben kiadott, a pálosok misszióit több mint négyszáz oldalon tárgyaló mű végén forráshelyeket és felhasznált szakirodalmat felsorakoztatott rész található. A kötethez tartozik továbbá egy angol nyelvű térkép is, amely a tárgyalt rend kolostorait és misszióházait tünteti fel. A terjedelmes angol nyelvű rezümé előtt egy jól használható, pontos, megbízható hely- és névmutató található, amely Sági György és Fazekas István munkáját dicséri.

E kötet, melynek megjelentetése a Lendület-program fontos és látványos eredménye, kétségkívül hasznos és megkerülhetetlen kézikönyve lesz a korszakkal foglalkozó történészeknek, akárcsak a társadalom-, illetve a művelődéstudományt foglalkozóknak.²

(ism.: *Oláh P. Róbert*)

-
- ¹ MOLNÁR ANTAL: Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. Bp., 2009. (TDI Könyvek 8.) 286. p.; GALLA FERENC: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. Kiad.: Fazekas István. Bp.–Róma, 2005. (CVH I/2.)
 - ² A kötet elektronikus változata letölthető: MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport: <http://www.institutumfraknoi.hu/> / Kiadványok / Collectanea Vaticana Hungariae. Az ELTE BTK Szekfű Gyula Történeti Könyvtárában 2015. május 28-án tartott szakmai bemutatót ld.: CVH. vol. I/11. Presentation ELTE BTK. Online: <http://www.youtube.com>

TÓTH KRISZTINA: A szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyházkormányzása idején (1936–1944). Budapest, MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport – Gondolat Kiadó, 2015. (Collectanea Studiorum et Textuum. Classis I. Vol. II.) 326 old.

„A legtöbb egyházmegye 20. századi története még nincs megírva, a jelenkori egyházmegye-történet kutatás még gyerekcipőben jár.” Ezzel a nem kis súllyal rendelkező kijelentéssel kezdi a szerző az újonnan megjelent kötetét, majd hosszas gondolatfüzéren keresztül támasztja alá állítása valóságtartalmát. Ezen bevezető sorok után az olvasó joggal számít egy új és iránymutató módszertan szerint megírt munkára, mellyel a szerző a szombathelyi egyházmegye történetének egy rövid periódusa bemutatásával némileg enyhíti ezt a hiányt. Várakozásában nem kell csalódnia.

Történetész körökben régóta előkerülő kérdés, hogy Vanyó Tihamér generációk gondolkodását meghatározó iránymutatása¹ vajon a modern történettudomány kérdéseire is válasszal szolgálhat-e. Egy biztos, Vanyó Tihamér emblemikus szakmaisága alapjául kell, hogy szolgáljon minden ilyen irányú kutatásnak. Nem véletlen hát, hogy TÓTH KRISZTINA is a neves egyháztörténetész munkásságát tekintette kiindulópontként, azonban egy saját módszertant kidolgozva végezte el analizisét a szombathelyi egyházmegyén. Alapjaiban kívánt szakítani a „püspökfűzer” jellegű munkákkal, és vizsgálatát nem csupán a püspökre és közvetlen környezetére, hanem az egyházmegye egészére terjesztette ki. Az analizis alapja a választott korszakba való kontextusba helyezés is. Ehhez a vizsgálathoz a szerző 14 levéltár – melyből 2 vatikáni – forrásanyagát, tömördek sajtóanyagot, irodalmi művet mozgatót meg a szakirodalom mellett.

A szerző könyve első részében vázolja fel az egyházmegye Horthy-rendszerbeli történetét. A kereteknek megfelelően részletesen ismerteti az állam és egyház bonyolult viszonyrendszerét a korban, valamint röviden felvázolja az egyházmegye földvagyont, és statisztikai adatokkal szolgál lakói vallási, nemzetiségi összetételére. Mikes János püspökségének tárgyalása arányaiiban kissé talán hosszúnak tűnhet, azonban TÓTH szándékát nem a szakirodalmi összegzés vezette, hanem az apostoli adminisztrátori kinevezéshez vezető körülmények feltárása. Eddig a szakirodalomban Mikes János lemondásának körülményei nem voltak tisztázva. Csód, egészségügyi állapot? A csódhelyzetbe betegedett bele vagy politikai nyomásra mondott le? A szerző a kérdéskör tisztázása érdekében részletes vizsgálat alá vette az egyházmegye Mikes alatti anyagi helyzetét, valamint a tőkék befektetése körül kialakult konfliktusát a káptalannal. Ennek az elemzésnek a segítségével tisztázta Mikes János lemondásának körülményeit, ráadásul kijavította a szakirodalomban eddig meglévő feltételezésekéből fakadó hibát, miszerint Mikest politikai nyomásra mondatták le. Grósz József apostoli adminisztrátori kinevezése így már világos és érthető alapokon nyugszik.

Grósz tehetségét és jártasságát az egyházkormányzatban már a győri egyházmegyében bizonyította. E képességeit tudta kamatoztatni akkor is, amikor 1936-ban szombathelyi apostoli adminisztrátori kinevezést kapott. E tisztségét 1939-ig viselte, amikor szombathelyi megyéspüspök lett, majd 1943-ban kalocsai érseki kinevezése mellett ismét szombathelyi apostoli adminisztrátor. A szerző a kinevezések hátterének részletes elemzését adja, amely a gazdasági

¹ VANYÓ TIHAMÉR: Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét? Pannonhalma, 1937. (Klny.: Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1937.)

fogalmak burjánzásával kissé nehézkessé teszi a kötet ezen részét, azonban elengedhetetlen ahhoz, hogy tisztán lássuk Grósz keze nyomát az anyagi helyzet rendezésén.

A kötet igazán erős oldala azonban az egyházkormányzat részletes elemzésében mutatkozik meg. A vasvár-szombathelyi székeskáptalan működésének szinte minden részletét bemutatja, az egyházmegyei kúria, valamint a területi igazgatás is alapos ismertetést kap. Az egyházkormányzat működése – és eleve az egyházmegye léte is – elképzelhetetlen lenne az „egyházmegye kovásza”, a papság nélkül. TÓTH itt is nagy magabiztossággal tárja az olvasó elé a papság összetételét, anyagi helyzetét, életkori és műveltségi tagozódását, valamint a plébániahivatal működését. A szerzetesrendek működése leginkább az oktatáson érhető tetten, melyről szintén részletesen szól a szerző.

Természetesen Grósz József oktatásprogramja és hitéleti szervezőképessége részletes elemzés alá került, csakúgy mint az egyházmegyében működő vallásos egyesületek és lelkiségi mozgalmak, valamint a papi utánpótlás problematikája. Az „Actio Catholica püspöke” nagyon komoly hangsúlyt fektetett az eleven egyházközségi élet megteremtésére. Lelkigyakorlatokkal és belső miszsiókkal igyekezett a hívőket a hitük élénkebb megélésére serkenteni. Az ifjúságot a KALOT, valamint a KALÁSZ tanfolyamainak megszervezésével kívánta támogatni, csatlakozott az országos Katolikus Diákotthon Mozgalomhoz, valamint a papnak készülő ifjúságot az Opus Vocationis meghonosításával segítette. A szerző továbbá üdítő frissességgel kísérletet tett arra, hogy megvizsgálja Grósz és papságának közéleti tevékenységét, hozzáállását a politikához. Figyelemre méltó ez a kezdeményezés, hiszen az a korszak, melyben TÓTH az elemzést elvégezte, nem mentes a napi politikai csatározások és ebből fakadó tudománytalan feltételezések nyomán axiómaként kikiáltott ítéletektől sem.

Verdiktként elmondható, hogy Tóth Krisztina kötetével letette a névjegyét a fiatal történészek asztalára, elsőként azok közül, akik egy egyházmegye 20. századi története egy periódusának részletes bemutatására vállalkoznak. Ezen túl ha történész körökben újra felvetődik a kérdés, hogy Vanyó Tihamér módszere mennyiben hasznos a 20. századi egyházmegyék történetének leírásához, Tóth Krisztina művét olvasva magabiztosan válaszolhatjuk, hogy máig használható szempontrendszer ad, ha figyelembe vesszük mellette az adott kor sajátosságait. A kötet egyaránt mutat a múltba és a jövőbe is, hiszen számos kérdést tisztáz azok közül, melyeket a korábbi történész generációk tettek fel, és előre mutat, hiszen alapköve lehet azoknak a kutatásoknak, melyek a modern kor egyházmegyéinek történetét vizsgálják.²

(ism.: *Kisvarga Gábor*)

² A kötet elektronikus változata letölthető: MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport: <http://www.institutumfraknoi.hu> / Kiadványok / Collectanea Studiorum et Textuum.

Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Tanulmányok és inventárium. Szerk.: Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina. Budapest, MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport – Gondolat Kiadó, 2015. (Collectanea Studiorum et Textuum. Classis II. Tom. I.) 434 old.

Ötven évvel ezelőtt fejeződött be a II. Vatikáni Zsinat, amely a jelenkori egyháztörténet egyik legnagyobb jelentőségű, máig ható eseménye volt. Nem csak a katolikus egyháztörténet szempontjából, hanem általában az egyháztörténet tekintetében, hiszen a zsinatra megfigyelőként meghívták más egyházak képviselőit, és az esemény újradefiniálta a Katolikus Egyház és a modern világ viszonyát és az ökumenikus törekvéseket is. Ehhez az évfordulóhoz kapcsolódik az MTA–PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport által 2015-ben indított új kiadványsorozat, a *Collectanea Studiorum et Textuum* jelen kötete. A sorozat vörös színű borítóval jelenik meg, megkülönböztetve a kutatócsoport másik sorozatától, a vajszerű borítójú *Collectanea Vaticana Hungariae*től. Míg ez utóbbi a vatikáni magyar történeti kutatások témakörébe vágó monográfiákat, tanulmányokat, regeszta-szerű és teljes forrásközléseket, repertóriumokat és bibliográfiákat közöl, addig az új sorozatban római kutatási eredményeket nem, vagy csak részben tartalmazó monográfiákat, értekezéseket, tanulmány- és lexikonköteteket közölnek, valamint rendeltetése a hazai és bécsi (valamint egyéb) vonatkozású forrásfeltárás szolgálata, a szövegek közlése mellett adattárak, segédletek közreadásával.

Az utóbbi feladatra vállalkozik a *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában* című kötet. A Pápai Történettudományi Bizottság 2011-ben kérte fel a kutatócsoportot, hogy kapcsolódjon be a zsinat történetét vizsgáló nemzetközi kutatásba, amelynek egyik fő célja a zsinati résztvevők irathagyatékának, színódusi szereplése dokumentumainak feltérképezése és lelőhelyeinek adatbázisba gyűjtése volt. A kutatócsoport feladata a magyar résztvevők magyarországi anyagának felkutatása volt. A kilenc pályakezdő történész által végzett munkát Tóth Krisztina tudományos munkatárs irányította. A kutatásról Tóth Krisztina beszámoló tanulmánya olvasható a kiadványban, amely kitér az iratok őrzőhelyeire, a kutatás metodikájára, eredményeire, valamint perspektíváira is. További feladat az új eredmények összevetése a létező szakirodalommal, a vidéki levéltárak és egyházmegyei könyvtárak anyagának áttanulmányozása, a zsinati atyák múltjának feltárása, a zsinati kísérők hagyatékának felkutatása, a zsinati atyákkal kapcsolatban lévő személyek iratainak áttekintése. Ezen kívül fel kell tárnunk a zsinati atyákra vonatkozó, külföldi levéltárakban található anyagot is. Itt első helyen említhető a Vatikáni Titkos Levéltár, amelyben – az általános, 1939-es kutatási időhatár alóli egyik kivételként – kutatható a zsinat levéltára. Végül feladat a zsinat hatásvizsgálatának elvégzése, annak elemzése, hogy a zsinat határozataiból mit és hogyan építettek be a hazai gyakorlatba. Látható, hogy a további feladatok olyan nagy mennyiségű munkát jelentenek, ami még egy kutatócsoport számára is többéves elfoglaltság.

A kötet végén található a feltárt levéltári anyag adatbázisa. Ebben szerepelnek egyrészt a zsinati résztvevők iratai, nevük ábécé-sorrendjében, azon belül pedig levéltáranként rendezve, másrészt a budapesti világi levéltárak (Budapest Főváros Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) magyar zsinati atyákra vonatkozó anyaga, harmadrészt a zsinatra ki nem engedett főpásztorok iratai,

valamint Klempa Sándor zsinati szakértő iratai és Esty Miklós hagyatékának vonatkozó része.

A kötetben közölt tanulmányok két részre oszthatók. Egyik részük a zsinattal foglalkozik, másik részük a korszak magyarországi egyháztörténetével. GÁRDONYI MÁTÉ főiskolai tanár bevezető tanulmánya a Kádár-korszak egyháztörténetének teológiai szempontú megközelítésére vállalkozott, külön kitérve a magyar teológia fejlődésére, eredményeire a II. Vatikáni Zsinattal összefüggésben. RÉTFALVI BALÁZS egyházmegyei levéltáros, a kutatócsoport külső munkatársa Kovács Sándor szombathelyi püspök zsinati részvételét dolgozta fel tanulmányában, felhasználva a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár anyaga mellett az állambiztonsági iratokat és az Állami Egyházügyi Hivatal dokumentumait is. SÁGI GYÖRGY, a kutatócsoport gyakornoka Brezanóczy Pál életpályáját, a pártállamhoz való viszonyát elemezte, részletesen kitérve a főpap zsinati részvételére. TÓTH KRISZTINA tudományos munkatárs pedig Klempa Sándor veszprémi apostoli kormányzónak a zsinat harmadik ülészakáról szóló beszámolóját közölte alapos bevezető tanulmánnyal.

A kiadvány többi tanulmánya, amelyeket a Pázmány Péter Katolikus Egyetem doktoranduszai írtak, a Kádár-korszak egyháztörténetének egy-egy aspektusát dolgozta fel, nem kötődve szorosan a zsinat történetéhez. JÁVOR MIKLÓS a katolikus és protestáns békeszervezetekről írt, azokat egymással is összehasonlítva. BEKE PÉTER az Állami Egyházügyi Hivatal Szolnok megyei, 1970-es évekbeli tevékenységét dolgozta fel, példát adva a helytörténeti megközelítésre. Függelékben közölte a Szolnok megyében szolgáló katolikus és református papok névsorát. BENYHE BERNÁT a Bulányi György vezette Bokor-mozgalom 1945 és 1997 közötti történetének nagyívú és alapos elemzését nyújtja tanulmányában. A szerzőknek, életkorukból adódóan, nincsenek közvetlen tapasztalataik az 1989 előtti korszakról, így megközelítésük, szemléletmódjuk is más, mint a diktatúra kortársaié, és immár történeti perspektívába helyezik a közelmúlt egyháztörténetét is.

A kötetben szereplő mindegyik tanulmány jegyzeteiben megtalálható a feldolgozott korszak egyháztörténetének alapvető szakirodalma, ami támpontot ad a további eligazodáshoz. A kötetben való tájékozódást névmutató, valamint a tanulmányok angol nyelvű rezüméi és angol nyelvű tartalomjegyzék segítik.¹

(ism.: *Csiky Balázs*)

¹ A kötet elektronikus változata letölthető: MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport: <http://www.institutumfraknoi.hu> / Kiadványok / Collectanea Studiorum et Textuum.

VARGA SZABOLCS: A magyaregryi Mária-kegyhely és búcsú története.
Magyaregry, 21. Századi Magyaregryért Alapítvány, 2014.
102 old.

Varga Szabolcs könyve egy eddig tudományosan alig vizsgált búcsújáróhely, a magyaregryi szentkút kialakulásának körülményeit és történetét tárja elénk. Ezt megelőzően egyetlen tanulmány, Hal Pál 1942-ben megjelent rövid írása foglalkozott az egryi szentkút történetével. Varga Szabolcs könyve már ezért kiérdemli az úttörő munkáknak járó figyelmet és megbecsülést, de a könyv nemcsak újdonság értéke miatt fontos. Betekintést enged egy változó társadalmi milióbe, elénk tárja azon társadalomtörténeti és társadalom-néprajzi kérdéseket is, amelyek egy szent hely keletkezésének, virágzásának és elvirágzásának történetéhez szorosan kapcsolódnak. A könyv tudományos jegyzetapparátussal ellátott, olvasmányos jellegű mű, amit számos illusztráció tesz még érdekesebbé és a nagyközönség számára is élvezetessé.

Az egryi búcsú viszonylagos ismeretlensége miatt először foglaljuk össze a vele kapcsolatos legfontosabb ismereteket. A regionális szerepkörű, Kisasszony napján tartott (augusztus 8), zömében baranyai és tolnai zarándokokat fogadó kegyhely kialakulása egy csodás forrásfakadáshoz és gyógyuláshoz köthető. Az esemény 1856-ban történt, egy évvel később már zarándokok jelentek meg a forrás körül, melyek száma évről évre gyarapodott. A szentkút keletkezése és kultuszának kialakulása más búcsújáróhelyekhez viszonyítva későinek számít. A helyi plébános Jankó János felkarolta a szentkút ügyét, részben a kárászi plébánia lelki és anyagi épülésének zálogaként tekintett rá. Az egyházi előjáróság részéről egyébként a csatka búcsúhoz hasonlóan sokáig bizalmatlanság vette körül. Talán ennek tudható be, hogy a 19. században nem vált igazán jelentős búcsújáró helyvé. Jankót követően több kiváló plébános is felismerte a búcsú fontosságát, a 20. század kiemelkedő formátumú papjai Szentés Károly, Vitéz Kun Lajos és Werner Imre voltak, akik a kegytemplom bővítésén, a rendezett és vonzó körülmények fenntartásán munkálkodtak. A búcsú különös módon épp a magyar történelem egyik legviszontagságosabb korszakában, a Rákosi-rendszerben volt népszerűsége csúcsán. Ebben az akkori plébános, Szentés Károly szervezőkészsége és a hívek rendszerrel szembeni passzív ellenszegülése is szerepet játszhatott. A búcsújáróhely vonzereje a Mecsekhat (Hegyháti-járás) és a Kapos-völgy magyar közösségeiben volt a legerősebb, de a mecseki sváb és cigány közösségek is előszeretettel látogatták a festői völgyben megbújó kegyhelyet.

A munka alapvetően írásos források alapján rekonstruálja a szentkút kialakulását, a búcsújárás körülményeit. A szerző a Pécsi Püspöki Levéltár és a kárászi plébánia iratanyagából merített. A legtöbb információt a kárászi Historia Domus értékes feljegyzései szolgáltatták. Szerencsére a plébánosok igen nagy gondot fordítottak a búcsút érintő kérdések leírására. Így is akadtak azonban hiátusok, vagyis írásos forrásokból meg nem ismerhető időszakok, amit a szerző egyéb forrásokkal igyekszik megvilágítani. A 20. századra vonatkozó történeti adatokat Varga Szabolcs néprajzi kutatással egészítette ki. Magyaregryi, kárászi, vékényi adatközlőktől gyűjtött a búcsúra vonatkozó emlékanagyot. A búcsújárás forrásai között tarthatjuk

számon Dénes Gizella pécsi szépíró nő regényeit is, ahol visszatérő regénytéma a szentkút, a búcsú és az általa „Boldogasszony völgyének” hívott szakrális táj, ami tulajdonképpen a Völgységet, vagyis a Völgységi-patak felső folyása mentén fekvő falvakat foglalta magában.

Tekintsük át röviden a kötet tartalmi kérdéseit is! Az előszót és a bevezetést követően Magyaregregy történetéről szóló fejezetet olvashatunk. Majd a Mária-kegyhely létrejöttének körülményeiről, a kárászi plébánia török utáni újjáalakításáról (1774) és Jankó plébános szerepéről esik szó. Ezek után a szentkút születésének történetét ismerhetjük meg. Különösen érdekes irat a csodás gyógyulásokat ellenőrző vizsgálóbizottság tanúvallomásokkal hitelesített jegyzőkönyve. Az akkori püspök, Girk György ez alapján bizonyosodott meg a búcsújárók „szándékainak tisztaságáról,” vagyis arról, hogy a búcsú nem üzleti motivációkon alapul. A szerző külön fejezetet szentel az egregyi kápolna építése és bővítése kérdésének, ami azért is lényeges, mert Egregy – leányegyház révén – a filiális hierarchiában Kárász mögött állt, noha több lakója volt, nehezen „érte el”, hogy kápolnája legyen, hogy kápolnáját templommá bővítsék, majd azt, hogy templomában a pap vasárnap is misézhesen. A kápolnaépítés korai időszakainak ismertetését követően a kegyhely 19. századi és 20. századi történetét tárja elénk a szerző. A 20. század búcsúi nagyban függtek a helyi plébános személyiségétől. Egy következő fejezetben az eltérő lelki alkatú és mozgósító erejű plébánosokkal ismerkedhetünk meg, akik a búcsú tömegbázisát némiképp eltérő módon próbálták bővíteni. Vitéz Kun Lajos a falusi üdültetés és a cserkészlet szervezése révén a plébániáját országosan ismertté tette, missziót szervezett, Szívgyárdákat alapított. Szentés Károly pedig valóra váltotta az egregyiek régi álmát és elérte, hogy Egregyen vasárnap is lehessen misézni, továbbá kibővítette a templomot. Az 1960-as években az elvallástalanodás rendkívüli mértékben apasztotta a búcsúra járók számát és ezzel együtt a búcsú jelentőségét is. A szerző külön fejezetben foglalkozik ennek körülményeivel. A negatív folyamatokra az osztársadalmat átható morális változások, az egyház ellehetetlenítése és a paraszti társadalom felszámolása együttesen volt hatással. A Mecsek és benne Magyaregregy vallási élete ezen változásokra különösen érzékeny volt, mivel népességének jelentős része már ekkor is ipari, bányász és kétlaki életformát élt. A könyv utolsó fejezete a szentbúcsú közösségbeli szerepére világít rá. Ebben a szerző a helyi közösség és a búcsújárás, a búcsújárók viszonyába avatja be az olvasót, egyfajta belső aspektusból szemlélteti a Kisasszony naphoz kapcsolódó eseményeket. Szól a két „örök rivális”, Kárász és Egregy közti focimeccsokről, a nemzetiségi bálokról, a kirakodóvásárról és mindazon profán eseményekről, amelyek elválaszthatatlan részét alkották a búcsú hétvégjének.

A könyvben olvashatók alapján megbizonyosodhatunk arról, hogy az egregyi búcsújárásban kibogozhatatlanul összecsomósodnak a szent és a profán, az egyéni és a közösségi, az anyagi és az immateriális motivációk. A szerző a búcsú 150 éves történetében megtalálta azokat a csomópontokat, ahol ezek az egymásra ható és együttesen jelen lévő jellemzők megragadhatók. Amellett tehát, hogy egy eddig jóformán ismeretlen búcsú irodalmának alapkövét tette le, munkájában visszatükröződnek a búcsút érintő legfontosabb helyi és országos társadalomtörténeti kérdések is. Bízunk benne, hogy a szerző számára ez a könyv egy egyre inkább elmélyülő kutatás első szintézisének tekinthető, és újabb olvasmányokkal örvendeztet

meg a téma iránt érdeklődő olvasókat, valamint a búcsújárás színeváltozását legközvetlenebbül átélte magyaregregyieket.

(ism.: *Máté Gábor*)